

T.C.
DIYARBAKIR VALİLİĞİ

DIYARBAKIR

NEBİLER, SAHABİLER, AZİZLER VE KRALLAR KENTİ
SEMPOZYUMU

25-27 Mayıs 2009

Diyarbakır

T.C. Diyarbakır Valiliği
Proje Koordinasyon Merkezi
www.diyarbakirproje.gov.tr
0412 223 01 44

ISBN: 978-605-378-631-3

Grafik Tasarım
Aral Ajans Ltd. Şti.
+90.312 433 2725

Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. ve Tic. İşl.
Örnek San. Sit. 1. Cad. 358. Sok.
No: 11, Ostim/Ankara
Tel : 0312 354 9131
Fax : 0312 354 9132

© Bu eserin bütün yayın hakları Diyarbakır
Valiliği'ne aittir. Yayıncının izni olmaksızın
kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz.

Yayın Tarihi: Şubat 2010

Bu eser,
Diyarbakır Valiliği'nin Sosyal Destek (SODES) Programı çerçevesinde yürüttüğü "Diyarbakır -Diyarbakır
Kültür Sanat Etkinlikleri" projesi kapsamında gerçekleştirilen "I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler
ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu" nun tebliğleri sonucu ülkemize kazandırılmıştır.

Hükümdarlar, Paşalar ve Beyler Kenti Diyarbakır

DIYARBAKIR, THE CITY OF MONARCHS, PASHAS, AND LORDS

Prof. Dr. Kenan HASPOLAT

Dicle Üniversitesi

ÖZET

Diyarbakır 26 medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu antik şehirde çok sayıda kral yaşamıştır. Bu hükümdarlar çok sayıda yol, cami, medrese vs. inşa etmişlerdir. Bu makalede bu eserler özetlenmiştir

ABSTRACT

26 civilizations had occurred at the city of Diyarbakır.

Many kings lived in this city. These kings made many roads, mosques, bridges, schools etc.

These works are outlined in this article.

Medeniyetin Beşiği Diyarbakır

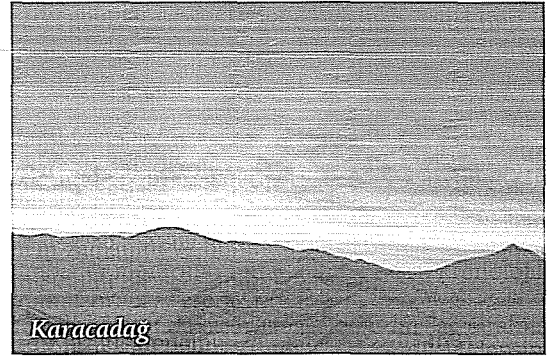
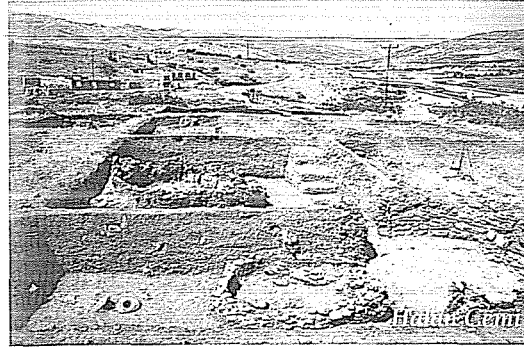
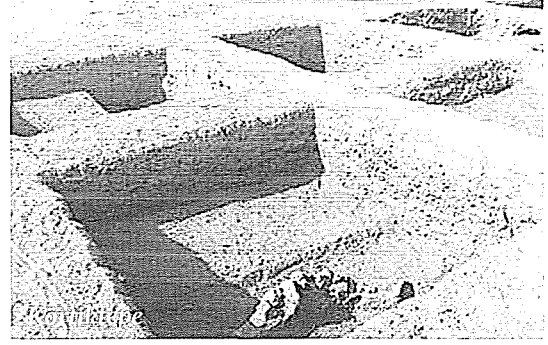
İlk insanın yaşam bölgeleri (Dünyanın ilk yerleşim yerleri) buradadır. Hallan Çemi : M.Ö.11bin (Diyarbakıra çok yakındır, Malabadi köprüsü yakınında.)

Körtiktepe (Diyarbakır-Bismil ilçesi): M.Ö.10.000. Körtiktepe sosyal, dinsel, ticari, sanatsal değerlerin gelişmişliğini temsil eder. Başka bir deyişle, Demirköy ile Irak'taki Şanidar ve Zawicemi köy olarak kalırken, Çayönü ve Körtiktepe'yi dönemin kentleri olarak nitelemek mümkündür. Körtiktepe, neolitik dönemin ileri düzeydeki bir yerleşim alanıdır.

Çayönü (Diyarbakır)

M.Ö.8000. Çayönü tahıl ve evcilleştirmeye dayalı köy hayatının en eski örneklerinden biridir ve günümüz uygarlığında önemli bir

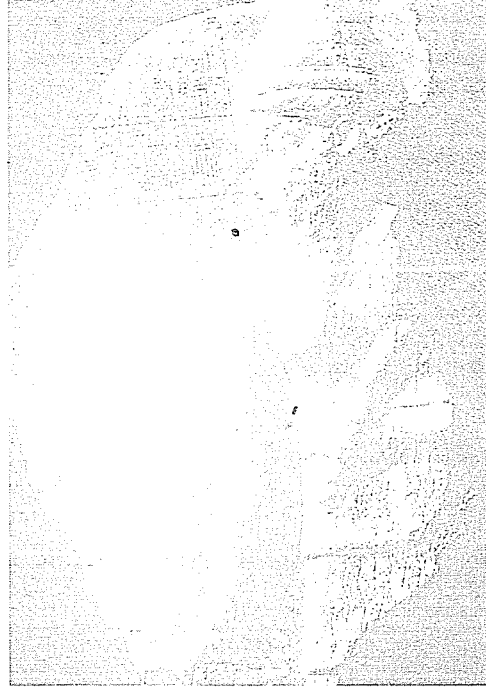
basamak oluşturur. İlk Üretimciliğe Geçiş Evresi olan Neolitik Çağ'ın Türkiye'deki önemli örneklerinden biri olan Çayönü, mimarisi ile dikkat çektiği gibi ilk olarak buğdayın tarıma alındığı ve köpeğin evcilleştirildiği yer olarak da önem taşır.

Dünyanın ilk arkeolojik buğdayı olan Einkorn buğdayı da Karacadağ orijinelidir. Dünyada ilk şarap da Karacadağdaki yabani üzümünden elde edilmiştir. Bu bilgi Pensilvanya üniversitesinden Dr.Patrick Mc: Goven'e aittir. Bölge üzümçülük yönünden meşhurdur. Kuzey Mezopotamya'da medeniyet başlamışken Güney Mezopotamyada Sümer uygarlığı 2000 yıl gecikmeli başlamıştı. Zira Tufanın etkisiyle bu bölge sazlık ve bataklık halinde idi.Sümerler bu bölgeyi islah ettikten sonra Kuzey Mezopotamya'ya göre 2000 yıl gecikmeli tarıma başlamışlardı.(1)

Diyarbakır Tarihi Kronolojisi

- Huriler M.Ö. 3000-1260
Mitanniler M.Ö 3000-1260
Asurlular M.Ö. 1260-653
Urartular M.Ö. 1260-653
İskitler M.Ö. 653-625
Medler M.Ö. 625-550
Persler M.Ö. 550-331
Makedonyalılar (İskender Devri) M.Ö 331-323
Selökidler (Selevkos Hanedanı) M.Ö. 323-140
Partlar M.Ö. 140-85
Büyük Tigran Devri M.Ö. 85-69
Romalılar M.Ö. 69 - M.S. 53
Partlar ve Romalılar Dönemi 53-226
Sasaniler ve Romalılar Devri 226- 639
Bizans Devri 395-639
Üç Halife Devri 639 –750
Emeviler 661-750
Abbasiiler 750-869
Şeyhoğulları 869-899
Abbasiiler 899-930
Hamdanıları 930-978
Büveyhoğulları 978-984-
Mervaniler 984-984-1085
Büyük Selçuklular 1085-1093
Suriye Selçuklularını 1093-1097
İnaloğulları 1097-1142
Nisanoğulları 1142-1183
Hasankeyf Artuklularını 1183-1232
Eyyubiler 1232-1240
Türkiye/Anadolu Selçuklularını 1240-1302
Mardin Artuklularını 1302-1394
Timur Hakimiyetini 1394-1401
Akkoyunlular 1401-1507
Şah İsmail İdaresi 1507-1515
Osmanlı Devri 1515-1923

Akad kralı Naramsin

Pir Hüseyin'de bulunan bir kemer tokası

Mezopotamya tarihinde kurulmuş ilk devlet olan Akkad Krallığı (M.Ö. 2350-2150), gittikçe güçlenerek Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Kilikya bölgelerini bir dönem hâkimiyeti altında tutmuştur. Akkad Kralı I.Sargon (saltanatı M.Ö. 2340-2284), Amanos ve Toroslara doğru bir sefer düzenlerken bölgemizin de içinde bulunduğu Kuzey Suriyeyi ele geçirerek, Akkad Krallığının hâkimiyetine katmıştır. Sargondan bir süre sonra, tahta geçen torunu Naram-Sin'in (saltanatı M.Ö. 2260-2220)

Kuzey Mezopotamya'daki Subartu (Irmaklararası; Fırat ile Dicle arası olup daha çok Kuzey Suriyeyi ifade eder) ülkesini çeşitli düşman unsurlara karşı savunduğu görülür. Ona ait kitabeli bir bazalt zafer steli de Diyarbakır'ın Pir Hüseyin köyünde bulunmuştur. (2)

Lice yolu üzerinde Pir Hüseyin (Ali bardak) köyünde bulunan Naram-Sin kitabeli stel Akkad hükümdarına ait stel İstanbul Şark eserleri müzesinde No.1027'dedir. Stelde kralın kabartmalı şekli vardır. Kral, Sami ırklara has bir tipte, uzun sakallı ve saçlıdır, sağ elinde bir balta tutmaktadır. Bununla yere yuvarlanmış mağlup bir kralın başına vuruyor. Kırık kitabede Naram-Sin'in bir bina inşa ettiğinden bahseder. Tarih MÖ.2635 yıllarına uyar.

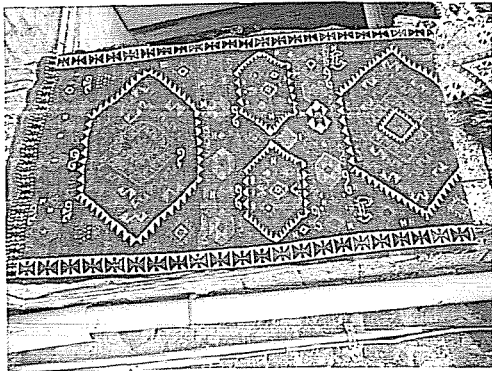
1. Hurriler

Hurriler, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren, kuzeyde Kafkaslardan, güneyde Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya, batıda Toroslardan, doğuda İrandağı Zagros Dağlarının ötesindeki Urmiye Gölüne kadar uzanan, oldukça geniş bir coğrafik alana yerleşmişlerdi.

Hurriler Diyarbakır'da iç kaleyi kurdu. Çınar, Huri ve Mitanni yurdudur. Çınar ilçemize bağlı Hur-hurik (Sırmkesen) köyü ile bu köyün batısına düşen ve Keldiz (Beneklitaş) köyüne doğru geçit veren Besta Huriyan (Huriler deresi) Hurrilerin mekanı olduğunu düşündürür. Hani Hurri'lerin merkezidir: Hani ilçemize bağlı Huri (Gömeç) ve Hurrik (Aka) köyleri o zamandan kalmadır.

2. Mitanniler

Babil'in kuzeyinde Dicle-Fırat arasındaki bölgede bir devlet kurmuşlardır. Diyarbakır çevresinin kuzeybatı, batı ve güneybatı bölümü de Mittani ülkesinin sınırları içerisinde kalıyordu. Hurri İmparatorluğu'nun ardından kurulan, tarihte Aryen Hanedanlığı'nın ilki olan Mitanni Devleti ilk defa Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Sincar arasında yapılmıştır. Kuruluş aşamasından sonra Mitanni Devleti, M.Ö 1500-1350 yıllarında bir dünya imparatorluğuna dönüşmüştür.

Uzun süre Hurri adı altında yaşayan boylar, nihayet M.Ö. II. bin yılın ortalarında, biri Hurri, diğeri Mitanni adında iki konfederasyona ayrıldılar. İlk zamanlarda bu iki krallıktan birincisi olan Hurri Krallığı daha büyük ve kuvvetliydi. Fakat sonraları küçük bir birlik olan Mitanni Krallığı yavaş yavaş Hurri Krallığı aleyhine genişlemiş ve sonunda onu ortadan kaldırmıştır. Karacadağın güney tarafı Mahal Mitanan (Mitanlar yurdu) adını taşır. Halk buna Mahal Metinan demektedir. Mazıdağı-Derik ile Çınar arasında Karataş, Arısu, Gümüşyuva, Derinsu köyleri metini'dir

Karacadağ'da ovabağ'da mitanniler Ovabağ-demirci arasında Mitannilere ait büyük bir harabe şehir mevcuttur.

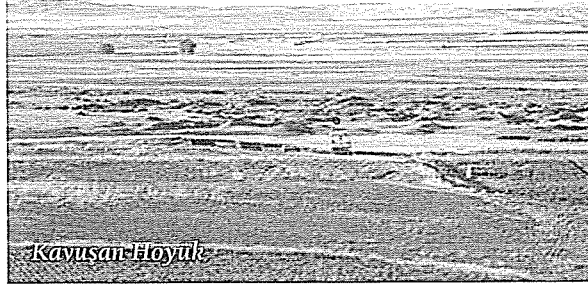
Halı dokumacılığını başlatanların da Mitanniler olduğu söylenir.(3)

Karacadağ kilimciliğinin temelinde Mitanniler'in olması kuvvetle muhtemeldir.

Hurri Mittanilere ait Tapınak gümüşüne kavustu :Hurri ve Mittaniler ayrı zamanlarda Mezopotamya'ya intikal etmişleridir. Hurriler hem seramik ve mimari buluntularına göre hem de filolojik metinlere göre MÖ 4. bin sonu ile 3. bin başlarında Kafkaslar üzerinden geldikleri bilinmektedir. Mittaniler ise bugünkü Hindistan ve İran coğrafyasından yola çıkarak M.Ö 15-16 yüzyılda Kuzey Mezopotamya'ya ulaşmış Hint-Ari bir kavimdir.

Doç.Eyüp Ay başkanlığında bir ekip, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin güneydoğusunda bulunan Müslümantepe höyüğünde sürdürdüğü çalışmaların sonucunda M.Ö.2 bine ait Hurri-Mittanilere ait bir tapınak ortaya çıkarmıştır.

Kavusan höyük, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 10 km güneydoğusunda, Yenice köyü inardı mezarası sınırları içinde şeyhan çayı'nın dicle nehri ile birleştiği noktanın hemen doğusunda yer almaktadır. (ege ün edebiyat fak)

Burada M.Ö. III. binyıl sonu veya II. binyılın Mitanni ve Asur dönemi yaşantıya rastlanmaktadır.

Ege Üniversitesinden Doç.Dr. Gülriz Kozbe ile Marmara Üniversitesinden Doç.Dr. Kemalettin Köroğlunun katılımlarıyla kazı yapılmıştır.

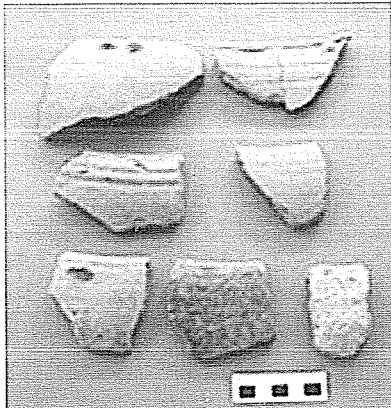
2.1. Mitanni Krallıkları

“Dirta- Suttarna- Parsasattar- Artatama- Sauşşattar- Aratatama- Tuşratta- Artassumara- Kelu hepa- III.Suttarna- Mattivaza- Tatu hepa- Vasatsa- I.Şattuara- Waşaşatta, II.Satuara”(3)

Artatama(MÖ.1412-1402), Tuşratta (MÖ.1364-1347), Sauşşattar (MÖ1440-1410), Mattivaza (MÖ.1380-1345), I.Sattuara (MÖ.1365-1330) yıllarında hükümdar oldu.

Mitanni devletinin son kralı II.Sattuara olup Asur kralı I.Salmanassar'ın çağdaşdır. (MÖ.1274-1245)(5)

Bismil-Kavuşan höyükte Mitanni dönemi Erken Demir Çağ yivli keramikleri, (6).

3. Asur Medeniyeti

Asur İmparatorluğu, Aslen Kuzey Irak'ta, Dicle kıyısında bulunan Asur / Asur (Qalat Şarqat) şehri ve çevresinde yaşayan bir Samî toplulukken özellikle M.Ö. 2000 sonrası doğu-batı arası global ticaretten faydalanarak gelişmiş ve topraklarını genişleterek ülkelerini bir imparatorluğa dönüştürmüş eskicağ halkı. Başkentleri Ninova'dır. Mutlak monarşi ile yönetilmişlerdir.

İlkçağda, Ortadoğu'nun en büyük imparatorluklarından biri olmuştur. M.Ö. 2. binyılın başından itibaren özellikle Anadolu'da koloniler kurmuş, Anadolu'ya yazıyı taşımışlardır. Asur ülkesi, önceleri Babil'e, M.Ö. 2. binyılın büyük bölümü boyunca Mitannilere bağımlı kalsalar da M.Ö. 14. yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmış ve Fırat'a kadar topraklarını genişleterek buralara yerleşmişlerdir. Daha sonra Mezopotamya'da, Anadolu'nun güneydoğusunda, zaman zaman da Suriye'nin kuzeyinde büyük güç kazanmışlardır .

Fakat I. Tukulti-Ninurta'nın ölümünden (M.Ö. 1208) sonra gerileme dönemine girdi. M.Ö. 11. yüzyılda I. Tiglat-Pileser zamanında kısa süre yeniden eski gücüne kavuştuysa da, bunu izleyen dönemde hem Asur Krallığı, hem de düşmanları, yarı göçebe Aramilerin akınlarıyla yıprandı. M.Ö. 9. yüzyılda Asur kralları sınırlarını yeniden genişletmeye başladılar.(8)Bu medeniyetin eserlerini Lice ve Eğil ,Bismil ilçelerinde belirgin olarak görüyoruz..

3.1. Asurlular Yönetiminde Amed (Diyarbakır)

Amed ve çevresi Asur hükümdarı I. Salmanasar zamanında ve M.Ö.1260 yıllarında tamamıyla Asur hakimiyetine girdi. Bu ilk Asur egemenliği yetmiş yıl kadar sürdü.

Lice ilçesi (Birkleyn mağarası)

MÖ.1169-1069'a it I.Tiglatpileser'e ait stelle iki kitabe var

Asur kitabeleri

I.Tiglatpileser'e ait ilk kitabe

Nairi memleketlerinin fatihi

Dünyanın dört bucağının kralı,Asur kralı

Kuvvetli kral Tiglatpileser

Tunni,Dayani,Kirhi memleketinden büyük denize kadar zaptettim

I.Tiglatpileser'e ait ikinci kitabe

Beylerim büyük tanrılar Aşur,Şamaş Adad'ın yardımcıları ile Asur memleketi kralı Muttakıl-Nuskunun oğlu Asur kralı ben Tiglatpileser, Amuru memleketinin büyük denizi ve Nairi memleketi denizinden Nairi memleketine üçüncü defa gitti

III:Salmanassar'ın ilk kitabesi

Salmanassar, büyük kral, kuvvetli kral, Asur'un kralı, büyük halk topluluklarının kralı Prens

Asur'un rahibi,onun inandığı tanrılar Şamaş ve Adad tarafımdan desteklenmiş olan,o yürüdüğü zaman

Güneşin doğuşundan batışına kadar büyük dağlara hakim oldu

Ordusunun başında savaştığı ve düşmanları takip ettiği zaman yenilmez olan o

III.Salmanasar'ın ikinci kitabesi

Salmanassar

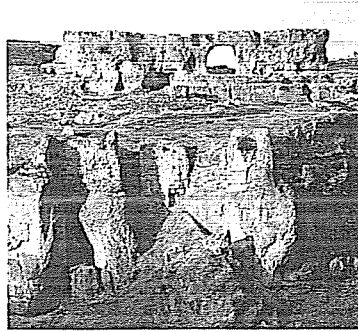
Büyük kral,kuvvetli kral

Dünyanın kralı,Asur'un kralı

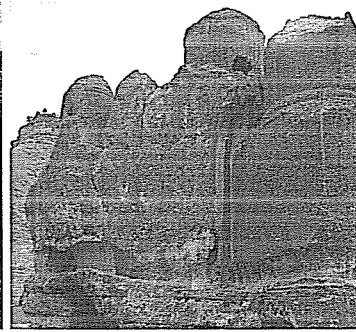
Büyük halk kütlelerinin kralı ki o,.....

3.2. Eğil İlçesi

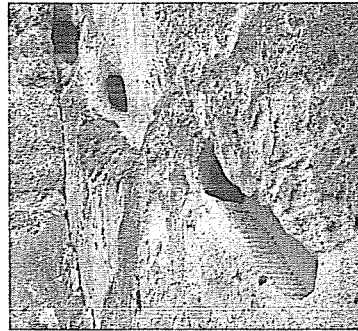
Eğil Kalesi (Stel III. Salmanassar : M.Ö. 858-824) Eğil Kalesi'nin batıya dönük yüzünde bir kaya üzerine kazılmış olan kitabeli stel silik bir haldedir. Güneş güneybatıda iken seçilebilmektedir. Stelde Asur hükümdarlarının bilinen bütün kök çizgileri toparlanmıştır. Boyundan asılı, sol el sapına konulmuş, belden dışarı az çıkan ve böylelikle yarı beli çizer gibi dümdüz tutulmuş bir kılıç; uzun başlık, büyük bir sakal, sonra o hep oyahı gibi duran giyim, doğuya dönük bir yüz ve önünde bir kitabe ile sağ elinde tutulan ikizli bir balta.Toumanoff, M.Ö. 6. yüzyıla ait bir Süryanice kaynaktan Angl Kalesi ve kentinin Asurlu **Sanherip** (Sîn-ahhe-eriba, **Sanherip** M.Ö. 704-681)'in kenti olarak da bilindiğini aktarır ve bu kentte bulunan Asur krallarından birine ait yazıtın Tevrat'ta adı iyi bilinen -M.Ö. 689 yılında Babil'i yakıp yıkan-Senahrip'e atfedildiğini söylemektedir. Toumanoff'a göre, Angl prensliğinin Asuri olarak tanınmasında, Asur Ülkesi sınırlarına yakınlığı nedeniyle bu prensliğin coğrafi konumunun da katkısı olmuş, bu coğrafi yakınlık ve orada bir Asur yazıtının bulunmuş olması Angl Bölgesi ve **Sanherip** Bölgesi'nin orijin olarak da bir ve aynı yer sayılmalarına neden olmuştur. Nitekim Primary History'de ve M. Khorene'de kayda geçirilmiş bulunan Ermeni tarihinde de Angl Bölgesi'nin orijini Asur Kralı Senahrip'e dayandırılmaktadır. (8)

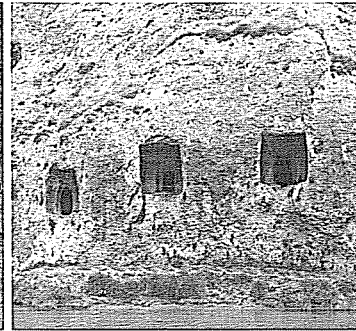
Asur kalesi

Kral mezarları

Kaleden inen merdivenler

Mağaralar

* Kral Sanherip ve Tevrat

Tevrat

2 Krallar 19:20

Bunun üzerine Amots oğlu Yeşaya, Hizkiya'ya şu haberi gönderdi: "İsrail'in Tanrısı RAB şöyle diyor: 'Asur Kralı Sanherib'le ilgili olarak bana yalvardığın için diyorum ki, 'Erden kız Siyon seni hor görüyor, Alay ediyor seninle. Yeruşalim kızı ardından alayla baş sallıyor.'"

Kudüs'e düzenlediği seferden dolayı Kutsal kitapta adı geçen Senharib, Peygamber Yeşaya tarafından 'Tanrının' yeryüzündeki aracı olarak bilinir

(Eğil ilçesinde Asurlular'la muhatap olmuş Hz. Zülkifl-Elyesa-Asaf bin Behriya peygamberler. (Ayrıca Hz. Melak, Hz. Zennun, Hz. Düşnap, Hz. Hürmüz, Hz. Ruvëym)

3.3. Bismil İlçesi

Diyarbakır-Bismil karayolunun kenarında Üçtepe höyüğünde 1865 yılında bulunan iki stel vardır. Bugün British Museumda sergilenmektedir. Asur imparatorları II. Aşşur-nasir-apli (MÖ.883-859) ve oğlu III. Şulmanuşird (MÖ.858-824)'a ait stellere göre burası Asurlular'ın gözünde büyük bir önem

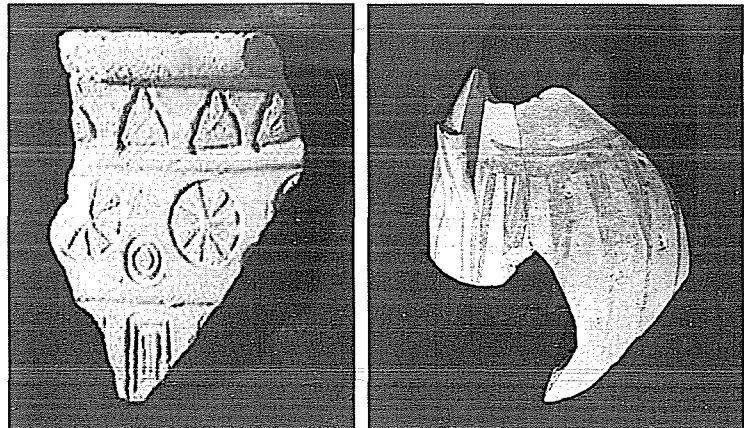

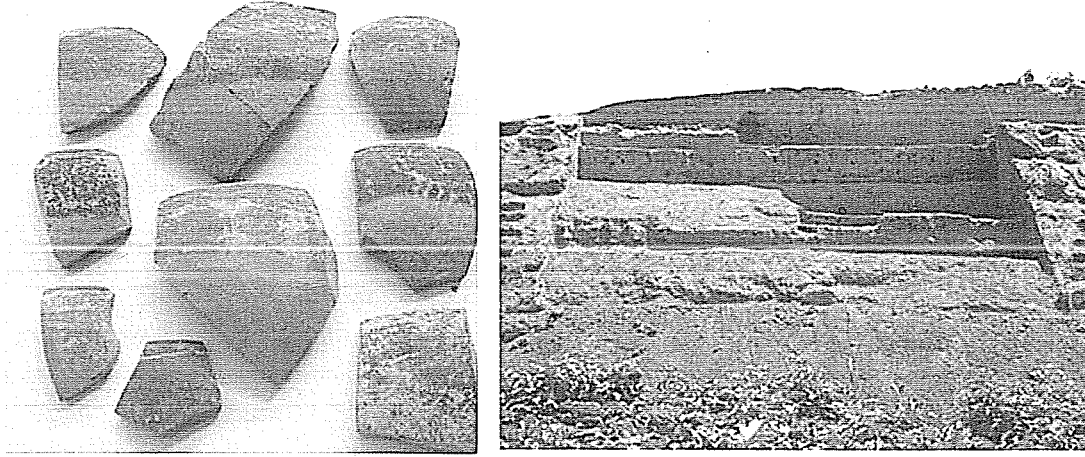
taşıdığı ve II. Aşşur-nasir-apli'nin burada Urartulara komşu bir sınır eyaleti oluşturup, bir saray inşa ettirdiği, stellerin üzerindeki yazılardan anlaşılmaktadır. Bu höyük çevresinin aynı zamanda Mitanni devletinin de merkez bölgesi olduğu I. Adad-nirari (MÖ.1307-1275) dönemine ait asur belgelerinden öğrenilmektedir.

3.4. Bismil-Kavuşan Höyük

Ege Üniversitesinden Doç. Dr. Gülriz Kozbe ile Marmara Üniversitesinden Doç. Dr. Kemalettin Köroğlunun katılımlarıyla yapılan kazıda Yeni Assur Dönemiyle ilişkili çanak çömlekleri veren tabakanın üzerinde yer almaktadır.

M.Ö. II. binyılın ilk yarısı için belirleyici bir mal grubu olan kızıl-kahve boya astarlı mallar (Red-brown Wash Ware) ile Habur türü çanak çömleklerden oluşan keramik repertuarı, Kavuşan Höyükte M.Ö. III. binyıl sonu/erken II. binyılda başlayıp II. binyılın ilk yarısında devam eden sürecin izlerini göstermektedir. (6)

3.5. Üçtepe Höyük

Bundan 4.000 yıl önce(M.Ö.2000) Asurlular ile Huriler arasında Dicle ovasının paylaşımı ve Mezopotamya üzerinde egemenlik kurma nedeniyle sürekli savaşlar meydana gelmiştir. Asurlular şimdiki ÜÇTEPE köyünde bulunan ve halen çok büyük bir kısmı tepe altında bulunan büyük bir saray yaparak burayı Hurilere saldırıda ileri üs karakolu olarak kullanmışlardır. Bu sarayın adı TUŞPA olup Asur kralı Banibal tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu Sarayın bulunması 1865 yılında ünlü İngiliz Seyyahı TAYLOR'un Bismil'e gelerek ÜÇTEPE höyüğü üzerinde yapmış olduğu kazıda Asurca yazılı iki DİKİLITAŞ'ı bulması ile başlamıştır. İngiliz Seyyah TAYLOR, bulduğu bu DİKİLITAŞ'ları alarak Dünyaca ünlü en büyük müze olan BİRİTİSH Müzesine götürmüş ve halen bu kitabeler orada sergilenmektedir. İşte bu DİKİLITAŞLAR'ın müzede sergilenmesi ile dünyanın gözü İlçemize çevrilmiştir. Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı Profesörlerinden Sayın Veli SEVIN'in başkanlık ettiği 12 kişilik bir kazı heyeti İlçemize gelerek bu Höyük üzerinde kazı ve incelemelere başladı. Yapılan 4 kazı sonucunda 1989 yılında dünyanın harikalarından sayılan ve 6 metre kalınlığında ve adı tarihte TUŞPA olarak geçen büyük bir Asur Sarayının kalıntıları bulundu. Yine bu kazılarda Huriler, Asurlular, Romalılar ve Helenistik çağa ait bir çok altın,bronz heykeller,çeşitli paralar,cam eşyalar ve çok sayıda tarihi eserler bulunmuştur. Bulunan bu eserler halen Diyarbakır Müzesinde sergilenmektedir. Ancak daha önce bulunan Dikilitaşlar (Kitabeler) ne yazık ki ülkemize getirtilememiştir . (9)

Asurlular zamanında Toşhan-Toşhana adıyla anılan bir şehir olduğu biliniyor. Bu şehrin Çınar'ın kuzey doğusunda yer alan Altınakar köyü civarında Tavşantepe adı verilen höyük olduğu sanılıyor.(7)

Çınar ilçesinin güneydoğusu ile doğusunu kaplayan Kikan ovası,adını Asur krallarından Kikia'dan alır.

Diyarbakır Müze Müdürlüğü tarafından bir dönem kurtarma kazısı yapılan ve M.Ö.1.Bin Demir Çağdan M.S. 13. yüzyıla kadar tarihlenen buluntulara rastlanmıştır.

Yukarıda açıklamalara göre bu mağara şehrinin Asurlar tarafından kurulma ihtimali yüksektir. Çünkü, bu sahayı da içine alacak şekilde bölgenin çok büyük bir bölümünde M.Ö. 1260-653 yılları arasında Asurlar hüküm sürmüştür. (10)

Asurlulardan Silvan Hasuni mağaraları

4. Amed'de Bit-Zamani Krallığı (900-825)

Güneydoğu Anadolu M.Ö. 1000 yıllarında büyük bir Arâmi göçüyle karşı karşıya kalır. Arâmiler güneyden kalkıp büyük kentlere akın etmeye başlarlar. Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arâmi göçleri uzun yıllar sürer; nihayetinde Göçebe Arâmiler (Ahlamu Aramaye) Yukarı Mezopotamya birçok Arâmi devleti kurmaya muvaffak olurlar. (2)

Asurların zayıflamasıyla Bölgeye Arami göçü olmuş, Aramilerden Bit-Zamani kabilesi Diyarbakır'a yerleşmiştir.

M.Ö.9.yüzyılda Diyarbakır Aramilerden Bit-Zamani kabilesinin başkentidir.

Amidi'yi kendilerine merkez edinen Bit-Zamani Krallığı şehrin Hurilerden kalma tahkimatını kuvvetlendirdiler. Bu kuvvetli tahkimat sayesinde Asur saldırılarına uzun bir süre karşı koyabildiler. 76 yıl süren Bit Zamani Krallığı döneminde Diyarbakır çok gelişmiş, bayındır, zengin bir belde durumuna gelmiştir. (12)

Asur kralı 3. Salmanesar, Bit-Zamani Krallığına son verdikten sonra Amed tekrar Asur egemenliğine girdi.

5. Nirbiler

Hani ilçesi Hurilerin yanı sıra Nirbilerin merkezi bölgelerindedir. Nirbilerin başkentliğini yapmış Hani'de bu gün Nirbi adını taşıyan köyler halen bulunmaktadır (13)

Hani'nin kuzey ve kuzeybatısında Nirib dağları ve Nirib düzü vardır. Bu bölgede o dönemin izlerini taşıyan Nirin-Melikan, Nirib-Agan, Nirib Çülegan, Nirib-Aliyan, Nirib-Yusuflan, Nirib-Cimsat, Nirib-Topalan köyleri vardır. Bu köylerde tarihte sarışın, mavi gözlü insanlar yaşıyordu. I.Tiglatpaleser Nirbi'lerle savaşarak onları yenilgiye uğrattı. (14)

Hani peri masaları

6. Urartu Yönetiminde (M.Ö.775-736)

M.Ö. IX. yüzyılda Van Gölü civarında kurulmuş olan Urartu Krallığı, sınırlarını kuzeyde Kafkas ötesine, doğuda kuzeybatı İran içlerine, batıda Malatya çevresine, güneyde de Urfa-Halfeti yakınlarına kadar genişletmişti. Urartu Krallığı ömrü olan 300 yıl boyunca Assur Devletinin en büyük rakibi olmuştur. Urartu krallarından I.Şarduri (saltanatı M.Ö. 840-830) ve Işpuini (saltanatı M.Ö. 830-810) bir müddet Yukarı Mezopotamya'yı hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. Kaynaklara göre III.Salmanassar, Işarduri'ye karşı yedi kez sefer düzenlemiştir. (2)

3.Salmanasar'ın ölümüyle Asur devletinin zayıflamasından faydalanan Urartu Kralı Ispuinis (MÖ..825-810) memleketinin sınırlarını batıya ve güneye doğru genişletti. Birçok yeri kendi topraklarına dahil eden Urartular birçok krallığı da kendilerine bağladılar. Bunlar arasında Diyarbakır da vardı. MÖ..775'de üçüncü defa Asur hakimiyeti sona erdi ve Diyarbakır Urartu'ya bağlanmış oldu.

Urartuların daha çok Silvan, Lice, Hani, Kocaköy bölgesinde görüyoruz.Bismil Asur-Urartu sınırındadır ve Asur'a aittir.Silvan bir Urartu kentidir.

Hani ile ilgili ilk bilgiler M.Ö. 8. Yüzyılda başlar. Urartu devleti ve Asurlular arasında önemli karşılaşmalara sahne olduğu bilinmektedir.

Bu medeniyetten kaldığı düşünülen Hatun Köşkündeki kale, kaya mezarı, tüp geçit ve ören yeri kalıntıları, Ambar vadisinin yukarı mecralarında, Hani ilçemize bağlı Yayvan Köyünün 5 km kadar batısında bulunmaktadır.

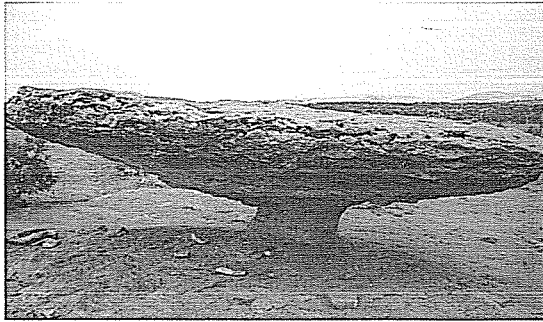
Yöre halkının anlattığına göre, bu resmin sağ tarafında görülen tepedeki (ve muhtemelen Urartulara ait olan) kalede vaktiyle bir kral vardı, karşı taraftaki şehirde de bir hatun... Her iki taraftaki kale, mazgal ve tüp geçitlerden, iki düşman ülkenin yöneticilerinden oldukları anlaşılan bu iki insan birbirine âşıktı. Maşukasının hasretine dayanamayan kral, iki yerleşim birimi arasında bir teleferik kurar. Teleferik haratının üzerinde hareket eden kabin ise bir kazandır. Kral, ne zaman hatunu özlese, onu bu teleferik ile yanına getirir, iki âşık böylece hasret giderirlerdi. Haratların bağlandığı yerler halen bellidir.(15)

Kocaköyde Urartulardan kalma pişmiş kilden yapılan su boruları şehre su dağıtmaktadır.Kocaköy merkezi ile,Harem panayır ve Ambar köyünde bulunan yer altı su isale hatları Urartular zamanında yapılmıştır Ayrıca Doşırme(Döşeme) yolu ismiyle Urartularca yapıldığı sanılan şehirler arası bir yol da mevcuttur.Bu yol,döşenip sıkıştırılmış ,taş ve molozlarla sağlamlaştırılmış eski bir yoldur..(246)

Komşu Elazığ ilinde Palu bir Urartu kentidir. Urartu'nun eyalet merkezi, batı başkenti ve gözdesi olan Palu'da Urartu döneminden günümüze kadar gelmiş birçok eserleri mevcuttur. Bunların başında tarihi Palu Kalesi gelmektedir. Kale'de bulunanlar eserler arasında; Urartu kralı Menua'ya ait kaya kitabesi, üç adet kaya mezarları, üç adet su sarnıcı, üç adet kaya tüneli, bir adet batı girişi, kalenin dört bir tarafında Urartu sur kalıntıları, kalenin zirvesinde ve doğusunda Kindik kayasındaki kutsal alanlar bulunmaktadır. (16)

Kocaköy'de Hatun Köşkü Tarihi Teleferiğinin Temsili Görünüşü

Kocaköy'de Kalkan taşı

Urartulardan kalma döşeme yol

7. Makedonlar-Selevkoslar M.Ö. 323-140

M.Ö. 331 yılında Mezopotamya'daki fetihlerini sürdüren İskender Urfa, Siverek ve Diyarbakır çevresindeki yerleşim birimlerinin tümünü Makedonya imparatorluğuna kattı. Büyük İskenderin genç yaşta ölmesiyle ülkesi, ailesi ve komutanları arasında çıkan taht kavgaları neticesinde bes bölgeye ayrılarak paylaşıldı. Diyarbakır ve Urfa General Selevkos'un idaresinde kaldı. (17)

Selevkos İmparatorluğu, Makedon İmparatorluğu parçalandıktan sonra ortaya çıkan 4 helenistik imparatorluktan biridir. Başkentleri Antakya'ydı. Anadolu'da, Doğu Akdeniz'de, Mezopotamya'da, İran'da, Türkmenistan'da, Pamir'de ve Hindistan'ın batısında egemenliklerini sürdürmüşlerdir. (7)

Diyarbakır Ulu camide doğu bölümündeki iki katlı yapının alt kat soldan üçüncü başlık Suriye'deki Palmyra'daki sütunlu caddeyi hatırlatmaktadır. (18)

Bu selevkos etkisidir.

Dakyanus şehri kalıntıları: Şehir Amed-Lice yolu üzerinde Lice'nin 18 km batısında Fis Ovası (Efsus) yanında bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Selevkoslar ve Romalılar döneminden kalma olduğu söylenmektedir. Eshab-ı kehfle ilgili olan ve Lice'de Eshab-ı kehf mağarasına 11 km ötede olan bir mekandır

8. İskitler M.Ö. 653-625

İskit dili İrani diller içinde ele alınır (19) W.M. McGovern, T. Sulimirski ve I.M. Diakonof gibi araştırmacılar İskitler'in İran kökenli yani Hind-Avrupa'lı bir toplum olduklarını ileri sürmektedirler. V.J. Murzin İran kökenli bir dil konuştuğunu iddia ettiği İskitler'in, Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde farklı soylar ve ulusları birleştirerek güçlü bir birlik oluşturmuş olduklarını düşünmektedir. (20)

Diyarbakır'ın doğusuna lokalize edilen Supria bölgesi, Assur ve Urartu arasında tampon bir bölgeydi. Buna karşılık olarak Asur Kralı Asarhaddon da aynı bölgeye İÖ 673'de İskitler'le beraber bir sefer düzenlemiş ve büyük bir zafer kazanarak burayı bir Assur eyaleti haline getirmiştir. (20)

Urartuların İskitler yok etmiştir. İskitler ve Medler'e Babil kralı Nabopolassar da katılmış, birleşen bu kuvvetler İÖ 612 yılında Assur başkenti Ninive'yi yakıp yıkmışlar ve Önasya'nın en büyük devletlerinden biri olan Assur İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmışlardır. (21) M.Ö.653-625'de İskitler Diyarbakır'ı hakimiyetlerine almıştır

9. Ermeni Kralları (Tigran krallığı) M.Ö. 85-69

MÖ 1. yüzyıl başında Suriye'de Selevkoslar Krallığının çöküşü üzerine Ermenistan Kralı II. Tigran (MÖ 95-55) Yukarı Mezopotamya ve Suriye'ye doğru yayılma siyaseti izleyerek egemenliğini bugünkü Lübnan'ın güneyine dek genişletmeyi başarmıştır. Tigran, başkentini de Diyarbakır (Amida) yakınlarında kurduğu Tigranakert (Tigranocerta) kentine taşımıştır. (22) M.Ö.85-65 yılları arasında Armenia tahtına çıkan Büyük Tigran Silvan'ın bulunduğu yerde Tigranokorte (Dikranagerd) isimli bir şehir inşa ettirerek ecdadının tacını burada giydi. Bu yeni başkente Kilikya ve Kapadokya'dan 300.000 kişi getirdi. Ancak 20 yıl sonra Romalılar bu hakimiyete son verdi. Tigranocorte Ermenilerin rüyasıdır. Büyük Ermenistan hayalinin önemli parçasıdır (23)(24) Tigran Pompeius komutasındaki Roma kuvvetlerine yenilmiş ve fethettiği toprakları terke mecbur bırakılmıştır (25) İncilde bahsedilen Tigranocorte Silvan'dır. (26) Mesudiye medresesinin bulunduğu yerde Tigranes'in sarayı vardı. (27)

Bismil Üçtepe höyüğünde Tigranes adlı Armania kralına ait oldukları belirlenen dört adet sikkenin ele geçmesi oldukça ilginçtir (28)

Ulu camide selevkos etkisi

Ergani'de meşhur Ermeni kralı Sekis'e ait mezarlar da bulunmaktadır,Hilar'ın hemen güneybatısında'dır.(29)

İncilde bahsedilen Tigranocorte Silvandır.(236,239)

Tigranacorte İncil'de de geçiyor; Pline, Dicle'nin alt kısmı Carcathiocerta ve üst kısmı da Tigranocerta adını taşıdığını söyler. (240,241)

Silvan ilçesinin Tigranocorte(Digranacert) olma ihtimali yüksektir.Ancak Diyarbakır Ermenileri Diyarbakır'ın Digranagerd oluşunda ısrarlıdır,bu arada yaşamış kral Dikran onuruna çocuklarına Dikran ismini koyarlar Çulcu Dikran,Yemenici Dikran,Kuyumcu Dikran,Taşçı Dikran, Sobacı Dikran, Kazancı Dikran, Demirci Dikran, Deli Dikran...(242,243,244)

10. Medler (M.Ö. 625-550)

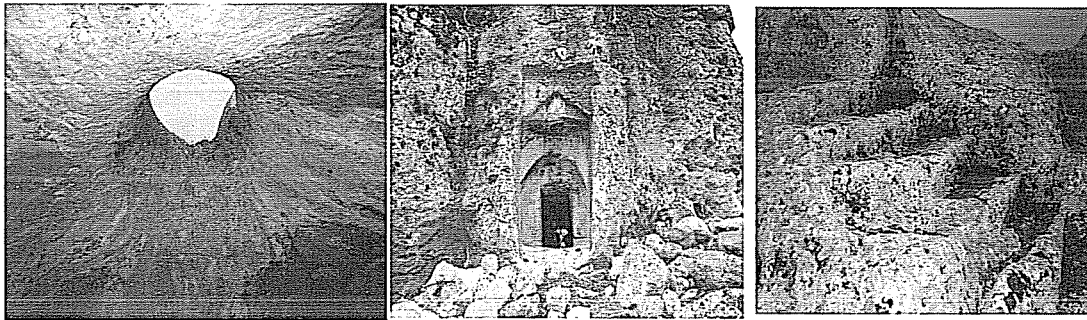
Hind-Ari ırkındandırlar(30) M. Ö. Bin yıllarında İran'ın kuzeybatı ve batı bölgesinde yerleşmiş bir kavim. Başlangıçta dağınık bir durumda yaşayan ve Asurlular, iskitler, Kimmerlerle devamlı savaşlarda bulunan Medler, hükümdarları Keyaksar zamanında işkillere karşı başarı kazanmışlar. Babillilerle anlaşarak Asur Devletini tarih sahnesinden silmişler, Kuzey Mezopotamya'yı egemenliklerine almışlardır. Yine hükümdarları Keyaksar zamanında. Anadolu'nun içerlerine kadar ilerlemişlerdir. (M. Ö. 550) (30)Med kralı Astiyag'ın yeğeni Kiros'un saray darbesiyle, siyasal otorite ilk defa Güneybatı İran'da yoğunlaşan Pers aristokrasisinin eline geçer ve kısa bir süre sonra M.Ö. 550'li yıllarda güçlü ve merkezi bir Pers imparatorluğunun kuruluşuyla Medler yıkılır. Medler, isimlerini Medya'dan almış olan, günümüz İran'ında hüküm sürmüş bir halktır. Tarihçiler tarafından, Toros-Zagros dağ sistemi içinde ve Fırat-Dicle arasında yaşadıkları için, verimli ve üretken bir medeniyetin toplumu olarak adlandırılmışlardır(7)

M.Ö.612'de Keyaksar,Babil hükümdarı ile birleşip Ninova'ya saldırdı,Asur devletini yıktı,Dicle başından Kızılırmak'a kadar olan bölgeyi Med imparatorluğuna katmıştır.M.Ö.625-550 yılları arası Diyarbakır Medlerin etki alanına girmiştir

11. İran Kralları (Partlar-Persler-Sasaniler)

Asurlular devrinde bölge vâililik merkeziydi. Daha sonra bölgeye Medler ve peşinden de Persler hâkim oldular. M.Ö. 4. asırda Iskender, bu bölgeyi ve İran'ı Makedonya Krallığına kattı. Iskender'in ölümünden sonra kısa bir müddet Selevkoslar İmparatorluğunun hâkimiyetinde kaldı. Tekrar tarih sahnesine çıkan Partlar, bölgeyi ele geçirdiler. Mîlattan sonra bir ve ikinci asırlarda bu bölge için Romalılar ve Partlar arasında çok kanlı savaşlar oldu. Romalılar bölgeye hâkim oldular. M.S. 395 senesinde Roma İmparatorluğu parçalanınca, Anadolu gibi bu bölge de Doğru Roma (Bizans) payına düştü. Partların halefi olan Sâsâniler, bölgede, hâkimiyet mücadelesini devâm ettirdiler.

PERSLER .M.Ö. 539 yılında Babil'i zapt ederek bütün Mezopotamya'ya egemen oldular. Sınırları oldukça genişleyen Pers İmparatorluğunda II. Kambis'in ölümüyle yerine İmparator olan Darius, ülkede çıkan karışıklıkları düzeltmiş ve tekrar Dicle-Fırat havzalarını kontrol altına almıştır..Anadolu

Otluca köyünde Enüş Peygambere 300 m. Ötede Kikan mağara ve yerleşim yerleri

tamamen bu imparatorluğun parçası olmuştu ve ikiyüz yıl kadar böyle sürmüştür.Uzun süre yunanlılarla mücadele veren Persler Avrupaya kadar yayılmışlardır. Böylece bölgede İran egemenliği başlamış oldu. Pers kralı III.Darius Makedonya Kralı Iskender tarafından mağlup edilmesiyle Pers İmparatorluğu tarihe gömüldü. (17)

Part-Pers Eserleri

Ergani'de meşhur İranlı Serhas'a ait mezarlarda bulunmaktadır. Hilar'ın hemen güneybatısındadır.İranlı devletlere ait Kikan,Kiyeksan ve Kayan harabeleri de buradadır.(32)(33)

Figürdeki kadın sol koluyla yastık üzerine yaslanıyor ve eliyle büyük ihtimalle bir kupa tutuyor ve başları Bizans zamanında ikonolastlar tarafından sistematik olarak şekillendirilmiştir. Ama taş üzerindeki izler bize Parthian (İran) stili algılamasını sağlar. Giysiler(pantolon, ayak giyimi, kısa gömlek şekilli ceketler) Irano-Parthian şeklidir. İki inançta da, ölünün yanında oturan başında konik şekilli uzun yaşmaklı ve uzun mantolu kadın heykelleri ön plandadır. Giysilerin detayları iyi bir şekilde korunmuştur ve basit bir temizlikle formundaki bölgesel farklılıklarla Mezopotamik bölgeye ait olarak bilinen modelin kendi kostümü kolayca gözükebilir.konografi ve heykellerin stili alışılmış Mezopotamik taşlarınRoma-Parthian kültürünün alışıldık parçasıdır.

M.Ö.140 yılında Part kralı Mitridates Diyarbakır'a hükümlan olmuştur (34)

* Pers Hükümdarı Kuroş(Zülkarneyn)

Med ve pers devletlerini birleştirip bir imparatorluk kurması nedeniyle heykellerinde iki boynuzlu (Zülkarneyn) olarak gösterilmiştir. Lice yakınlarında Zülkarneyn kalesi ona izafe edilir.(35)

Diyarbakır M.Ö.653-625 tarihleri arasında İskit egemenliğinde kalmıştır(36)

Med-Pers kralı Kuroş'un(Zülkarneyn) İskitlere karşı Kuzey Kafkasya'da bir set yaptığı ifade edilmektedir.(37)(38)(39.)

Bu setin Darius tarafından da yapıldığını ifade eden Rus yazarlar da vardır.

Kuroş ve kendisinden sonra yerine geçen amcaoğlu Dara İskitler üzerine yaptıkları seferlerle tanınır.. (40)

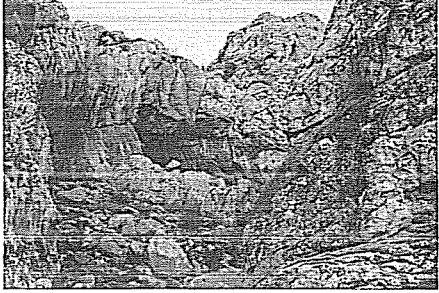
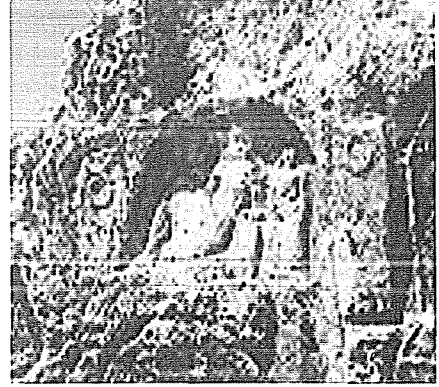
Zülkarneyn konusuyla ilgili olarak Diyarbakır'da ilgili şu hususlar vardır

-Yaygın bir şekilde İslam tarihçileri Diyarbakırda Zülkarneyn'in olduğunu ifade etmiştir.

(41-46)

-Lice'de Eshab-ı Kehf'in 10-20 km kadar kuzeyinde Zülkarneyn mağaraları vardır. Bu mağaraların 9-10km kadar batısında ise Zülkarneyn kalesi harabeleri mevcuttur(47)

-KalKaşandi Subh el-A'sa ,III,400'de Zülkarneyn'in yerini şu şekilde tarifler: Meyyafarkin'in(Silvan ilçesi) kuzeyinde yer alır.Yanında Zülküfl makamı bulunur Şerefnameyi Arapçaya çeviren Muhammed Ali Avni, Zülkarneyn kalesinin Ergani kalesi olduğunu belirtir.((48)(49)

Danyal peygamberin Kuroş'un en önemli danışmanı olduğunu biliyoruz. (50) Danyal peygamber ise Eğil ilçesinde medfundur.

-Kuroş'dan sonra iktidara gelen Dara ile ilgili olarak Mardin'e 25 km ötede Dara harabelerini görüyoruz. Dara M.Ö. 530-570 tarihlerinde inşa olmuştur.Bir yakın mekan daha var.Pers kralı ,Tunceliyi fetheder. Buraya Daranalıs ismi verilir.(51) Bu veriler ışığında Kur'anda ismi geçen Zülkarneyn'le Diyarbakır arasında ciddi bir ilişki gözleniyor

12. Sasaniler

Dördüncü İran Hanedanlığı ve ikinci Pers İmparatorluğu'nun adıdır (224 - 651). Sasani İmparatorluğu, son Arsaklı hanedanı (Partlar) kralı IV. Artabanus'u yenmesinin ardından I. Ardeşir tarafından kurulmuş, son Sasani hükümdarı Şehinşah (Krallar kralı) III. Yezdigirt'in (632-651), erken Halifelik'le yani ilk İslam Devleti ile girdiği 14 senelik mücadeleyi kaybetmesiyle sona ermiştir. İmparatorluğun sınırları bugünkü İran, Irak, Ermenistan, Afganistan, Türkiye'nin doğu bölgesi, Suriye'nin bir kısmı, Pakistan, Kafkaslar, Orta Asya ve Arabistan'ın tamamını kapsıyordu.(7) İran'ın güneyinden Persler yabancı sayılan Partların hakimiyetini çekememekte ve onlara karşı derin bir kin düşmanlık beslemekteydiler. Çünkü partlarda Yunan kültürü hakimdi.M.S 226 yılında Ardeşir tarafından isyan çıkarıldı ve Part Kralı 5.Artaban öldürüldü.Part Devleti ortadan kaldırılarak yerine Sasani Devleti kuruldu. M.S. 259 yılından itibaren bölgemize sahip olan Sasani Kralı Ardeşir'in ölümünden sonra yerine I.Şapur hükümdar olarak bölgede Romalılarla mücadeleye başladı. Şapurdan sonra gelen Sasani Hükümdarları Romalılara karşı direnemeyince Mezopotamya Ve Armanya Sasanilerin elinden çıktı. (17)

MS.226 yılında Partlara karşı İran'da ayaklanma oldu.Sasani devleti, kuruldu.İlk hükümdar Ardeşir 241 yılına kadar yaşadı.MS.237'de Silvan'ı aldı

12.1. Sasani İmparatorluğu Kronolojisi

226–241: I. Ardeşir'in hükümdarlığı 224–226: Part İmparatorluğu'nun yıkılması.

229–232: Roma'yla savaş 241–271: I. Şapur hükümdarlığı:

241–244: Roma'yla ilk savaş; 258–260: Roma'yla ikinci savaş. Roma imparatoru Valerian'ın Edessa Savaşı'nda ele geçirilmesi.

271–301: Hanedanlık mücadelesiyle geçen bir dönem. 309–379: "Büyük" II. Şapur hükümdarlığı:

337–350: Nispeten az başarı getiren Roma'yla ilk savaş. 358–363: Roma'yla ikinci savaş. Büyük galibiyetler, imparatorluğun doğu ve batı sınırlarını genişletti.

420–438: V. Behram'ın hükümdarlığı:

420–422:Roma'yla savaş.

438–457: II. Yezdigirt hük

441:Roma'yla savaşta başarı (7)

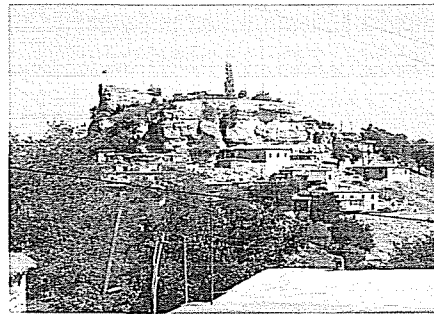
12.2. Diyarbakır'da Sasani Eserleri

Edmund Nauman seyahatnamesinde Diyarbakır 'Ulucami,Sasaniler zamanından kalan sarayın avlusuna inşa edilmiştir ve sarayın sol avlusunu içine almaktadır.Bu tarafta korint başlıklı sütunlar üzerinde kemerler vardır.demektedir.(52)

MS.358'de 2. Şapur 120.000 kişilik orduyla Diyarbakır'ı kuşattı, 30.000 ölü bıraktı. Şehir alamadı,Bu hınçla etrafı yağmaladı. MS.408 yılında İmparator Arkadyus, İran Şehenşahı I.Yezdigird'e

Boşat kalesinde I. Ardeşir'e ait figür (Lahmann)

Silvan'da Boşat kalesi

Marutha isimli bir rahip diplomat göndermiş,2.Şapur'un katlettiği kırk hristiyan şehidin kemiklerini getirmiş,Silvan surlarının içine gömmüştür.Bu nedenle Silvan'a Martiropolis (Şehitler) şehri denmiştir

MS.600'lere kadar İran sınırının Malabadi köprüsüne kadar olduğunu hatırlamakta yarar vardır, MS.502'de Sasani Hükümdarı Kavad büyük bir ordu ile Bizans ülkesine saldırmıştır. Kuzeyden Mezopotamya'ya inen Kavad, 502 tarihinde Diyarbakır'ı kuşatmış ve uzun çabalar sonunda 504'te şehri almıştır.Bizans İmparatoru, 504 yılı kışının sonlarına doğru, Fiskayası denen yerde büyük bir mağara açmıştır. Patricus, Amid surlarının altında kazdirdığı mağaraya girince bu mağarayı direklerle destekleyerek ateşvermiş, sonradan bu mağarayı kazmaya devam ettirerek şehre bu yoldan girmeyi düşünmüştür. Bizans idaresinde iken, mamur ve müreffeh bir hayat içinde bulunan Diyarbakır, Kavad tarafından alınmasından sonra, bir harabeye çevirilmiş bulunuyordu. Şehirdeki mükemmel hamamlar, Kavad'ın hayranlığını çekmiş, bunların faydalarını görünce, hemeñ İran sınırları içinde de bu şekilde hamamlar yapılmasını emretmiştir.(53)

MS.Ocak 503 yılında İran kralı Kubad Diyarbakır'ı alamamış 50.000 ölü bırakmıştı.Bunun üzerine Amidliler zaferlerinden çok emindi, nöbetçiler çok şarap içmiş, uyumuş, diğer nöbetçiler evlerine gitmişti.Kubad'ın askerleri merdiven dayayarak içeri girmiş 80.000 kişiyi öldürmüş, diğerlerini esir almışlardı(54)(55).

Kubad Diyarbakır'daki hamamlardan çok etkilenmiş,İran'a hamam kültürü Diyarbakırdan gitmiştir.(56)

13. Roma Dönemi

Roma İmparatoru Markus Crasus bölgedeki önemli rakibi olan Partları ortadan kaldırmak amacıyla M.Ö 55 yılında Suriye'ye gelerek Urfa'daki Abgar Krallığı bölgesine girdi.Crasus 50.000 kişilik kuvvetiyle Harran'a geldi.Ancak Part Kralı I.Orod'un Ordusunun Süvari kuvvetleri komutanı Suren tarafından kuşatılarak bozguna uğratıldı. Böylece Suriye Abgar Krallığı ve Diyarbakır bölgesinde dahil olmak üzere 15 yıl Part işgali altında kaldı. daha sonra M.Ö 9 Haziran 38'de Antakya'nın doğusunda yapılan savaşta Romalılar Partları yenerek Part ordusu komutanı Parkor'u öldürünce Diyarbakır dahil olmak üzere bölge tekrar Romalılara kaldı. İran ve Romalılar, Diyarbakır'ı ele geçirmek için yıllarca uğraşular. 230'da Roma hâkimiyetine geçer. M.S. 253 yılında Mezopotamya bölgesine giren Sasaniler önemli kale ve şehirleri almışlardır.Bölgeyi tekrar Sasanilerden almak amacıyla harekete geçen Romalılar, Sasaniler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu savaşların sonucunda Roma İmparatoru Valeianus Urfa taraflarında yapılan savaşta yenilmiş ve sürgün edildiği Babil'de ölmüştür.M.S 349 yılında bölgenin önemli şehirlerinden olan Diyarbakır'a II.Konstantin surları inşa etmiştir. (17)Burayı Fars kralı II. Şapur büyük bir kuşatma ile ele geçirir. Tekrar Rumların eline geçer. Levon Kayser'in krallığının X. yılında (457 474) İranlılar tekrar şehri alır ve harabeye çevirirler. Rumlar tekrar şehri geri alır. Rumların hükmü fazla sürmeden imparator I. Anastasyos (491-518) zamanında, İranlılar üçüncü kez buraları istila eder. 502 yılında Kral Kubat kenti ele geçirir.

13.1. Diyarbakır'da Roma Eserleri

Dakyanus şehri kalıntıları: Şehir Amed-Lice yolu üzerinde Lice'nin 18 km batısında Fis Ovası yanında bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Romalılar döneminden kalma olduğu söylenmektedir.

13.2. Dakyanus

Eshab-ı Kehf olayının Hristiyanlar da dahil olayın Roma imparatoru Decius (Decianus) zamanında,yani MS.250 civarında olduğunu belirtir.Muhatap ise zulüm gören İsevilerdir.

Tanınmış Kur'an alimi Fahreddin Razi de eserinde bu yere Efsus demektedir.Müslüman tefsirciler bu yere Aphenus veya Apheos derken,ünlü tarihçi Gibbon'a göre Ephesosdur.(57)(58)

İmparator Decius'un adı antik eserlerimiz hakkındaki kitaplarda ve seyahatnamelerde sık sık geçmektedir. Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi eski yapıların bir çoğunu "Takyanus eseridir" diye ona maletmektedir. Ortada Takyanus diye bir Roma İmparatoru bulunmadığına göre bu ad Ebulfareç'in temas ettiği Decius'ten gelmektedir.

Lice'de Dakyanus Antik kentinin bulunduğu Fis ovasının adı Efsus'tan bozmadır. Licede bulunan Antik şehrin ve Kralının adı Dakyanustur.

Lice bölgesi, MS 226 yılına kadar Roma-Part, 226 yılından sonra ise Roma-Sasani egemenlikleri arasında iktidar savaşlarına sahne olmuştur. Dakyanus Antik kentinin Roma döneminden kaldığı neredeyse %100'e yakın bir oranda ispatlanmıştır

Hani'den, Lice'ye giden yolun tam ortasında bulunan Dakyanus Antik Kenti'nin etrafı surlarla çevrili olan, ören yerlerindeki yapı kalıntılarında, Roma Çağı sütun başlık ve altlıklarından, mevcut kalıntıların Roma Çağı'na ait olduğu söylenmektedir. Ashab-ı Kehf nerede? (59) Olay Roma hükümdarları ile ilgilidir Lice'deki Dakyanus da Roma eseridir. (60)

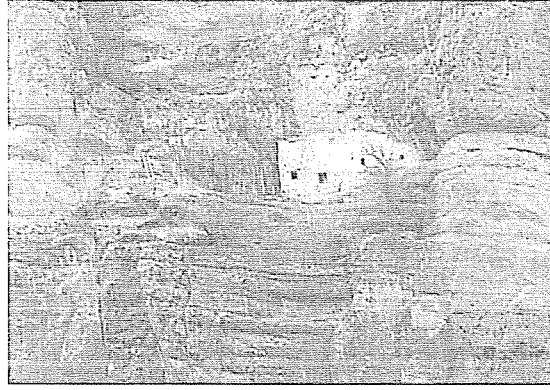
Hem Hıristiyan hem de İslam kaynaklarında övülen Ashab-ı Kehf'in genel kabule göre Roma İmparatoru Decius zamanında yaşadıkları düşünülmektedir.

Hasan Basri Konyar 1936 Diyarbakır yılında (s.359) Licenin on sekiz kilometre cennubu garbisinde bulunan Fis köyü eski bir şehir harabesi üzerine kurulmuştur. Esasen bu sahaya Fis adı verilmektedir. Diyarbakır'daki mağaranın adı da Fistir. Dakyanos harabeleri de denilen bu mevki çok eski bir medeniyetin bazı eserlerini muhtevir. Fis aceba bir (Efes) midir

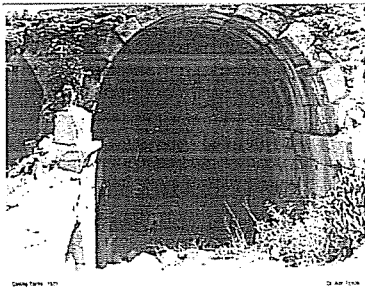
Hillar Mağaraları Ergani'nin 7 km. güneybatısındadır. Çayönü'nün hemen ilerisinde. Çayönü Boğazçay olarak adlandırılan çayın sağ tarafında, Hilar Kayalıkları ise sol tarafındadır.

Hilar Kayalıkları yada Hilar Mağaraları olarak bilinen bölgede ise mağaralar, zindanlar, hamamlar, gözletme kuleleri, lahit, havuzlar, çıralların konacağı yerler, ırtılı merdivenler, imalathaneler bulunmaktadır.

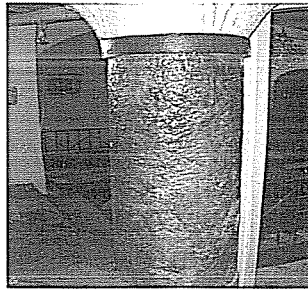
Roma döneminden kalan Hillar'de bulunan belli başlı kalıntılar şunlardır: Kayalığın en yüksek kesimindeki tepede akropol yani eski Yunan'a ait içinde saray ve tapınaklar bulunan bir İç Kale mevcuttur. (59)

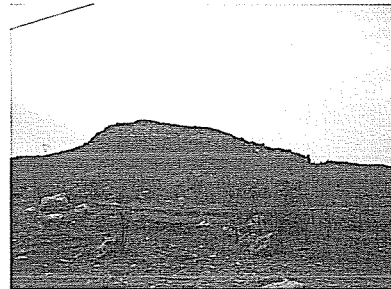
Eshab-ı Kehf (Lice)

(Resim. Dr. Adil Tekin)

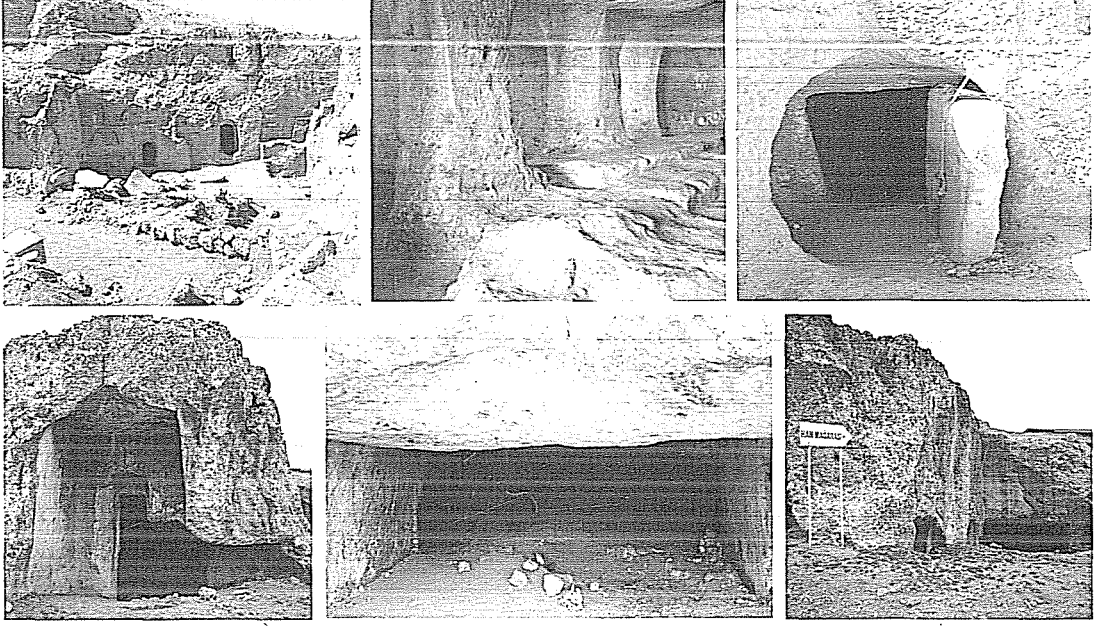

Kocaköyde Dakyanus sütunu

Hilar Mağaraları, MÖ 12 binde mağara yerleşimi, MS 2. ve 3. yüzyılda Roma döneminde de kaya mezar olarak kullanılmış.

Hilar şehri, yüksekliği deniz seviyesinin 869 metre üzerinde yuvarlak kaya tabakalarının ve tepenin üzerinde yerleşmiş nekropol (100 den fazla mezarlığın bir arada bulunduğu yer) olarak bilinmektedir.

Doğu nekropollerini, eski yol kesişimini kısmen kaplayan Hilar'ın modern köyün güney ve kuzeyindeki giriş yollarına doğru genişler. Buradaki çoğu çember mezarlar, bazıları dromoslarda (mezar odasına geçişi sağlayan dar, uzun geçit) ve kısaltılmamış haldeki arcosolialarda (üstü kemerli mezar hücre) taştan oyulmuş ve cenaze yataklarında, dağ eğimlerinin içine oyulmuştur. Bu inancın en sık öznesi cenaze törenlerinde arcosolia içinde sıra dışı şekilli bir veya iki figürle sıradan, doğudaki alışıldık resimler gibi, yarım yatan ölü görüntüsü ileri bakan vücudun üst parçası ve profilde gözükken sağ ayağıyla ve sol tarafının katlanmasıyla temsil edilmeleridir. (resim. www.bydgi.com)

Hilar'ın batısını araştırmak, Kikan şehrine 5 km . mesafede başka bir taştepe canlı mahalleler ve depo yerleri olarak tekrar kullanılan yerleşimlerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Havzaların ve depo alanlarının varlığı yoğun ziraat aktivitesinin varlığının bir kanıtıdır. Çömlekçilerin ve seramikçilerin, çoğu eski Roma ve Bizans devrine ait kırık çömlekler ve seramikler bulunmuştur. Hendek köyünü 6 km . uzağında Gaz Tepe'nin Kuzey yamacında Bizanslı yerleşimciler tarafından kısmi olarak fethedilmiş başka bir taştepe-nekropol bulunmuştur. Burada birçok kabir hiç dokunulmamış halde gözükmektedir.(61)

2008 yılı çalışmaları sonunda Han Mağarası önündeki alanda birçok ortaçağ mezar açığa çıkarıldığını belirten kazı sorumlusu Arkeolog Şeref Yumruk, "Gün yüzüne çıkarılan bu mezarlardan 61 adedi belgelenecek toplanmıştır.. Kazı çalışması sonunda Roma, Bizans, Artuklu dönemlerine ait sikke ve arkeolojik eserler çıkarılmıştır." dedi. (İHA)

13.3. Meryem Ana Kilisesi

Romalıların kente gelişinden ve hristiyanlığın kabulünden sonra yapılmıştır.

Mar Thoma kilisesi önce bir tapınaktı.Hristiyanlığın kabulünden sonra kilise oldu.Roma döne-

mine ait korint tipi sütun başlıkları nedeniyle Romalılar tarafından kiliseye çevrildiği düşünülmektedir.(62)

Dağkapıda bir kitabede 'Ordu komutanı Theodoros'un (heykeli ?) Roma millet uzun yıllar (daim kalsın) yazılıdır.(63)

Surların manevi önemi: Diyarbakır surlarında şu an 83 burç vardır. Ancak MS.349 yılında yapıldığında 72 havariyi temsilen 72 burç yapılmıştır. Diğer burçlar sonra ilave edilmiştir. Bu hususta Diyarbakır ile ilgili seyahatnamelerde Tavernier, Buckhinhamve Lord Kinros'un hatıralarına bakılabilir.

Diyarbakır'daki surlarda 4 kapı (Mardin kapı, Rum kapı, Dağ kapı, Yeni kapı): Mezkur dört kapının dört İncilcinin adına yapılmış olmasına dair bir anane vardır ki bu anane, İncilci Marcus'un sembolü olan bir öküz başının Rum kapısı üzerinde mevcut olması ile kuvvet bulmuştur.(235)

14. Roma ve Silvan

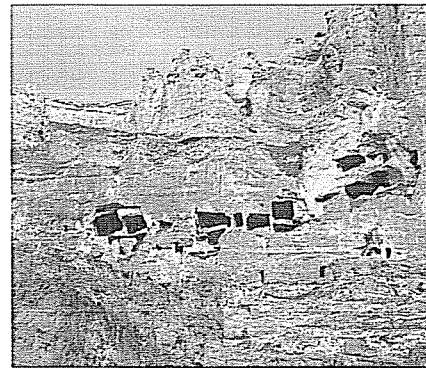
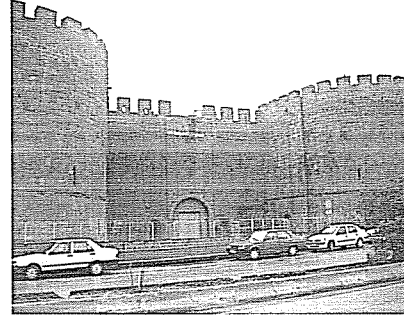
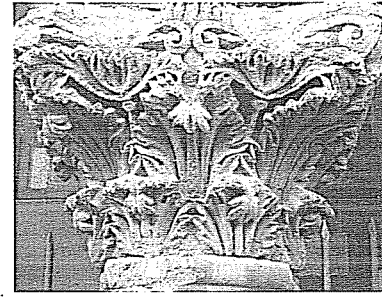
Hz. İsa zamanında sadece bir duvarı kalan kilise Şu an Silvan'da Belediye camii'nin duvarını teşkil etmektedir (236) Hz İsa zamanından kalma Belediye camii (Keldani Kilisesi)

Sadece bir duvarı orijinal kiliseye aittir

Silvan'da belediye camii'nin bir duvarı Hz. İsa devrinde kalma bir kilise duvarıdır. Bu bilginin kaynağı İbnül Ezrak'ın Meyyafarakin(Silvan)'la ilgili verdiği malumatta geçer(237)Peygamberimizden önceki tüm hristiyan envanteri de İslamidir.

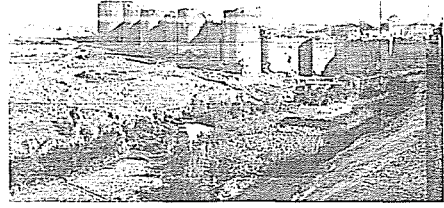
Aşağıda arzedileceği üzere Hassuni mağaraları da kilise mağaralarıdır, Kapadokya rakiptir. İsa Peygamber'in öğrencilerinden (şakirt) olan Adey'in, miladi 1. yüzyıl ortalarında buraya gelmesi, irşada bulunması altı çizilecek bir noktadır.

Hasuni Mağaraları Mezolitik dönemde ilk defa yerleşime sahne olmuş, daha sonra Hıristiyanlığın ilk yıllarında ve Ortaçağda da yerleşim özelliğini sürdürmüştür. Bu mağaraların aralarındaki kayalar düzleştirilerek yollar ve merdivenler yapılmıştır. Ayrıca sarnıçlar, su havuzları, kaya kiliseleri ile atölye gibi yapılarla da burada yaşayanların sosyal yaşamları kolaylaştırılmıştır.(238)

14.1. Bizans-II.Konstantin

'Büyük Konstantinos'un oğlu İmparator Konstantinos Amid'i zaptettikten sonra buradan ülkesinin bütün şehirlerinden daha çok hoşlandı. Diyarbakır Roma döneminde "Konstansiye" diye isimlendirilmiştir. 349 yılında şehri ve surlarını inşa eden kral Konstans'ın adıyla anılmıştır. Diyarbakır surları 5 km uzunluğunda, 10-12 m yüksekliğinde, 3-5 m genişliğindedir. Kalkan balığı şeklindedir. Balığın başı iç kale, kuyruğu yedi kardeş ve evli beden burçlarının olduğu yere uyruklukale kısmı M.Ö.3000'de yapılmıştır. Dış surlar MS.346'da II.Constantinus zamanında yapıldı. Ancak dış kısım Gazi caddesinden geçiyordu.

14.2. I. Valentinious

Sasaniler'den kaçan Nusaybinlilerin sur önüne göçmeleri nedeniyle MS.375 yılında I.Valentinious tarafından Urfa kapıdan geçecek şekilde genişletildi.

Tüm surlarda 82 burç vardır. Savaşın en çok olduğu yer olan Dağkapı-Urfakapı arası burçlar yuvarlak, daha sık ve daha büyüktür. Burçlar genelde iki katlıdır, 3-4 kat olanları da vardır.

Alt katlar depo ve ambar, üst katlar askeri amaçlıdır. (64)(65)

14.3. Tarihte Ekonomik Kriz ve Çözümü

Bizans idaresinde iken, mamur ve müreffeh bir hayat içinde bulunan Diyarbakır, Kavad tarafından alınmasından sonra, bir harabeye çevrilmiş bulunuyordu. İmparator ile Patrik, Amid Kilisesi'ne bağışlarda bulunmuşlar ve yoksullara dağıtmak üzere epeyce para vermişlerdir. Bu yüzden, başka yerlerde başıboş dolaşan insanlar oraya toplanmışlardır. Bunlar cesetleri her gün Amid dışına taşıyarak belli bir miktar para alıyorlardı. İmparatorun nazırı Urbikius, Amid'e gelerek ahalisine biner dinar para dağıtmış ve böylece, Diyarbakır şehri yeniden şenlenmeye başlamıştır. Surların, uzun süren savaşlarda yıkılan veya zedelenen bölümleri

onarılmış, yeni baştan tahkim edilmiştir. Ayrıca, imparatorun gelen bir fermanla, Amid bölgesi için vergilerin hepsi bağışlanmıştır. (53)

St. George kilisesi iç kalededir. Bizans stilinde yapılmıştır. 3.yy eseridir. (62)

Dağkapıda biri Romalılardan kalma Latince dördü Bizans dönemine ait kitabe vardır. (63)

Dağkapı kitabelerinde 'Yenilmez imparator, yiğit Valentinianus ile Garntianus'un sürekli önderliği altında ve onlar yengiyeye koşarken... onların dindar yönetimi ile devlet temelinden kuruldu.

Dağkapıda Grekçe yazılan bir yazıda 'Adlarını kitapta bulacağınız kişilerin verdikleri paralarla Diyakos Appios'un çabaları sonucu yapılmış Han.Yapan taşçı ustası Paulos tarih 449. Kitabe Hristiyan hacıların konuk edildiği bir hana ait olduğu anlaşılıyor. (67)

Bizans imparatoru I.Justinianusun 532 yılında Silvan'a kendi adını vererek Justinianopolis'i Perslere karşı en önemli garnizonu olarak kullandı. (68)

14.4. Şehitler Şehri (Martiropolis) Silvan

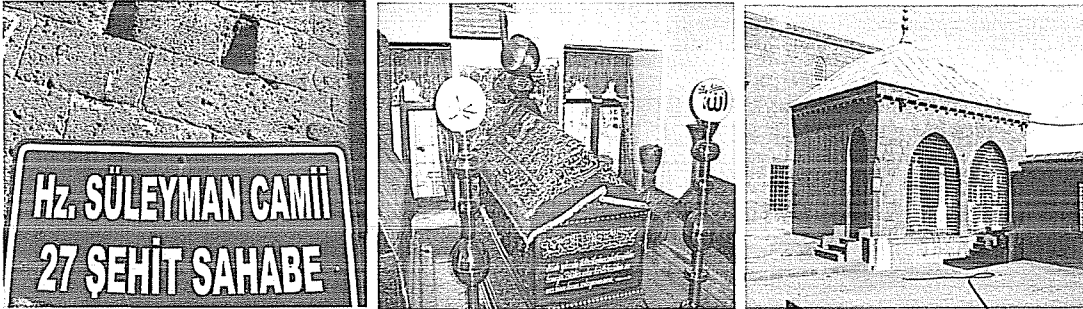
MS.410 yılında Mar Marutha isimli rahip İrana elçi olarak gider. İran Şehinşahının rızasıyla eskiden II.Şapur ordusunun katlettiği hristiyan askerleri arasındaki 'Kırklar' adlı şehitlerin kemiklerini Silvana gömmüştür. Bu yüzden şehre Bizanslılar Silvan'a Martiropolois(Şehitler şehri) ismini verir. Mar

Marutha da havarilerden sonraki 318 piskopostan biri oldu.Mar Marutha Bizans imp ve İran kralından yardım aldı.Silvan şehrini yaptı.Getirdiği kemikleri yaptığı kemerlerin arasına koydu. (245)

15. İslamiyet'ten Sonra Diyarbakır

İran (Sasanlı) ve Bizans'ın sürekli mücadelesi her iki devleti de çok yıpratmıştı. Bu sırada İslam orduları Kuzey Mezopotamya'nın fethine başlamış bulunuyordu. Hazreti Ömer'in halifeliğine (634-644) rastlayan bu dönemde, Bizans, İmparator Heraklius'un (610-641) yönetiminde bulunuyordu. İslam orduları h.15/m.636 yılında yapılan Yarmuk Savaşı'nda, Heraklius ordusunu yenerek Suriye'yi istila etti. Sıra, Kuzey Mezopotamya'nın alınmasına gelmişti. Hazreti Ömer bu görevi, İyaz b. Ganem'e verdi. İslam ordusu, yol boyunca bulunan kaleleri fethederek ve bazılarını da barışla alarak Amid (Diyarbakır) Kalesi önüne geldi. Beş aya kadar süren kuşatmadan sonra, h. 18m/639 tarihinde kenti fethetti.(69) "Diyarbakır tarihte stratejik bir vilayetti:Diyarbakır" ı MS.639 'da fetheden sahabe ordusunun başkumandanı İyaz bin Ganem 'Bilinizki bu şehir çok iyi korumaya sahiptir Burası Diyar-ı Bekir'in gözüdür.Allah buranın fethini bize nasip ettiğinde Müslümanlar bütün Diyar-ı Bekir bölgesine hakim olurlar'demiştir. İdrisi-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'e yazdığı mektupta'Özellikle Hamid ahvali(Diyarbakır merkezi) fethedilirse etrafında bulunan bütün şehir ve kasabalar elimize geçmiş olur. Böylelikle bölgemizde hiçbir düşman da kalmazdı' demektedir.

Amid'in sarıışı sırasında çadırını su kapısı civarında (bu günkü Kıtırbil ve Yeni köyde karargah yeri olmuş) kurmuş olan Halid b. Velid her gün yanındaki askerlerle şehrin o yanlarında gözcülük yapıyordu. Human adında bir kölesi vardı. Bu köle her gün arpa unundan yapılmış olan birkaç ekmeği iftar için Halid b. Velid'in çadırına bırakırdı. İki üç gün ekme bulamayan Halid b. Velid 'azık

mı tükendi nedir üç akşamdır ekme yok' diye sordu. Köleside her akşam ekmeği bıraktığını söyledi ve çadırın gözetlemeye koyuldu. Kale duvarının dibinde bir köpek gelerek çadırına girip ekmeği kaçırdığını gördü. Köpeği takip etti, köpeğin kale duvarı dibindeki bir sel çukuru yolundan içeri girdiğini tespit etti. Koşup Halid b. Velid'e haber verdi. Halid b. Velid gidip baktı ve sevindi. 'Mahiyetimde su yolundan şehre girmek için Allah uğruna kendimi kodum. Benimle içeri girmek için sizden yüz kişi isterim.'dedi. Çıkan yüz kişiyle doğruca İyaz b. Ganem'in yanına gidip keyfiyeti bildirdi. O da ordusuna kale içinden tekbir sedaları işitir işitmez hemen harekete geçmelerini teklif etti. Halid b. Velid gece yarısı yüz kişiyi alıp su yoluna gitti. İlk Halid b. Velid, ikinci Amr b. Avsah, üçüncü Huzeife b. Sabit, dördüncü Amr b. Beşir ve diğerleri içeri girdiler. Doğru şehrin orta yerine vardılar ve orada yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Uykuda olanlar uyandı uyanık olanlar da korkudan titremeye başladılar. Halid b. Velid, icab eden yerleri tutturdu ve on çeri gönderip surun kapısını açtırdı. Meryem, İslam askerlerinin şehre girdiğini anlayınca kıymetli eşyaları ve mayeti ile birlikte kendi sarayında bulunan azim ve gizli yolla Ermen kapısından taşraya çıkıp Bilad-ı Ruma gitti..(70)(71) Diyarbakır'da 27'si bir arada 13,dağınık 13 sahabe de mevcuttur.Ancak Tebliği için sahabe Sultan Sa'sa ve 500 nefer fukaha-i kiram Diyarbakır'da kalmış ve ecelleriyle vefat etmişler.

Hazreti Osman'ın halifeliği döneminde (644-656) Arap kabileleri, bölgedeki şehir, kasa-

ba ve kalelere daha çok yerleşmeye ve yayılmaya başladılar. Bir süre sonra, Elcezire kıtası, kabile adlarına göre, Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Bekr'in (Bekr İbni Vail kabilesinden ötürü); Rakka, Diyar-ı Mudar'ın ve Musul da Diyar-ı Rabia'nın merkezi oldu. Yukarı-Dicle bölgesine verilen Diyar-ı Bekr adı, daha sonra ilin adı oldu, şehre yine "Amid" ya da "Kara-Amid" denmeye devam edildi. Zamanla şehrin "Amid" adı yavaş yavaş unutulmuş, yerini XX. yüzyıl başlarından itibaren "Diyarbakır"a bıraktı. Hazreti Ali'nin Halifeliğinden (656-661) sonra, kısa bir süre Hazreti Hasan'a bağlı kalan Diyarbakır, sırasıyla Emeviler'in (661-750) Abbasiler'in (750-869), Şeyhoğulları'nın (869-899), Halife Mutezid, Muktefi ve Muktedir'in (899-930), Hamdaneler'in (930-980), Büveyhoğulları'nın (980-984) egemenliğine girdi.

984 tarihinden itibaren Diyarbakır'ın geniş çevresiyle birlikte Kürtlerin Humeydiye Kabilesi'nin bir kolu olan Harbuhti oymağı reislerinden Ebru Şuca künyesiyle anılan Bad'ın kurduğu Mervaniler'in yönetimine girdi. Kah, Diyarbakır kentini, kah Meyyafarikin'i (Silvan) başkent olarak kullanan Mervaniler'in egemenliği, 1085 yılına kadar sürdü. Bu dönemde bölge, başta Amid ve Meyyafarikin olmak üzere, bayındırlık ve kalkınma hareketlerine sahne olmuş; halk bolluk ve düzen içerisinde rahat bir hayat sürmüştür; bir çok bilim ve sanat adamı bölgede toplanmıştır.

Bizans ordusu 990 yılında bölgeye girdi. Diyarbakır önlerine kadar ilerledi. Bad'ın yeğeni Mürmehhidü'devle, İmparator II. Basileois'le anlaşarak tehlikeyi önledi (69)

15.1. Emevi Eserleri

Emevi halifesi Hişam 741 yılında on gözlü köprüyü yaptırdı. 974 yılında Diyarbakır'ı alamayan Bizanslı Juannes hınçla on gözlü köprüyü yıktırdı.

15.2. Abbasi Eserleri

Halife Muktedir zamanında Bizans tehlikesine karşı Diyarbakır surları onarılmıştır. Dağkapı sağ ve sol burcu ve Mardin kapıda Abbasi kitabeleri vardır. M.909 yılına indekslidir.

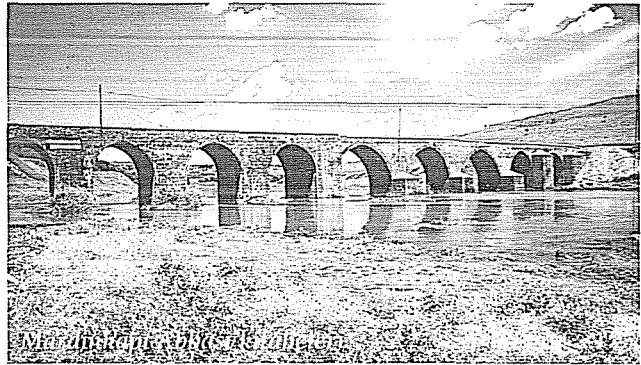
16. Şeyhoğulları 869-899

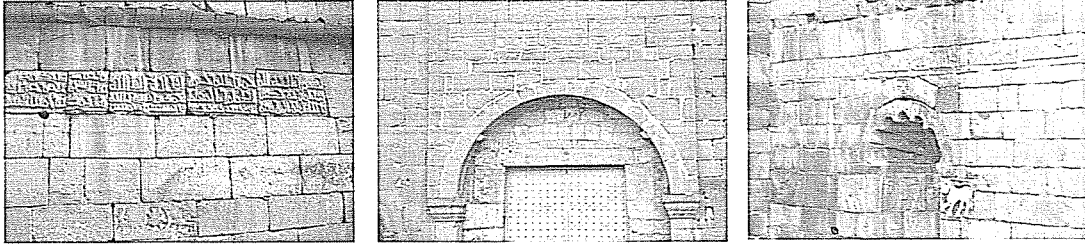
Diyarbakır ismi nereden geliyor. Orijinali Diyarbekr'dir. Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail ve onun da oğlu Adnan ve onun da oğlu Rebia ve onun da torunu Bekr bin Vail...

Sahabe ordularının Diyarbakır'ı fethinden sonra Dicle kenarında ikamet eden Hz. İbrahim soyundan Bekr bin Vail Diyarbakır'a yerleşir ve çoğunluğu teşkil eder ve şehre de ismini verir.

Hz. İbrahim soyu ve Diyarbakır: Daha önce ismi Amid olan Diyarbakır'a İslamdan önce Tağlip bin Vail ve Bekr bin Vail olmak üzere Arap kabilelerinin bölgeye yerleşmesinden sonra Amid'in adı Diyar-ı Bekr olmuştur.

Diyarbakır fethinden önce Bizanslılar ve Sasaniler arasında savaşlar devam edip ve Amida iki güç arasında el değiştirip dururken, Bizans imparatorluğu iyice zayıflamıştı. Sasanilerde de taht kavgaları vardı. Bu durum, Amida ve çevresinde oluşan bu sınır bölgesinde bir iktidar boşluğu yapmıştı. Zaten büyük çoğunluğu Habur havzasında Tağlip bin Vail ve Dicle kenarında Bekr bin Vail kabilelerine mensup bazı göçebe Araplar Diyarbakır, Silvan, Mardin, Hasankeyf ve Erzen bölgelerine İslamdan önce yerleşmişlerdi. Bu uygun ortamdan yararlanan Müslüman Araplar, Halife Ömer zamanında, İyaz bin Ganem komutasındaki bir orduyla Amida'yı kuşatmış ve kiliselere dokunulmaması, fakay yenilerinin de yapılmaması hükmünü ihtiva eden bir anlaşmayla şehri fethetmişlerdir. Bundan sonra Bekr kabilesinin göçebe ve yarı göçebe olan muhtelif kollarının, özellikle Şeyban ve Yeşkur kabilelerinin bölgeye

Dağkapıda Abbasi kitabeleri

yerleşmesi hızlanmıştır.Eskiden beri süregelen Arap göçleriyle iskan edilen El-Cezire,buraya yerleşen Arap kabilelerinin adıyla anılan iki bölgeye ayrılmıştı:Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Mudar. 9 .yüzyılda Rebia'dan sayılan Bekr bin Vail kabilesine mensup çeşitli gruplar,yukarı Dicle havzasında yoğunluk kazanmışlar,kırsal kesim dışında şehir ve kasabalara da yerleşmişlerdi.Hatta Bekri Arapları çoğunluğunu teşkil eden Şeybaniler,diğer adıyla Şeyhoğulları,burada otuz yıl süren (869-899) bir emirlik kurmuşlardı.Emirliğin merkezi Amid idi.Silvan ve Mardin de buraya bağlıydı.Bu sebeple Rebia'dan ayrılan bu bölge Bilad u Bekr veya Diyar-ı Bekr adıyla ayrı bir idari birim,ayrı bir vilayet oldu. (72)

Bu durumda yukarıda belirtilen isimlerin şecerelerine göz atalım:

Hz. İbrahim'in soyundan Adnan oğulları iki kola ayrılır: **Rebia ve Mudar**

Rebia>Esed>Efsa>Kasit

Kasit ise **Taglib** ve **Bekr** diye iki evlat veriyor (73.)

Sonuç: Diyarbakır'ın temelini Hz.İbrahim'in soyu oluşturmuştur. İsmi de onun evlatlarından Bekr'den gelmektedir

869 senesinde Emir İsa, Abbâsi halifelerinin umûmî vâlisi olarak tayin edildi. Fakat Emir İsa, halifeye bağlı olarak bağımsızlık ilân etti. 869-899 arasında 30 sene Şeyhiler Hânedanı olarak Emir İsa, Emir Ahmed ve Emir Muhammed bölgede hüküm sürdüler. Halife Mütazid, Amid'e gelip Şeyhiler Hânedanını ortadan kaldırdı.

899'da Abbasiler Şeyhoğulları (Hz.İbrahim soyu)idaresine son verdi.Ancak itibarları her zaman devam etti.Örneğin 19.asırda Şeyhoğulları ile vali deli behrampaşa arasında çıkan ihtilafta halk Şeyhoğullarının yanında oldu.(74)

Bekir sülalesi, Halid bin Velide Irak ve İran fetihlerinde yardımcı olmuştur.Yani şu an Diyarbakır'ın temelini oluşturan topluluk İslam ordularına Irak ve İran fethinde yardımcı olmuştur.Basra körfezinden başlayarak Sasanilere karşı Halid'e yardımcı olmuştur.5 bin kişilik ordudan 2000'i Halid'in ordusu,3000'i Bekr b.Vail kabilesinindi.Yine Halid bin Velid'in Übülle ve Hureybe şehrini fethinde bu kabile yardımcı olmuştu ve Sasanilere karşı zafer elde etmişlerdi..(75)

17. Hamdaniler (Hz.İbrahim neslinden Taglib kabilesi mensubu)

Musul ve Haleb civârında hüküm sürmüş olan bir hânedân. Taglib kabilesi mensubu Hamdân bin Hamdûnun 885te Hâricîlerle birlik olup, Mardin'i ele geçirmesi ile tarih sahnesine çıktılar. Hâricî ve Karmatîlerle yaptıkları savaşlarda başarı gösterdiler. Abbâsi halifelerinin hilâfet mücâdelelerine karşıtılar. Zaman zaman Bağdata hâkim oldular Halifenin desteğiyle kısa sürede egemenlik alanları geliştirdi ve sırasıyla Halep, Mardin, Cizre, Diyarbekir ve Kerkük'e sahip oldular.

Seyf El Dewle tarafından 945 yılında Halep'teki merkezinden yönetilmeye başlayan devlet aynı yıl Bizans Kralı Romanos'la Ruha'da (Urfa) yaptığı savaşı kazanınca Suriye ve Yukarı Mezopotamya'nın büyük bir bölümüne egemen oldu. Kısa sürede sınırları genişlemesine rağmen Büveyhilerle sürekli olarak çatışma halinde bulunan devlet ilerleyen zamanlarda Arapların da saldırısına uğramaya başladı. Merwanîlerin tarih sahnesine çıkmasıyla bölgedeki etkinliği giderek zayıfladı.(76)

17.1 Seyfûddevele

Hamdanilerin Halep kolunun kurucusudur.22 Haziran 916'da doğmuştur.25 Ocak 967'de ölmüştür.Ömrü Bizansa savaşmakla geçmiştir.Imparator Amidi alamamış,hırsından ongoztlü köprüyü yıktırmıştır .Seyfûddevele'nin cenazesi Silvan'a götürülmüştür. Ölümünden sonra ailesi Silvan surlarını onarmış,şehre su getirmiştir.(77)

Silvan Hamdani devletinin hükümdarı Seyfûddevele'nin Silvan'a gömülmesini vasiyet edecek kadar sevdiği ve önem verdiği ikinci merkezi olmuştur.(78)

Halep kalesini tahkim ettiren de Seyfûddeveledir.

17.2. Kubbetüssultan

Selçuklu hükümdarının da Silvanda medfun olduğu ifade edilir. I. Kılıçaslan 1107 yılında savaş esnasında ok yağmuru altında Habur suyuna atını salıp karşıya geçmek istedi.Fakat kendisine ve atına ait zırhların ağırlığı ile suda boğuldu.Bir kaç gün sonra kıyıya vuran cesdi tabuta konarak Silvana götürüldü.Atabegi Muhammed kendisine bir türbe yaptırdı.Ibül Erzak bu türbeye Kubbet us-Sultan denildiğini ve bu türbeye sonradan bir çok Türk büyüklerinin ve Kılıçaslanın kızı Saide hatununun 1130'da gömüldüğünü yazar.Daha sonraları burası büyüyerek Sultan mahallesi adını almıştır. Bugün ne türbeden ne de Sultan mahellesinden iz kalmıştır. (231)

Artuk oğlu Ilgazi:Haçlılara karşı teşkil edilen orduya kendi kuvvetleriyle katıldı.Silvan 'a gelince hastalandı.Öldüğünde 60 yaşında idi.Mardin,Halep ve Silvan'a hakimdi.Cenazesi Mescidül emirde Sultan kubbesinin kuzey tarafına gömüldü. (232)

Artukoğlu Necmeddin Alp.MS.1176'da öldü.Cenazesi Kubbetüssultana gömüldüBurası dedesi I.Kılıçaslanın türbesidir. (233)(234)

Seyfûddevele'nin, I.Kılıçaslan'ın,diger komutan ve devlet adamlarının türbeleri Hülagu tarafından yıkılmıştı.

18. Büveyhoğulları

Güney İran ve Irak'ta 932 - 1055 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir soy. Büveyhoğulları, önceleri İran'ın kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşarlarken, bunların lideri Ebu Suça Büveyh, Samani Devletinin yıkılmasından sonra Araplarla savaşa girişti. Büveyhoğulları, bu savaşları sonradan devam ettirdiler. Sonunda, Güney İran egemenliklerine geçti.Abbasî halifelerinin kuvvetlerini kaybetmelerinden yararlanarak, X. yüzyılda, Bağdat'a kadar ilerlediler ve Bağdat'ı işgal ettiler. Halifelere de dediklerini yapturdılar.Fakat, Büveyhoğullarının bu zalimce hareketlerinden bıkan halktan kuvvet alan Abbasî halifesi El-Kaim, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den, kendilerini kurtarması dileğinde bulundu. Tuğrul Bey büyük bir ordu ile Bağdat'a kadar ilerledi, Büveyhoğulları'nın ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Büveyhogulunu da esir ederek, saltanatlarına son verdi.(31) Büveyhoğullarından Adüddevele 977 yılında tahta geçti.Veziri EbulVefa ile Silvan ve Amid'i fethettirdi(980).Ancak 4 yıl sonra Diyarbakır bölgesi Merrvaniler'e geçti.(79)

19. Mervanoğulları

Mervaniler On ve on birinci yüzyılda Diyarbakır da hüküm süren devlet. Mervanilerin kurucusu Ebu Abdullah el-Hüseyn bin Düstek el-Baz, onuncu asrın ortasından itibaren Doğu Anadolu'da fetihlere girişti. İlk önce Ercis'i ve çevresindeki müstahkem (sağlam) mevkiileri aldı. Baz, nüfuzunu kuvvetlendirerek, Büveyhilerin hakimiyetindeki Diyarbakır ve Silvan ve Nusaybin'i ele geçirdi. Büveyhi nüfuzunun azalmasından istifade ederek, 984 senesinde Şii-Büveyhi sultanı Samsamüddeve Merzubani 'yi mağlub edip Musul'u ele geçirdi. Bağdad'ı almak istediye de başaramadı ve Musul'u boşaltmak zorunda kaldı. 991 senesinde tekrar Musul'u ele geçirmek için harekete geçen Baz, şehrin hakimi olan Hamdaniler karşısında mağlub oldu ve bu savaşta öldü. Bunun üzerine kız kardeşinin oğlu Hasen bin Mervan, Baz'ın dul eşiyle evlenerek tahta geçti. Hamdaniler ile mücadeleye devam ederek onları iki defa mağlub etti. Hasen bin Mervan, 997 senesinde Diyarbakır'da öldürülünce, yerine kardeşi Mu-

mehhüdüdevle Said bin Mervan geçti. Said ile Ebu Nasr bin Mervan arasında mücadele başladı. Ebu Nasr, 1011 senesinde Saidi zehirleterek ortadan kaldırdı ve Mervani tahtına geçti. 1011'de hükümdar olan Ebu Nasr, elli seneden fazla hüküm sürdü. Mervanilerin bölgedeki hakimiyetini kuvvetlendirip refahını yükseltti. Abbasi halifeliğin yüksek hakimiyetini tanıdı. Devrin kuvvetli komşu devletlerinden Bizanslılar ve Fatımîlilere karşı istiklalini korumak için maharetle iyi münasebete bulundu. Ebu Nasr bin Mervan devrinde Diyarbakır, Silvan ve çevresindeki şehirlerin hayat seviyesi yükseldi. Kültür ve sanat eserleri meydana getirildi. Ibn-i Mervan'ın elli senelik saltanati sırasında hakim olduğu topraklarda bir sulh ve asayiş devri yaşandı. Alimler ve sairler himaye gördüler. Mervanilerin hakim olduğu bölgede Şafii mezhebi yayıldı.

Ebu Nasr bin Mervan'ın ölümünden sonra ülke toprakları Nasır ve Said adlı oğulları arasında bölüştü. Böylece Mervanilerin gücü zayıflamaya başladı. Diyarbakır'ı elinde bulunduran Nasır, 1071 senesinde Selçuklu Sultanı Alp Arslan'a tabi oldu. Nasır'ın ölümünden sonra yerine oğlu Mensur geçti. Selçuklu veziri Fahrüddeve bin Cehir Mervani topraklarını ele geçirmek için Sultan Melikşah'dan izin aldı. 1085 senesinde Selçuklu ordusu şiddetli bir çarpışmadan sonra bölgeyi ele geçirdi. Son Mervani hükümdarı Mensur, 1096 senesinde ölünceye kadar Ceziret-i İbni Ömer'de (Cizre) yasadı."(80)

Sultanların tahta geçiş yılları:

Hasan bin Mervan:990

Mümehhidüdevle:997

Ebu Nasr Nin Mervan:1011

Said (Amid'de):1061-1063

Nizamüddeve Nasr(Silvanda):1061

Mensur:1079

1085'de ise Selçuklu fethi olmuştur.

990 senesinde bölgeye hâkim olan Mervâniler, 1096 senesine kadar saltanat sürdü. Alparslan 1071 Malazgirt Zaferinden bir sene önce Diyarbakır'a geldi. Mervâniler, Selçuklulara tâbi oldu.

19.1. Mervanoğulları Eserleri

Bad'ın kardeşi Ebu'l Fevaris de bir savaşta şehit olunca Silvanda şehrin dışına gömülmüş, üzerine kubba yapılmıştır. Daha sonra burada bir çok kubbe yapılmış ve buraya 'Ebu'l-Fevaris Kubbeleri' adı verilmiştir.

Ebu Tahir Yusuf bin Denme Mervaniler döneminde Diyarbakır'ı yönetti. M.1025'te öldürüldü. Mezarı şehir mezarlığınınındadır.

Nasruddeve Ahmed: Mervani beyliğinin üçüncü hükümdarıdır. Muhdese caminin yanındaki türbeye gömülmüştür.

Nizameddin Nasr: On gözlü köprüyü yaptırmıştır. Silvan ve Diyarbakır kalelerinin bazı kısımlarını onartmıştır. Nasruddeve'nin yanına gömülmüştür. Nasruddeve kendi parasıyla Silvana hastane yaptırdı. (81)

Diyarbakırda kutsal emanetlerden biri de el yazma Kur'an-ı Kerimdir. Mervanoğulları döneminde Ebubekir Mansur b.celalüddeve el büveyhi(Ölüm M.1049),Nasurduddeveyi ziyarete geldi, sana ahreti getirdim diyerek Hz. Ali'nin kendi el yazması Kur'an-ı Kerim'i verdi', kısa süre Ebubekir vefat etti cenazesi Kufe'ye götürüldü.(82)

Dingilhava denilen yerde mervanoğullarından İbni Dinme Dicleye nazır bir saray yaptırmıştır. 995 yılında büyük depremde zarar gören surları onarttı. İçkaleden Dicleye inen yol üzerinde surda bir kapı açtırarak Hevt kapısı adını verdi.(83)

Silvan kalesi 2 sur ile çevrilidir. Dörtgene yakın müstakil şekildedir. Kale 1/4 metre mikabı büyüklüğünde gayet muntazam şekilde yontulmuş beyaz ve sert taşlardan inşaa edilmiştir. Taşlar, zaman

geçtikçe sertleşmiş adeta mermerleşmiştir. Kullanılan harçta sağlam olduğundan koca sur, yekpare etmiş bir kitle halini andırıyor. Surun gösterdiği bu metanct, onun tamamı ile tahrip edilmekten korunmuştur. Surun kalınlığı 4-5 metredir.

Kalenin uzunluğu doğudan batıya .600, güneyden kuzeye kadar 500 metredir. Kaleyi zamanında 50 burç kule müdaafa etmekteydi.Surlar üzerinde konaklar inşa edilmiştir.

Mümehhidüdevle (M.998) burçları onardı, Kulfa kapısını açtırdı.

Mervanoğlu Ebu Nasr (M.1056)'da dağ kapısının içkapısında bir mescid yaptırmıştır. Bugün burası sanat galerisidirDağ kapı dış yüzünde ve leblebikıran burcunda mervani kitabeleri vardır.Ayrıca Mervanlı burcu ve kitabesi de vardırMervanlılar Keçiburcunu da büyümüşlerdir.

20. Harzemşahlar

Celeddin Harzemşah Moğolların baskılarına dayanamayarak yurdunu terk etmek zorunda kalan Celalettin Harzemşah' ta yer yer çarpışarak, batıya doğru ilerler ve bir çatışmada yaralanır;Silvan yakınlarında eşkiyalarca öldürülür Diyarbakır'ın kazası Silvan(Meyyafarakin)'de hayatını kaybeden Celeddin'in cesedini,olayı haber alan Silvan hükümdarı Melik el-Muzaffer Gazi Silvan'a getirtmiş ve orada defnetmiştir.

Sadıkov Hasanbala:Gence'den Amid'e:Harezmsşah Celaeddin'in ölüm yolu. 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu. 2004.Diyarbakır s:123

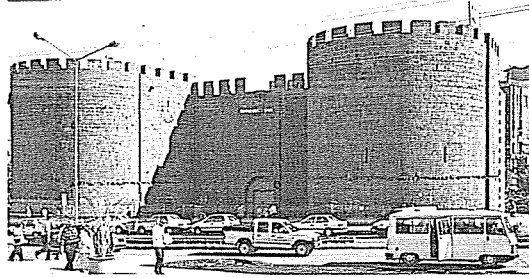
21. Selçuklular dönemi

Mervaniler'in eski veziri Fahrüddeve, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın görevlendirmesi ve desteğiyle Amid'i kuşattı ve 4 Mayıs 1085 tarihinde aldı. Meyyafarıkın ise, 30 Ağustos 1085 günü zapt edildi. Melikşah, bölgenin yönetimini Fahrüddeve'ye verdi. Bir süre sonra, bazı davranışları ve tutumu sebebiyle onu görevden alarak yerine tanınmış fakihlerden Belh'li Amidülmülk Kıvamüddin Ebu Ali'yi atadı. (1089) Melikşah tarafından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun idaresi şehzadeler arasında bölüşüldüğünde Alpaslanoğlu Tacüddeve Tutuş'a, Suriye verilmişti. Melikşah, 20 Kasım 1092'de öldü. Tutuş da hükümdarlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Böylece Diyarbakır bölgesi de Suriye Selçuklularının egemenliğine girdi. Gerek Tutuş devrinde, gerekse onun 1095'te ölümünden sonra, Güneydoğu Anadolu bölgesinde birçok Türk beylikleri kuruldu. Bu beyliklerden Amid'de İnal veya Yınaloğulları söz konusu oldu. 1097 yılında başlayan İnaloğulları egemenliği 1142 tarihine kadar sürdü bu tarihten sonra yönetimde etkin olarak Nisanoğulları dönemi başladı. 1183 tarihinde Selahaddin Eyyubi'nin Diyarbakır'ı fethederek Hasankeyf Emiri Artuklu Kara-Arslanoğlu Nereddin Mehmed'e vermesiyle Diyarbakır'da da, Artukoğulları egemenliği başladı. Artukoğulları yönetimi 1232'de son bulmuştur. Artukoğulları yönetiminde Diyarbakır'ın kültür, sanat ve uşgarlık bakımından en üst düzeye yükseldiği görülür. 1232'de başlayan Eyyubiler dönemi, 1240'ta sona ermiştir. Bu tarihten sonra Diyarbakır ve bölge, Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir. Anadolu Selçuklularının bölgedeki egemenliği 62 yıl sürmüş, 1302 tarihinden itibaren Mardin Artuklularını şehre ve bölgeye egemen olmuşlardır. Bu egemenlik 92 yıl sürmüş, 1394'de bu defa Timur hakimiyeti başlamıştır. (69)

Selçuklu Sultanları

21.1. Alpaslan ve Diyarbakır

1070'de Alpaslan Halep'e yürürken Diyarbakır üzerinden geçiyordu. Bölgenin hakimi Mervanoğlu Nasr onu karşıladı. Halep seferi için 100 bin altınla beraber hediyeler verdi Alpaslan surların sağlamlığını görerek elini sura sürüp sonra teberrüken eliyle göğsünü sıvazladı. Bu burç Dağkapının batı.burcudur.

21.2. Malazgirtte Diyarbakırlılar

Prof.Dr.Faruk Sümer ve Prof.Dr.Ali Sevim Alpaslan'ın 4000 askeri olduğunu ifade eder.(84)

Abdurrahim Tufantöz.Ortaçağda Diyarbekir isimli doktora tezinde Alpaslan'ın askerini 4000, Diyarbakır'lı Mervanoğullarının 10.000 kişi olduğunu belirtir (85)

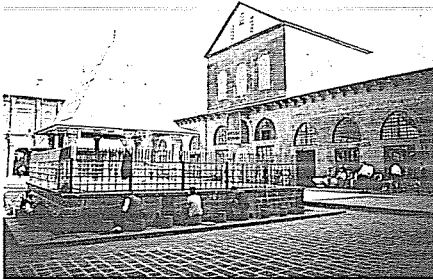
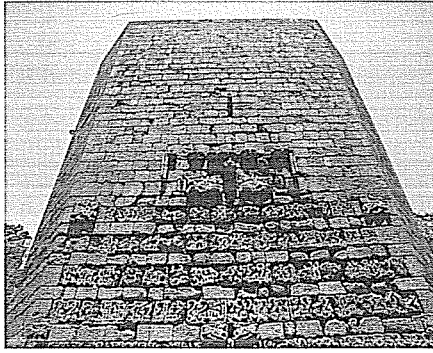
Tori Diyarbakır'lıların 27.000 olduğunu yazmaktadır (86)

21.3. Melikşah

Melikşah döneminde Diyarbakır 28 Mayıs 1085 tarihinde Diyarbakır fethedildi.Mervanoğlu idaresine son verildi. Melikşahın emriyle ulucami restore edildi. Ulu camideki ilk kitabede Melikşah'a aittir.

Anadolu'daki camilerin ilki olanDiyarbakır Ulu Camii, aslında alışkanlıkla ileri sürüldüğü gibi, bir Artuklu yapısı değildir, Büyük Selçukluların eseridir. (Büyük Selçuklu üslubunda 484)

(Miladi 1091-1092) tarihli çiçekli kufi kitabe, Sultan Melikşah'ın adını taşımaktadır. Planı, Şam Emeviye Camiine bağlanıyor. Yalnız burada nefleri ortadan keserek mihraba doğru uzanan yüksek ve geniş dikey nef, dik bir ahşap çatıyla süslüdür. Kubbe yoktur. Şam Emeviye Camiinde kubbe-i Nasr-ı yaptırmış olan Melikşah Diyarbakır'da aynı planı kubbesiz olarak ve daha sade bir mimari ile tekrarlamış olmalıdır. Şehir kalesi de genişletilmiştir. Kale üzerindeki ilk kitabede Melikşaha ait bulunmaktadır..Nur burcu ve Selçuklu burcu Melikşah dönemi eseridir.Nur burcuna benzer.Kufi yazı ile yazılmıştır.(1088).

Melikşahın mezarı Kemah'ta, oğlu Suca Muhammed'in mezarı Diyarbakırdadır. Ancak mezar yeri:? (Bu Suca Diyarbakır valisi Sultan Suca değildir.) Diyarbakır ulu cami avlusunun batı cephesindeki 1117-1128 tarihli kitabe Melikşah oğlu Ebu Şuca Muhammed adınadır.(87)

1092 yılında selçuklular döneminde melikşah tarafından ilk vergi affı ve vergi hafifletilmesi çıkarılmıştır.

21.4. Tutuş

1070 tarihinde Diyarbakır önünde karargahını kuran Büyük Selçuklu İmparatoru Alpaslan, burada Mervanlı emirleri Nizamüddin ile Said'i barıştırdı. Oğlu Tutuş'un doğumu da burada oldu. Urfalı Mateos Vakayi-Namesi'nde şu yorum yer almaktadır: "...Amid denilen şehre gitti ve şehrin kapısı önünde karargah kurdu. Alpaslan, şehre karşı merhamet gösterdi, çünkü bu sırada karısı, karargahın içinde bir oğlan doğurdu. Buna Tutuş adını verdiler."

Melikşah, 20 Kasım 1092'de öldü. Tutuş da hükümdarlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Böylece Diyarbakır Diyarbakır bölgesi de Suriye Selçuklularının egemenliğine girdi. (69)

Tutuş'a ait kitabe Urfa kapıdan Dağ kapıya gelirken X. Ve XI.burcları(bu iki yuvarlak burc Eyyubilere aittir) arasındaki sur duvarının kuzey yüzündedir.Sur onarımını anlatmaktadır

(88)Tutuş 1098 yılında haçlılarla girdiği savaş sonrası öldü.

21.5. II. Gıyaseddin Keyhüsrev

Ulucamiye koydurduğu kitabede halka ihsan olarak Dicle.Mardin ve Urfa kapılarından alınan ticaret vergilerinin kaldırıldığını yazar.Nebi camii yakınında bulunan ve günümüze gelmemiş,şafiler için yaptırılan bir caminin Anadolu selçukluları zamanında yapıldığı ifade edilir Ulu camide kitabeler arasında Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin KeyHüsrev'in fermamı da ilginçtir. 1240 tarihli kitabede günümüz Türkçe'siyle şu ifadeler yer alır:"Mardinkapı, Urfakapı ve Yenikapı'daki bahçelerden alınan haraç kaldırılmıştır."

21.6. Alaeddin Kaykubad

Diyarbakır'ı almak isteyen I.Keykubad'a komutanı Kemalettin Kamyar şunu söylemiştir:'Ferman padişahıdır.Eğer muzaffer ordumuz semaların kalelerini fethetmek isteselerdi burçlarını kolay kolay yerden daha çukur bir hale getirirlerdi.Fakat Diyarbekir öyle bir şehirdir ki: hisarı mermerden bir dağdır.Hiçbir padişah orayı cenk ve muhasara ile fethedememiştir.Bu fetih asla kolay olmayacaktır. (89) Çermik ulucamii Moğol istilası sırasında harabolmuştur, bu defa Anadolu Selçuklularından III. Alaeddin Kaykubad (1297-102) zamanında onarılarak minarenin eklendiği anlaşılmaktadır. www.resimler.tv/ Pisyar köprüsü:Bitlis-Diyarbakır kervan yolunda Garzan çayı üzerinde Alaeddin Keykubat tarafından yaptırılmıştır.

21.7. I. Kılıçaslan

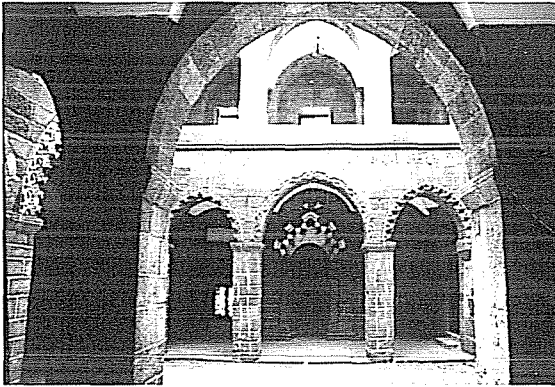
1107 yılında savaş esnasında ok yağmuru altında Habur suyuna atını salıp karşıya geçmek istedi. Fakat kendisine ve atına ait zırhların ağırlığı ile suda boğuldu.Bir kaç gün sonra kıyıya vuran cesdi tabuta konarak Silvana götürüldü.Atabegi Muhammed kendisine bir türbe yaptırdı.Ibül Erzak bu türbeye Kubbet us-Sultan dendiğini ve bu türbeye sonradan bir çok Türk büyüklerinin ve Kılıçaslanın kızı Saide hatununun 1130'da gömüldüğünü yazar.Daha sonraları burası büyüterek Sultan mahallesi adını almıştır. Bugün türbeden ne de Sultan mahallesinden iz kalmıştır

21.8. El Melikül Muzaffer Gazi

1240 yılında Diyarbakır şehri ile civarında bulunan 15 beylik Konya Selçukluları idaresine geçti. Bu sırada Silvan ve Ergani, El Melikül Muzaffer Gazi'nin idaresinde bulunuyordu. El Melikül Muzaffer Gazi'nin savaşta şehit düşmesi üzerine Zülküflü Nebi türbesi civarına gömüldü.Buna ait kitabe halen Ergani'de bulunmaktadır.

22. Artuklu Hükümdarları

Artuklular, 1102 yılında, Güney ve Doğu Anadolu'da kurulmuş bir beyliktir. İsmi Türkmenbeyi olan 'seyyid' Artuk Bey'den almıştır. 1091 yılında Kudüs'ü alan Artuk Bey aynı yıl burada öldü. Daha sonrasında Artuklular Hısnıkeyfa, Mardin ve Harput olmak üzere üç ana koldan idare edildiler.Hısnıkeyfa kolu, Artuk Bey'in oğlu Sökmen Bey tarafından kurulmuştur. Başkenti Hısnıkeyfa, daha sonra da Diyarbakır olarak belirlenmiştir. 1231 yılında Eyyubiler tarafından yıkılmışlardır.(7)

Mesudiye medresesi

22.1. Artukoğlu İlgazi

1118'de Artukoğlu İlgazi ve yeğeni Belek emrinde Diyarbakır emirleri Haçlı seferlerine katıldı.(90) Haçlılara karşı devamlı zafer kazanması üzerine Sultan Mahmud 1120 yılında İlgazi'ye Silvan'ı verdi.1122 yılında ölen İlgazi ,Silvan'da Kubbetüssultan yakınına gömüldü.(91)

22.2. Artuklu Melik Süleyman

Ayn-ızülal veya Bahıklı suyu denilen yerin yanına gömüldü

22.3. Artuklu Eserleri

22.3.1. Mesudiye Medresesi

Ulu Cami'nin kuzeyinde camiye bitişiktir. Medresedeki yazıtlara göre yapımına 1198-1199 miladi yılında, Artuklu hükümdarı **Ebu Muzaffer Sökmen II** zamanında inşasına başlanmıştır.

Mesudiye medresesinde gördüğünüz bu iki sütun geçmişte sürekli dönüyor olup medreseyi depreme karşı koruyordu. Hamamlarda yakılan çöpler,şehrin temizliğini sağladığı gibi sıcak sular Uluca-miye ve medreseye ısıtmak üzere geliyordu ve bu iki sütunu da çeviriyordu.

Zinciriye Medresesi, XII.yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Medresenin mimarı Melik Salih Necmeddin'dir.Aşağıda Mesudiye ve Zinciriye medreseleri,

Artuklular döneminde Diyarbakır'da bakır ve demir maden işlemeciliğinde önemli hamleler yapılmıştır.Abbâsi halifesi el-Mustekfi Billah ,Dicle nehri üzerinde yaptırdığı köprü için gerekli zinciri hani ilçesinde yaptırmıştır.(92)

22.3.2. Malabadi Köprüsü

Artukoğullarından **Timurtaş** tarafından yapıldı. Köprü hakkında Gabrielsu bilgileri vermektedir. "...Modern statik hesabının olmadığı devirde bu açıklıkta zaman için böyle bir eser hayranlık ve takdiri muciptir. Ayasofya Cami'sinin kubbesi, köprünün altına rahatlıkla girebilmektedir.

Balkanlar'da, Anadolu'da Orta Doğu'da bu açıklıkta, bu yaşta başka köprü yoktur.

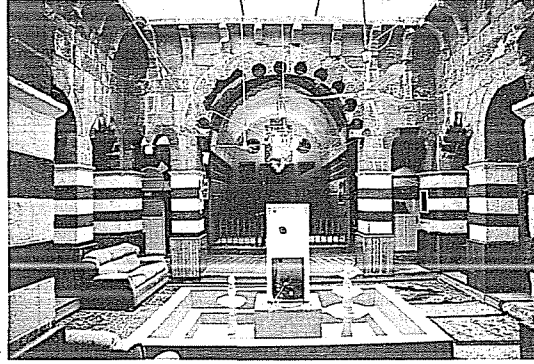
Yedi Kardeş Burcu: Artukoğlu Melik

Salih adına 1208 yılında Mimar İbrahim'in oğlu mimar Yahya'ya yaptırılmıştır. Burcun üzerinde Selçukluların simgesi olan çift başlı kartal ile iki arslan kabartması, bunların altında da burcun yazıtı vardır.

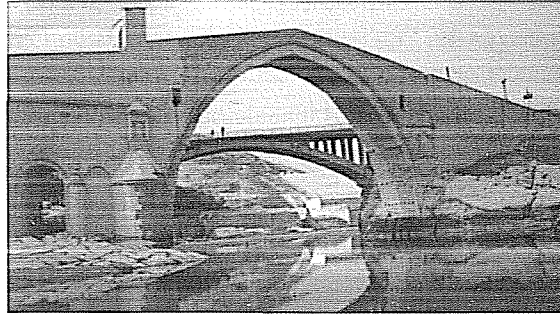
Evli Beden Burcu (Ulu Beden Burcu): Artuklu Melik Salih tarafından 1208 yılında Mimar İbrahim'e yaptırılmıştır.

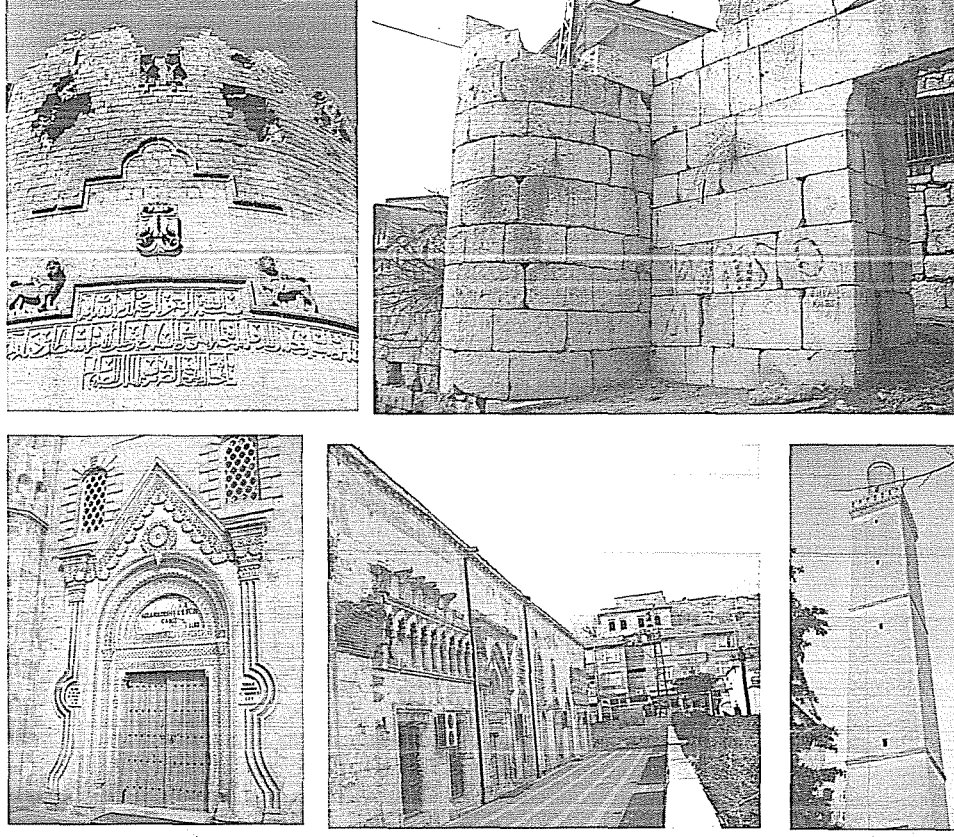
Artuklu hükümdarı **Necmeddin Alpi** bayındırlık faaliyetleri ile tanınıyordu. Silvan'da yabancı konuk ve elçiler için Silvanda bir saray yaptırdı.M.1164'de Kırk burç denilen bölümü yaptırdı.1176 vefat etti,Kubbetüssultan'a gömüldü (93) Burası dedesi I.Kılıçaslanın türbesidir.

Ulu Camii (Silvan):Artuklulardan kalma camilerden biri de Silvan Ulu Camii'dir. Dıştan kubbenin sekizen kasnağı ve tarmpları bellidir. Üzerini basık, piramit bir külah örter. Kubbenin kaidesinde, Artuklulardan Timurtaş'ın oğlu **Necmeddin Alpi** (1152-1176) nin kitabesi vardır ve bu bir tamir kitabesi değildir.

Medresiye

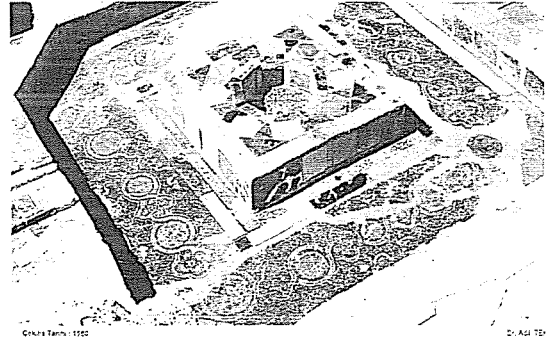
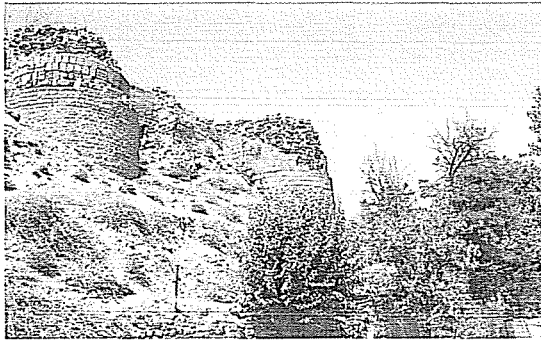

Ulu cami'deki ikinci kitabesi H.624. (m. 1227) tarihli olup, Eyyubiler'den Ebu'l Muzaffer Gazi'ye aittir. Necmeddin Alpi'nın kızı Zübeyde Hatun Çermik Haburman Köprüsünü yaptırmıştır. Kitabede bu bilgi kayıtlıdır. Resim: Çermik gazete

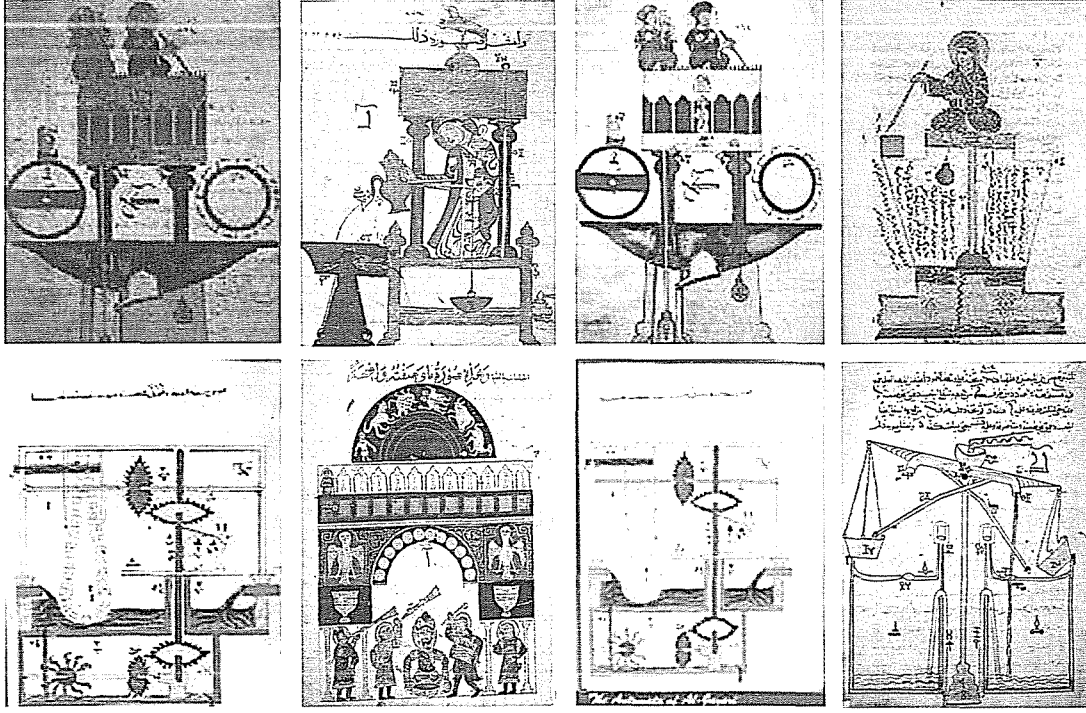
Diyarbakır'da tıp ilminde hamleler yapılmıştır. Tıp öğretimi için Artuklular döneminde bir darüşşifa yaptırılmıştır. Artuklu emiri Necmeddin İlğazi'nin hanımı Sitti Hatun'un 1176-1185 tarihleri civarında yaptırdığı bir tıp medresesi olan bu Darüşşifa günümüze ulaşmamıştır.(94)

Zengin renkli taş mozaik ve çini süslemelerle oldukça gösterişli selsebil ve haçvari eyvanlarla çevrili fiskiyeli bir havuza sahip olan sarayın, renkli taş ve cam küplerden oluşan mozaik süslemeleri, Türk mimarisinde ilk kez burada görülmektedir. Doğu bölümünde saraya çıkışı sağlayan merdivenler açığa çıkarılmış ve saray girişinin, alttaki kemerin yanında olduğu belirlenmiştir.

22.3.3. Ebu'l-İzz el-Cezerî

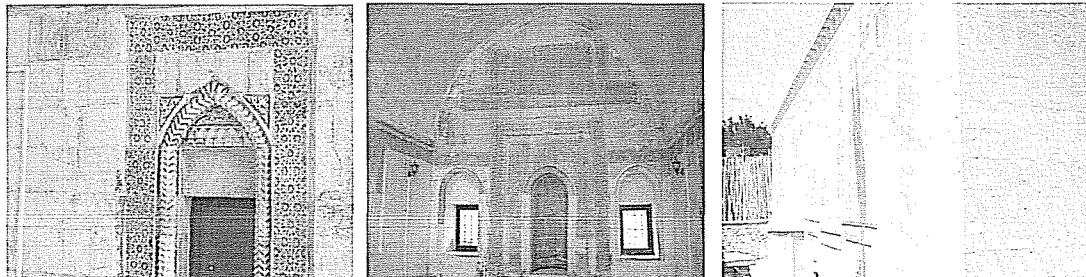
XIII. yüzyılın başında, Diyarbakır Artuklu Sarayı'nda 32 yıl başmühendislik görevi yaptı. El Cezeri, su saatleri, otomatik kontrol düzenleri, fiskeyeler, kan toplama kapları, şifreli anahtarlar ve robotlar gibi, pratik ve estetik birçok düzeni tasarlayan ve bunların nasıl gerçekleştirileceğini anlatan "Kitab-el Hiyal" adlı kitabın yazarıdır.

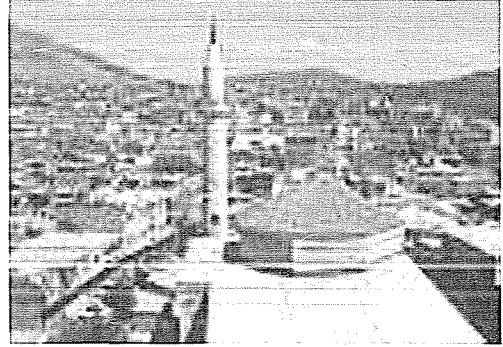
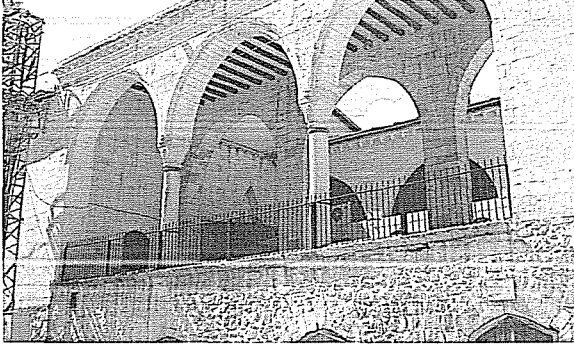

Bu sarayın Artukoğullarından Nasirüddin Salih bin Muhammed tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Diyarbakır-Eğil yolunda, Devegeçidi Suyu üzerinde bulunan bu köprüye Artuklu, Devegeçidi Suyu isimleri de verilmektedir. Köprü'nün üzerinde iki kitabe ve bir de Kuran'dan Bakara Suresi yazılıdır. Bu kitabelerden köprü'nün Artukoğlu Hükümdarı Melik Salih Mahmud tarafından 1218'de yaptırıldığı, mimarının da Cafer Bin Mahmud olduğu öğrenilmektedir. Ergani Zülküflü peygamber Mescit duvarında Artuklu hükümdarlarından Fahrettin Karaaslana ait ve üzerinde Fahreddin ibaresi bulunan güzel bir nesih kitabe vardı. (95)(96)

22.3.4. Ulu Cami (Hani)

İlk yapı muhtemelen Artuklu devrinde inşa edilmiş. Üzerindeki yazıtlardan 1657 ve 1682 yıllarında onarıldığı anlaşılmaktadır.

Zeynebiye (Hatuniye) Medresesi, Artuklu Döneminde yapılmış bir yapıdır.

Çermik Ulu caminin kitabeden Artuklularından **Fahrettin Kara Arslan** (1108-1148) zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır. Resim: www.resimler.tv/

23. İnaloğulları

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra bölge, Suriye Selçuklularına kaldı. Bir süre sonra da Diyarbakır ve havâlisine İnaloğulları hâkim oldular. 1138'den sonra Vezir Emir Nisan idâreyi ele geçirdi. Selâhaddîn Eyyübî, 1183'te Diyarbakır'ı aldı ve Hısn Keyfa Emiri Artuklu Nüreddîn'e verdi. 1117-1118:İnaloğlu Ebu Mansur İladı, batı kanadı zemin katınıve üstünü tamir etmiştir.

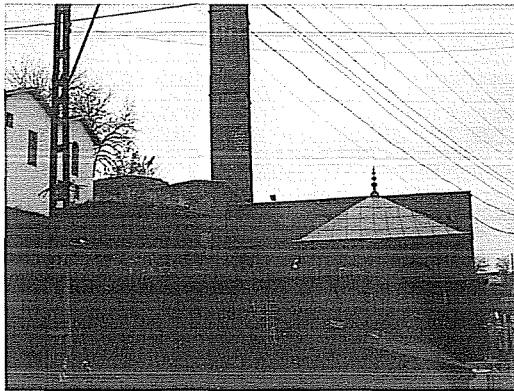
1155 : Bu tarihe ait minare İnaloğlu Mahmut 1163: İnaloğlu Mahmut:doğu kanadı zemin katı yapılmıştı Ömer Şeddat camii:İnaloğulları zamanı1145-54 Nisanoğulları: Ali el Hasan bin Ahmed

24. Nisanoğulları

D.Bakır ulucami 1164:Nisanoğlu Ali:Caminin doğu kapısında yazıtları var. Hz.Süleyman camii:Nisanoğulları Ebul Kasım bey

25. Eyyubiler

Miladi 1183 yılının Mayıs sonunda Selahaddin, şiddetli bir muharebeden sonra Amid'i zaptetmiştir. Bu sırada Amid'in emiri, Nisan Rişana'dır. Bu emir, şehri muhasara edenlere karşı cesaretle harp etmiş, ancak, şehir halkı ondan yüz çevirmesiyle Sultan Selahaddin'in adamlarından bir kısmı, Amid'in iki suru arasına sıkışmış ve Amidliler bunların hepsini öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Sultan Selahaddin, şehrin Emirine şiddetli tehditler yazarak ağır antlar içmiştir. Nisanoğlu, bu vaziyet karşısında korkmuş, kendi hayatı, ailesinin selameti ve mallarının emniyeti namına söz aldıktan sonra, sultanın müsaadesi ile üç gün içinde sarayının içinde ne varsa hepsini çıkarmış ve böylece şehri terk etmiştir. Belirtildiğine göre, kendisi bu üç gün içinde servetinin ancak, onda birini taşıyabilmişti. Çünkü onun Amid

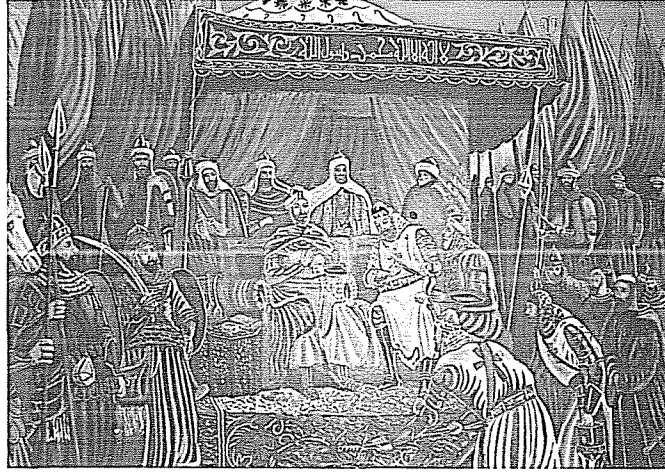

Hz.Süleyman camii

Ulu cami

içinde topladığı servet, çok büyüktü. Selahaddin, Amid'i aldıktan sonra onun içindeki her şeyi Kara Aslan oğlu Nureddin'e vermiştir. Anlatıldığına göre kulelerin birinde yüz bin mum ve kütüphanede bir milyon kırk bin cilt kitap bulunmuştu. Selahaddin, Amid'den yalnız bu kitapları almış ve bunları veziri olan Kadı El-Fadıl'a vermiştir. (53)1183 tarihinde Selahaddin Eyyubi'nin Diyarbakır'ı fethederek Hasankeyf Emiri Artuklu Kara Arslanoğlu Nereddin Mehmed'e vermesiyle Diyarbakır'da da, Artukoğulları egemenliği başladı. Artukoğulları yönetimi 1232'de son bulmuştur. Artukoğulları yönetiminde Diyarbakır'ın kültür, sanat ve uşgarlık bakımından en üst düzeye yükseldiği görülür.

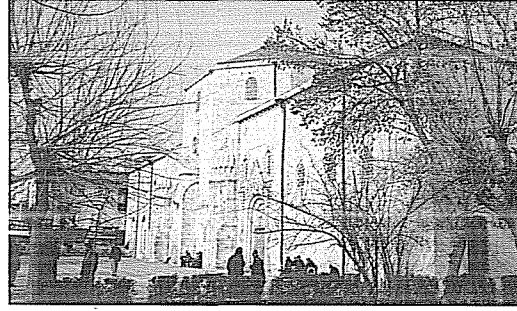

Selahaddin Eyyubi

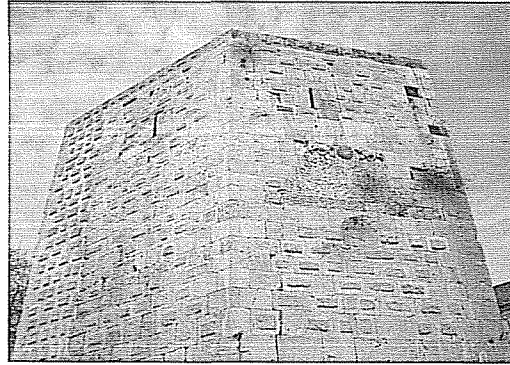
1232'de Eyyübî Sultânı Melik Kâmil Diyarbakır'ı ele geçirerek Artukoğullarına son verdi. 1240'ta Anadolu Selçukluları Diyarbakır'ı aldılar.Eyyübî Emiri Melik Kâmil, 1258'de Diyarbakır'ı Selçuklulardan geri aldı. 1259'da şehir, İlhanlılara geçti. İlhanlılar, bölgeyi Artukoğullarına bıraktılar. 1232'de başlayan Eyyubiler dönemi, 1240'ta sona ermiştir. Bu tarihten sonra Diyarbakır ve bölge, Anadolu Selçukluları'nın eline geçmiştir. Anadolu Selçukluları'nın bölgedeki egemenliği 62 yıl sürmüş, 1302 tarihinden itibaren Mardin Artukluları şehre ve bölgeye egemen olmuşlardır. Bu egemenlik 92 yıl sürmüş, 1394'de bu defa Timur hakimiyeti başlamıştır (69)

25.1. Eyyubi Eserleri

Ezher üniversitesinin temelinde Diyarbakır vardır.Selahaddin Eyyubi Diyarbakır'ı fethedince Zinciriye medresesinde 1.040.000 kitap görmüştü Selahattin Diyarbakır'ı Nisanoğullarından aldığımda Nisanoğlunun kütüphanesini Kadı Fazıl'a hediye etti **Bu kütüphanede 1.040.000 kitap vardı.** Fazıl bu kitapları seçerek 70 deve ile Kahire'ye' götürdü O devirde Kahirede'ki kitap sayısı sadece 125.000 idi. Bu kitaplar Ezher üniversitesinin kurulmasına alt yapı oldu.(97-100)_Silvan kale kapılarında bezemeli kitabeler bulunmakta olup, bunlar Eyyubilerden Melik Eşref zamanından kalmıştır. Ayrıca kalenin diğer kapılarında da Melik Kamil, Selahattin Eyyubi, Melik Evhad, ait çeşitli kitabeler de bulunmaktadır. Sonraki devirlerde kale içerisine Ulu Cami eklenmiştir. Eyyübiler döneminde de Silvan surları onarılmış, Ulu Camiye ekler yapılmış, bir de cami yaptırılmıştır. Bunu eserlerdeki kitabelerden anlamaktayız. Surlardaki kitabelerden ilki büyük İslâm mücahidi, ünlü komutan ve devlet adamı Salâhaddin Eyyubi'ye aittir.

Silvan ulu cami

Silvan surları

Lice Eshab-ı Kehf

Melik Adil ve Eshab-ı Kehf 1183'de Diyarbakır Selahaddin Eyyubice alındı. Kardeşi Melik Adil 1218 yılına kadar bölge sorumlusu oldu. Şimdi Diyarbakır Lice'ye gidiyoruz. Selahaddin Eyyubi döneminde mağaranın yarısının yıkılıp aşağıya Derkam köyüne düştüğünü, mağara unutulmasını diye S.Eyyubinin kardeşi Melik Adil'in Kehf mağarasını tamir ettiğini bu yazıda görüyoruz Lice'deki belge MS.1200

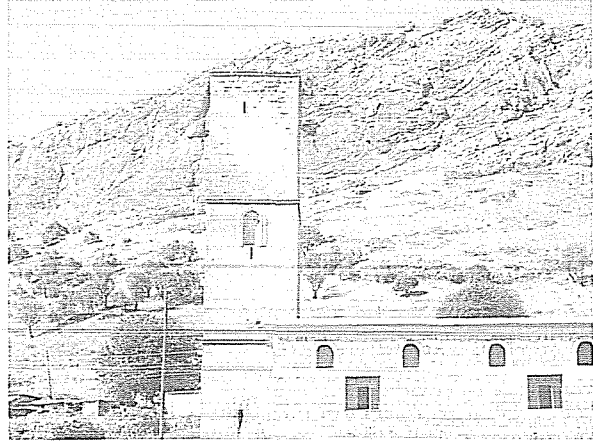
25.2. Lice Eshab-ı Kehf

Tarsusla ilgili Osmanlı belge tarihi 17 Receb 1861 Maraş ile ilgili Tahrir ve Evkaf Deterlerinde Kayıt, Alâaüddevlle Beğ Vakfiyyesi'dir. 1501 tarihli Diyarbakır Lice çok daha eski belgeye sahip olmakla beraber kendini tanıtamamaktadır

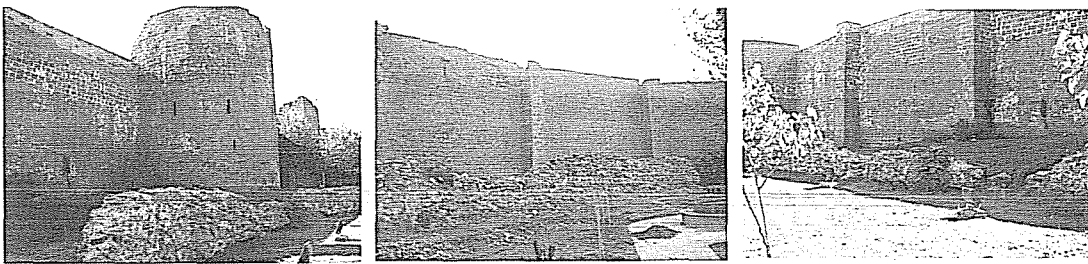
25.3. Melik Kamil

Diyarbakır Surları çifttir ve paraleldir. Dıştağının alçak, içteğinin yüksek tutulduğu birbirine paralel çift surla çevrili olan Diyarbakır'ın dıştaki suru kuzey, batı, güney yönlerinde genişliği kuzeyden güneye doğru 15 metreden 6 metreye düşerek daralan bir hendekle çevrilmiştir. Eyyubi Sultanı Melik Kamil 1231-1232 yıllarında Diyarbakır'ı aldığıında dış suru yıktırılmış ve bu taşları içteki surlarda kullanmıştır. İçkaleenin kuzeydoğusunda dış surlara ait kalıntılar vardır(101)

Doğumevi karşısındaki ikinci surdan kalıntılar. Aradaki yer ise hendektir. İkinci surlara ait kalıntılar görölüyor Sondaki resim Keçi burcunun önünde ikinci sur kalıntılarını gösteriyor

Antak Melik Adil camii

25.4. Melik Salih

Diyarbakır'da kitabelere geçmiş ilk vergi affı Hanefiler bölümünün dış duvarındadır. Bu yazıt Artuklu Hükümdarı Melik Salih'e ait bir fermanıdır. Bu fermanı Hükümdar, Amid ahalişi üzerindeki yüklerin kaldırıldığını, vergi affı getirdiğini anlatır. Bu emrin uygulamasından da bütün naıpları, mutasarrıfları sorumlu tutar. Güzel nesih yazı ile taş oyu kitabede şöyle deniliyor; "Devlet-i kahirenin devamı süresince Amid ahalisinden arızı külfetler, ölçüler, tartılar adı ile alınan vergiler tamamen kaldırılmış olup, bütün ahali için serbestlik hasıl olmuştur

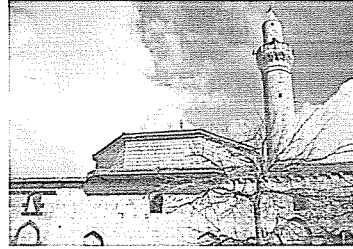
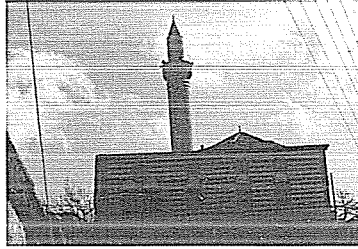
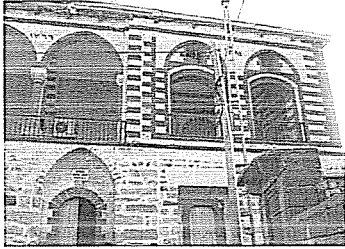
Melik Salih'in manevi hizmetleri de vardır. Arif paşa seyahatnamesinde Ergani'de Zülküfl peygamber makamında Melik Salih zamanında yapılan ve hediye edilen şamdanla, hazrete ait bir demir asayı gördüğünü, ayrıca İran yapımı bir şamdanı da gördüğünü ifade eder. (102-104)

Silvan'da Eyyubi eserlerini görüyoruz

Silvan İlçesinin güneydoğusunda yer alır.Eyyubiler Camii olarak anılan cami yıkılmış ancak minaresi günümüze ulaşmıştır. Eyyubiler döneminde 1199-1244 tarihleri arasında inşa edildiği üzerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır.Kare planlı,35 metre yükseklikte,beş katlıdır ve şerefesi yoktur.En üst katta şerife görevi gören dört yöne açılan pencereleri bulunmaktadır.(105)

Melik evhad Eyyub(M.1210) tarihli kitabenin olduğu Silvan Eyyubi cami minaresi (kırk minare)

25.5. Ulu Camii (HAZRO)

Bazı kaynaklarda XIII.yüzyılda Eyyubiler döneminde yapıldığı belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda da Osmanlı mimarisine benzerliğinden ötürü XVI.XVII.yüzyıllarda yapıldığı belirtilmektedir.

Bazı kaynaklarda XIII.yüzyılda Eyyubiler döneminde yapıldığı belirtilmektedir.

26. Moğollar

26.1. İrincil Köyü

İrincil adlı köyün arazisi 1960'larda Dicle üniversitesi için İstimlak edilmiştir.Osmanlı arşivlerinde de geçen bu köy İrincin Noyan'ın karargahını kurduğu yer olarak kabul edilmektedir.O zaman bu kişi kim?

Moğollar Ortadoğu Anadolu ve Asya'yı işgal ve tahrip ettikleri gibi Diyarbakır'a da gelmişlerdir.Diyarbakır'da bir Moğol hanedanı olan Sutaylılar bulunmuştur.1309-1332 arası Sutay Noyan idare etmiştir.Sutay Noyan'dan önce Diyarbakır valisi olarak Emir Tudan,Durbay Noyan,Baydu,Emir tağaçar,Emir Mulay ve İrincin valilik yapmıştır.(106)

Moğolların Diyarbakır Valisi Uyrat Ali Padişah'ın 1336'da İlhanlı hükümdarı Arpagaun'un üzerinde yürümesi ile başlamıştır. Ali Padişah'ın Arpagaun'u yenerek iktidarı ele alması üzerine Güney-Doğu Anadolu bir kısım Doğu-Anadolu yörelerinden kalabalık sayıda bir Moğol ve Türk topluluğu İran'a gitti.

İrincil köyü şu an Silvan yolunda Huzurevinin bulunduğu mahalde inşa edilmiştir

Bu köy İncili Çavuş'un köyüdür, asıl adı Mustafa'dır.Diyarbakırlı olduğu hakkında mevcut kayıtlar ve belgeler kesindir.(107)

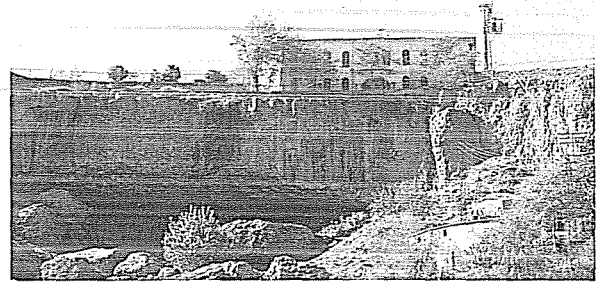
İncili Çavuşun asıl adı İrincili Mustafa Çavuştur.İrincili sözlüğü zamanla İncili'ye dönüşmüş ve Ali Emiri 'Diyarbakırlı Bazı Zevatin Tercüme-i Halleri' (İstanbul Millet Kütüphanesi,Tarih kısmı,Nu.750) isimli yazma eserinde belirttiği gibi,şöhreti ismine galebe eylediğinden 'İncili Çavuş' olarak tanınmıştır. Cemil Asena 'nın 'Diyarbakır Tarihi ve Meşahiri kitabında M.1632'de öldüğü zaman 72 yaşında olduğu kayıtlıdır.

Abdülğani Bulduk 'Diyarbakır'ın Acemlerden fethini Müteakip Gelen valilerin Tercüme-i halleri adlı yazma esrinde (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi),İncili'yi M.1571-1575 yılları arasında Diyarbakır'da vali olarak bulunan Özdemiroğlu Osman Paşanın himayesine aldığı,okuttuğunu,Cemil Asena da Çağalazade Sinan paşa'nın ilk valiliği sırasında (M.1582)yılında İstanbul'a gittiğini yazarlar(108)

Şevket beysanoğlu.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1966.s.115

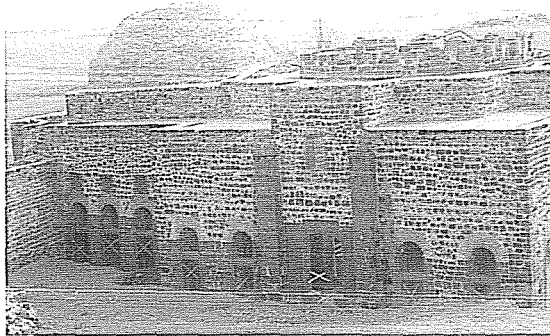
27. Timur Hakimiyeti 1394-1401

1936 baskılı Hasan Basri Konyar'a ait 'Diyarbakır Tarihi' s.203 'e bakalım:'Amid Timur ordusuna 5 gün dayanabildi.Şehre giren Timur Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret etti.Üzerlerine birer kubbe yapılması için bir çok para verdi.Diyarbakır fakirlerine ihsanını esirgemedi' Evliya Çelebi'ye göre Yunus peygamberin 7 yıl kaldığı Fisk kayas İçkaleinin planını Yunus Nebi hükümdara vermiştir. 1401'de Timur Han, Diyarbakır'ı Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'e verdi. Karayülük Osman Bey Akkoyunlu Devleti başşehirini Diyarbakır yaptı.

28. Akkoyunlular Dönemi

Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu, Kara Yülük Osman Bey'dir. 1398'de Kadı Burhaneddin'i yenerek öldüren Kara Yülük Osman Bey, daha sonra Memlûk sultanının hizmetine girdi. 1400'de Timur'un Anadolu'ya girişine destek verdi ve bu hizmetine karşılık Malatya'yı, 1402'de Ankara Savaşı'ndaki desteğine karşılık da Diyarbakır bölgesini aldı. 1403'te de Diyarbakır'da hükümdarlığını ilan etti. Osman Bey 1435'te Karakoyunlular'a karşı savaşıırken öldü.Kara Yülük Osman Bey'in

Saint George(cercis) kilisesi

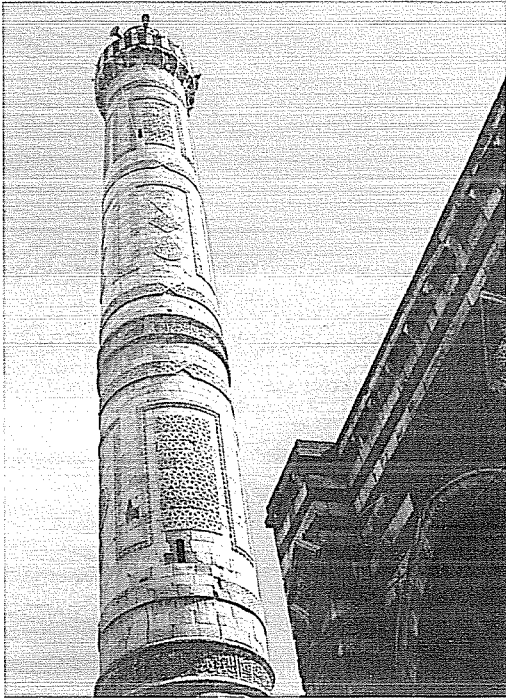
ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar kavgası başladı ve Akkoyunlu Devleti eski gücünü yitirdi. Kara Yülük Osman Bey'in torunu Uzun Hasan, 1453'te Diyarbakır'ı ele geçirerek iktidar kavgalarına son verdi(vikipedi) Amid, 1469 yılına kadar Akkoyunlular'ın başkenti oldu. Uzun Hasan, bu tarihte devlet merkezini Tebriz'e nakletti. Diyarbakır ve yöresi 1507 tarihine kadar Akkoyunlular yönetiminde kaldı. Bu tarihten sonra bölgeye Şah İsmail egemen oldu. Amid, Safaviler'in eline geçerken kentteki Akkoyunlular'dan ve sünni halktan binlercesi öldürüldü. Şah İsmail, cesur ve yetenekli komutanlarından biri olan Ustacılı Muhammed Han'ı, Diyarbakır valiliğine atadı. Safaviler'in yönetimi 8 yıl sürdü. Bölge 1515 Eylül'ünde Osmanlı birliğine katıldı. (69)

28.1. Akkoyunlu Hükümdarları

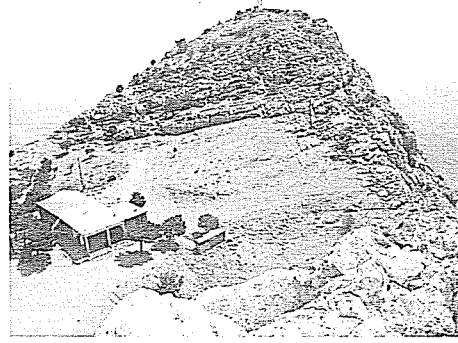
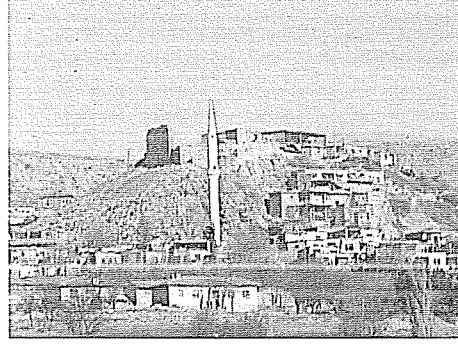
Uzun Hasan'ın dedesi Kara Osman Ergani kalesini tamir etmiş ve baştanbaşa yazılarla dolu kale anahtarını kasabaya hediye etmiştir

Ali Emiri efendi 1879'da Abidin paşa ile Ergani kalesini ziyaret ettiğini burada 1402 tarihinde **Karayülük Osman bey** tarafından yaptırılmış, çok süslü Ergani kalesi anahtarını gördüğünü, ifade ederler.(109-111)

Akkoyunlu devletinin kurucusu Uzun Hasan'dır. Ergani-Şölen beldesinde doğdu. Burada Uzun Hasan'ın babası ve 2 kız kardeşi yatıyor. (Kılıç baba türbesi yanı) Uzun Hasan Trabzon imparatoru Kalo İonnas'ın kızı katerina (Despina hatun) ile evlenmiştir. Ancak Despina kendi dinini bırakmamış, ölünce Diyarbakır'da bir kiliseye gömülmüştür.

Safa camii

28.1.1. Safa(Sefa=Sefi) Camii

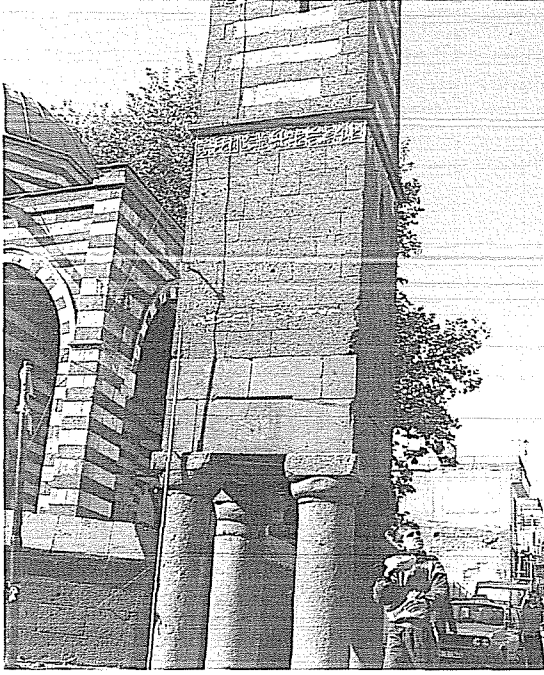
Palu (Parlı) Camii ismi de verilen yapı 1532 yılında yapılmış bir Akkoyunlu eseridir. Çini ve motiflerle süslenmiş çok zarif olan minaresinin son zamanlara kadar kılıfla muhafaza edildiği söylenmektedir 15.yüzyılda, Akkoyunlular döneminde, **Uzun Hasan** tarafından Şeyh Sefi (Şah İsmail'in babası) adına yaptırılmıştır . .

Özellikle minaresinin taş işçiliği dikkat çekicidir. Minaresinin harcının Diyarbakır çevresinde yetişen kokulu bitkilerle karıldığı için yakın zamanlara kadar sadece Cuma hutbelerinde minarenin kılıfının çıkarıldığı bilinmektedir.

Uzun Hasan'ın Diyarbakır ulu camiyi tamir ettirdiğini dair kitabesi vardır

Karşık Budak mescidi.:Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Budak tarafından yapıldı

Ergani Zülküfl peygamber Türbesine Uzun Hasan'ın bağışladığı şamdanlar ve bir zamanlar

Dört ayaklı minare

Sivas valilerinden birinin gönderdiği bir gümüş pencere çerçevesi Evkaf dairesince alınmış İstanbul'a gönderilmiştir .Bu şamdanların şu an Ankara Etnoğrafya müzesinde olduğu da ifade edilmektedir...Mezarın üstündeki ipekli örtülerin antika olanları 1926'da Diyarbakır Evkaf dairesine gönderilmiştir.(112-114)

Akkoyunlular döneminde *Akkoyunlu Kasım Han tarafından yaptırılan Şeyh Mutahhar (Dört ayaklı minare) camii Kasım Han'ın yeğeni İbrahim bey tarafından yaptırılan İbrahim bey mescidi*

28.1.2. Hamza Bey Mescidi

Uzun hasanın amcası Hamza bey tarafından 1434-1444 yılları arasında yapıldı.İçkalede yerinde bugün buz fabrikası konulmuştur

Diyarbakırda medfun Akkoyunlu hükümdarları da vardır.Cihangir Mirza ve Şeyh Hasan beg zamanında Amide gelen **Sultan Hamza** vefat etti.

28.1.3. Diğer Akkoyunlu Eserleri Hoca Ahmet Camisi (ayni minare camisi)

1489 tarihli vakfiyesinden Hoca Ahmet tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir. Akkoyunlu dönemi eseri olan bu caminin mimarı belli değildir.

28.1.4. Taceddin Mescidi

Ak koyunlular Devri eseridir, fakat kesin yapım tarihi belli değildir. 1401-1507 m. yılları arasında, Diyarbakır'da Akkoyunlular hüküm sürmüşlerdir. Bu mescidin, XV. yüzyıl içinde yapılmış olması muhtemeldir.

28.1.5. Hacı Büzürk Mescidi

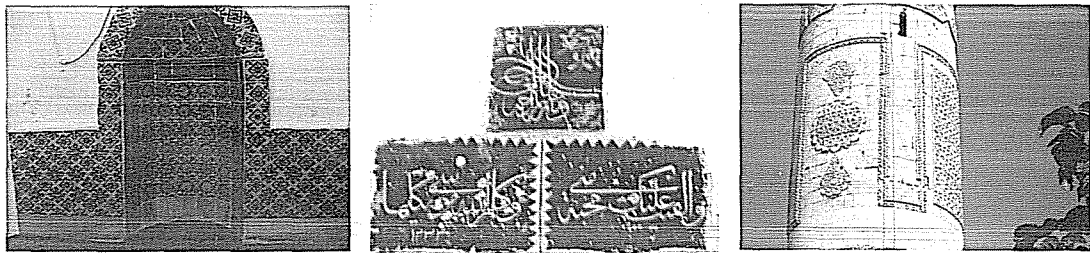
Ak koyunlular Devri eseri olan mescidin kesin yapım tarihi belli değildir. Diyarbakır'da Akkoyunlular 1401-1507 yıllarında hüküm sürdüklerine göre, bu mescidin bir XV. yüzyıl yapısı olması mümkündür.

28.2. Akkoyunlular ve Çinicilik

Ülkede çinicilik denince akla İznik ve Kütahya gelir. Halbuki Diyarbakır ülkede değil dünyada öncülük eden bir şehirdir.

Bunların yanında Diyarbakır'ı da bir çini merkezi olarak saymak gerekir. (115-118)

Çini yapımı Akkoyunlular dönemine aittir. Çinicilik İznik ve klasik Osmanlı çiniciliğinin genel

Kudüs'te Diyarbakır çinileri

Safa camii minare süslemeciliği

özelliklerini taşısa da yöresel bazı motiflerle ayrıcalık göstermektedir. Safa, Nebi camileriyle, bir Osmanlı camisi olan Ali Paşa camilerinde bu çiniler görülebilir. Çini fırınları Fatih paşa camii ile Nasuh paşa camileri arasında, Zincirkıran Türbesi civarında bulunmaktaydı.

Konya Karatay müzesinde Diyarbakır'a ait mavi fon üzerine siyahçift başlı kartal figürü bulunmaktadır (Evren daşdağ). Kudüste habronda Hz. İbrahim türbesi, Ürdün sınırı –Kudüs arası Hz Musa Türbesi çinileri Diyarbakır işidir.

Şah İsmail İdaresi (1507-1515)

Şah İsmail, Uzun Hasan'ın yeğeninin oğludur.

Safa (Sefi) camii Akkoyunlular döneminde, Uzun Hasan tarafından Şeyh Sefi (Şah İsmail'in babası) adına yaptırılmıştır. Safevi kelimesinin orijini Sefi'den gelir. Şah İsmail'in ismi Şah İsmail Sefevi'dir (119).

Şah İsmail'in dedesi Şeyh İbrahim Safi'nin oğlu Şeyh Cüneyt'in isteği üzerine Uzun Hasan tarafından XV. yüzyılın ortasında yaptırıldığı sanılmaktadır. (120)

Safevi adı, bu soyun atası Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye (Ölm. 1335) dayanmaktaydı. Şeyh Safi'nin Erdebildeki tekkesi daha XIV. yüzyılda oldukça ün kazanmış bir dinsel merkez durumundaydı. Erdebil Tekkesi'ne Anadolu'da dahil her yandan ziyaretçiler akın etmekteydi. Bu tekkenin saygınlığından dolayı, ilk Osmanlı Padişahları'nca da buraya her yıl çerağ akçesi adı verilen armağanlar gönderilirdi. İşte Safevi Devleti'ni kuranlar bu Şeyh Safi'nin soyundan gelenlerdir. Şeyh Safi'nin soyundan gelenler, torunu Hoca Ali'den başlamak üzere Alevi eğilimli idiler. Hoca Ali'den sonra Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail de siyasal etkenlerle olsa gerek Alevilik davasını sürdürdüler, hatta zaman zaman hüküm sürdükleri yerlerdeki sünnilere şiddet uygulayarak, aşırıya kaçtılar. (121)

Şeyh Cüneyd Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm'le evlenmiş, Haydar isimli bir çocuk doğurmuştur. Şah İsmail, Haydar'ın oğludur. (122)

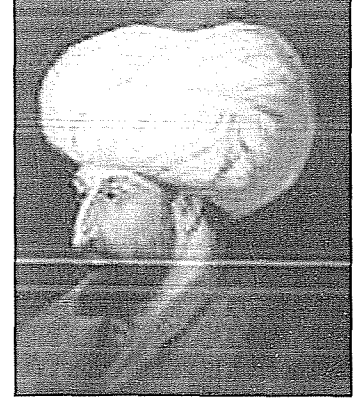
Şah İsmail Sünni ve Türkmen Akkoyunlu oymağından kırk, elli bin kişiyi kılıçtan geçirmiş ve zulmünden dolayı kendisini kınayan anasına kızıp onu da öldürtmüştür. (123)

Şah İsmail 1507'de Diyarbakır'ı almıştır. Sünni Diyarbakır halkı zulüm görmüş, rahatsız olmuş, Yavuz'dan yardım istemiştir. 1515'te Yavuz'un komutanı Bıyıklı Mehmet Paşa da Diyarbakır'ı alarak bu egemenliğe son verdi. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Bu savaşa Diyarbakır Valisi Ustacılı Muhammed Han da katılmıştı. Ordusu perişan olmuş, kendisi de öldürülmüştü. Bunu fırsat bilen Diyarbakır halkı ayaklandı. Safaviler'in şehirde kalan yöneticileri yok edildi. Kadın ve çocuklar, kale dışına atıldılar. İsyanı yönetenler, Mevlana Bitlisli İdris'e haber göndererek, Sultan Selim'e bağlanmak ve Osmanlı birliğine katılmak istediklerini, bu konuda yardımcı olmasını dilediler. Yavuz Sultan Selim de Diyarbakır bölgesini ve Doğu Anadolu'yu ülkesine katmayı düşünmekteydi. Tebriz'in 6 Eylül 1514'te fethiyle sona eren seferinden Amasya'ya döndüğü zaman, kendisine durumu aktaran Bitlisli İdris'i bu işle görevlendirdi. Padişah'tan Kürt beylerine hitaben yazılmış emirnameler alan İdris, bölgeyi dolaşmaya başladı. Kürt beylerinin de aynı arzuyu taşıdıkları anlaşıldı. Amid halkının isyanını, Kürt beylerinin tutumunu ve İdris'in faaliyetlerini haber alan Şah İsmail de birtakım önlemler aldı. İlk iş olarak, Ustacılı Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı Urfa hakimi Durmuş Bey ile birlikte Amid'i kuşatıp geri almakla görevlendirdi. Mardin, Hasankeyf ve Ergani'de bulunan Safavi kuvvetlerine de Karahan'a katılma buyruğu verildi. Çapakçur yoluyla Amid'e hareket eden Karahan'ın ordusu, bu kuvvetlerle birlikte beş bine ulaşmış bulunuyordu. Amid bir yıl kadar kuşatma altına tutuldu. Birçok saldırı yapıldı. Şehir halkı büyük bir cesaretle savaşıyor, saldırıları püskürtüyor, direniyordu. Sonunda Diyarbakır kökenli olan Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Amid'in imdadına yetişti. Karahan, kuşatmayı bırakarak Safaviler'in elinde bulunan Mardin'e doğru çekilmek zorunda kaldı. (69)

29. Osmanlılar

29.1. Fatih Sultan Mehmet ve Akrabası Çüngüşlüler

Prof.Dr.Ahmed Akgündüz Çüngüş ilçesi malkaya (Elyos) köyündendir. Osmanlı kanunnameleri 3. cildinde bu husus vurguladıktan sonra köyünün yaşlılarının Fatih'le anne tarafından akrabalıkları belirtiliyor.Bu hususu teyid için Akgündüz Osmanlı kanunnameleri BOA,TTD,64 (840),sh.581'deki bir belgeyi sunmaktadır.Fatih'in annesi Oğuzların Kayı boyundandır. Akgündüz Çüngüşte Arduva, Herahmine, Ermene, Avud, Karacakaya (Karakaya ki baraja adını vermiştir) ve doğduğu Elyos köylerinin ismini veriyor.Bu köylerin saf Müslüman Türk köyleri olduğu ve bu altı köye imtiyazlı olarak ayrı bir vergi kategorisinin getirildiğini belirtiyor.

29.2. Fatih'in Hocası Ergani- Güran Mezrasından Molla Gürani

Bikai,Molla Gürani'nin kendisinin Diyarbakır civarındaki Hiler köyünde doğduğunu söylediğini nakleder (124)

Doç.Dr.Sakıp Yıldız 'Molla Gürani ve Tefsirindeki Metod' isimli doçentlik tezinde Diyarbakır Ergani ilçesi güran mezraandaki Hilar köyünde doğduğunu ispatlamaktadır.

29.3. Fatih ve Uzun Hasan

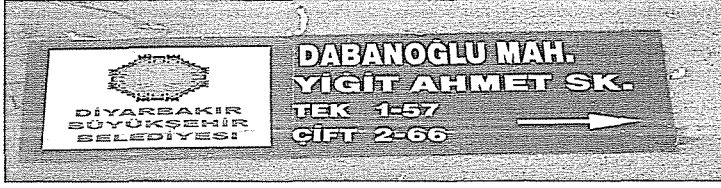
Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar, Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon İmparatorluğu üzerine yaptığı sefer sırasında başladı. Uzun Hasan da Trabzon imparatorunun kızıyla evliydi ve Osmanlı ordusunu durdurmak için Trabzon'a kuvvet gönderdi. Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu bu kuvvetlere yenildi. Fatih, 1461'de Trabzon'u aldıktan sonra Akkoyunluların üzerine sefere çıktı. Uzun Hasan 1473'teki Malatya savaşında kazanmasına ramen Otlukbeli Savaşı'nda Fatih karşısında ağır bir yenilgiye uğradı.(7)

Fatih zamanında Karamanoğulları arasında veliaht kavgası olur.Fatih,Pir Ahmed'e destek olur,askeri yardımda bulunur.Bu güç karşısında yenilen İshak bey,1464'de Diyarbakır'da Uzun hasan'a sığınır,ancak 1 yıl sonra Diyarbakır'da vefat eder.(126)

29.4. Yavuz Sultan Selim

İran savaşlarında Diyarbakır'ın bir etkinliği de Şah İsmail'in komutanı Karahan'a karşı Diyarbakır'ı kahramanca savunmasıdır.Çaldıranda savaşı kaybeden Şah İsmail stratejik öneminden dolayı Diyarbakır'ı kaybetmek istememiştir.

Kara han Dağ kapısı ve Rum kapısı tarafından bir çok lağımlar açmış,50.000 asker Diyarbakır'a saldırmıştır, sayısı çok az şehrin bahadurları bir taraftan lağımları iptal etmiş,burçlarda düşmanla boğaz boğaza gelmiştir.12 koldan saldırılar boşa gitmiştir.Şehrin etrafındaki hendekler düşman ölüleriyle dolmuş,Mardin,Dağ ve Rum kapıları önündeki meydanlarda ölü tepeleri oluşmuştur Yardıma gelecek

olan Yavuz'u ise Dulkadiroğulları meşgul etmektedir. Moralları bozulan Diyarbakırlılara yine bir Diyarbakırlı olan Yiğit Ahmet küçük bir askeri grupla kuşatmayı yararak kale içine girmiş, kaledekilere Yavuzun yardıma geleceği müjdesini vermiş ve onlara moral kazandırmıştır.

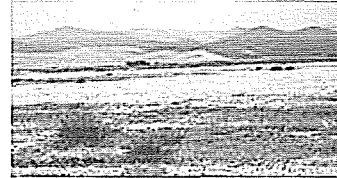
Yiğit Ahmed Diyarbakır'a Urfa kapıdan girmiştir. Vefa gereği Yiğit Ahmet mahallesi yakın zaman kadar varken bugün sadece Saraykapı yakınında Yiğit Ahmet sokağı mevcuttur

(127) Bıyıklı Mehmet paşa'nın yardıma gelmesiyle de geceleyin Karahan Sincar ovasına kaçmıştır (128) 10 Eylül 1515'te Pazartesi günü Osmanlı ordusu şehre girdi. Kale burçları Osmanlı bayrakları ile süslenmiş, kale kapıları açılarak halk büyük bir sevinç ve törenle orduyu karşılamıştı. Böylece Diyarbakır ve çevresi Osmanlı Birliğine kendi arzu ve isteğiyle katılmış oldu. Bu katılış her yılın Eylül ayında düzenlenen ve günlerce süren büyük şenlik ve törenlerle kutlanıyordu. Bu kutlama şenlikleri XIX. yüzyıl sonlarına değin süre gelmiştir. Bu kutlamalar şehre eskiden yarım saat mesafede bulunan şimdi ise şehir merkezi sayılan Ali Pınarı'nda olurdu. Her yıl bir panayır kurulur, 15 gün kadar şehrin bütün dükkanları kapanır panayır yeri bir mahşer halini alırdı. Bu panayırdaki çeşitli şenlikler düzenlenirdi. (129)

Çaldıran'da Diyarbakırlılar

Safevi ordusu daha ziyade hareketli süvari birliklerinden oluşuyordu.

Osmanlı ordusu ise ağır toplar taşıyan piyadenin ağırlıkta olduğu bir orduydü. Onların taşıdığı yük ister istemez onların hareket kabiliyetini azaltıyordu. Zorlu bir yolculuktan sonra nihayet iki ordu Çaldıran'da 23 Ağustos 1514 tarihinde karşı karşıya geldi. Bölge halkı bu savaşta süvari birlikleriyle yer almışlardı. Bölge ordusunun başında İdrisi Bitlisi, Eğilden Lala Kasım, Palu'dan Cemşit bey, Silvan'dan Ahmet bey, Sasondan Muhammet bey olmak üzere bir çok aşiret ileri geleni katılmıştı.

Kürtlerden oluşan bu ordu Osmanlı ordusunun en sağında bulunan Anadolu sipahilerinin sağında yer alıyordu. Anadolu sipahilerinin başında Anadolu beylerbeyi Sinan paşa vardı. Ordunun son sol ucunda Rumeli sipahilerinin başında Rumeli beylerbeyi Hasan paşa vardı. Ortada ise Yeniçeriler, önlerinde onları koruyan orbalar ve develer vardı. Yavuz ise yeniçerilerin arkasında yerini almış bulunuyordu

Çaldıran ve ovası

Şah İsmail ordusunun Yavuz'un ordusundan aşağı bir tarafı yoktu. Atlı olarak hemen hemen aynı seviyedeydiler.

İlk önce Şah İsmailin atlıları sol kolda bulunan Rumeli Sipahilerine saldırdı. Safevi ordusu, Osmanlı ordusunun Rumeli sipahilerini dağıttı. Başlarında bulunan Rumeli beylerbeyi Hasan paşa öldürüldü.

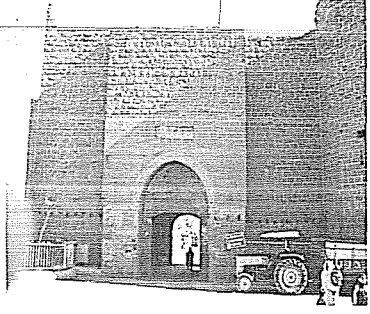
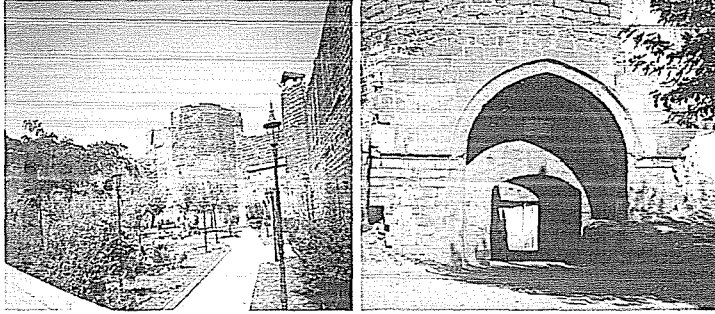
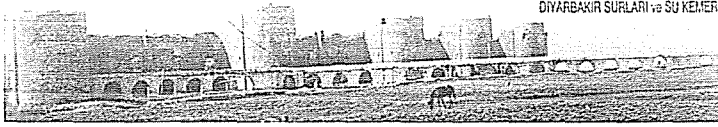
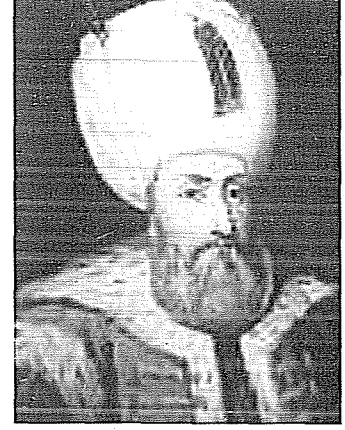
Osmanlı ordusunun en sağında bulunan bölgemiz süvarileri ise, çok hareketli ve kıvrak oldukları için, ani bir hücumla İran ordusunun tam ortasına saldırıp İran ordusunu yardı. Bu beklenmedik durum İran ordusunda panik yaptı ve bundan faydalanan sağ koldaki Anadolu sipahileri de geri çekilmeden sonra İran ordusuna karşı saldırıya geçti. Çok yoğun çatışmalar oldu. Ortada yeniçerilerin ilerlemesiyle İran ordusu iyice panikledi. Şah İsmail tahtını savaş alanında bırakıp kaçtı. Böylece savaşta kahramanca savaşan Kürtlerin yanında Osmanlı ordusu savaş kazanmış oldu. (130)

29.5. Kanuni ve Diyarbakır

Diyarbakır'a gelen ilk Osmanlı padişahı olup 20 Ekim 1535'te, İran Seferi dönüşü Diyarbakır'da 22 gün kaldı. Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya verdiği emirle 3 kat genişletilen İç Kaleyi (1526) gezdi. 29 Eylül 1549'da, yine İran Seferi nedeniyle Halep'ten dönerken yolda hastalanınca Diyarbakır'da 2 kez kaldı. Onun, "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi " sözü o günlerinin deyimidir.

Karacadağ yaylalarında dinlenip sağlığına kavuştu. Vali Bali Paşa'ya emredip Gözeli'den kente Hamravat Suyunu getirdi

İç kale Kanuni zamanında genişletildi. Burada 16 burç vardır, Saraykapı ve küpeli kapıları yapıldı.

Saraykapı küpeli kapısı

29.6. IV. Murat

Padişah IV. Murad Bağdad'ı aldığı mübareke teziyatını Diyarbakır kuyumcularına yaptırmıştır. Bağdattaki İmam-ı Azam türbesinin nefis altın ve gümüş işlemeli kapısı, avize, şamdan ve kandilleri Diyarbakır'da Hasan paşa hanında yapılmıştır. Bağdatta İmam-ı Azam türbesi

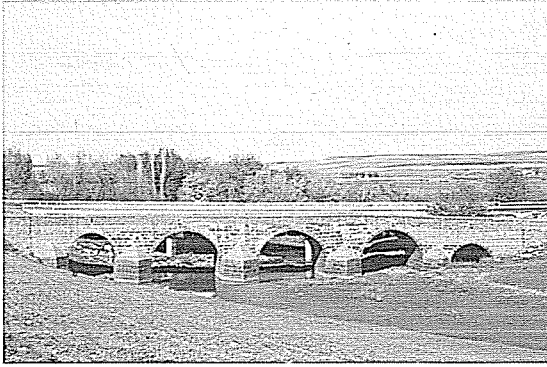
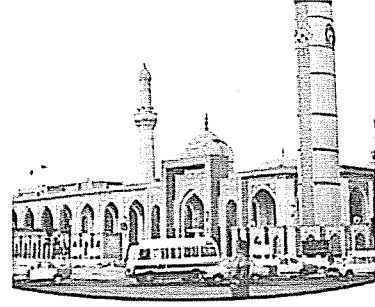
1635 Revan seferinde IV. Murad'a o zamanki koca imparatorluk içerisinde en iyi 'Otağ çadırı'nı yaparak armağan eden Diyarbakır çadırcıları, M.1719 yılında Köprülü Abdullah paşanın siparişine göre büyük ve süslü bir ulu çadır yapmışlardır.

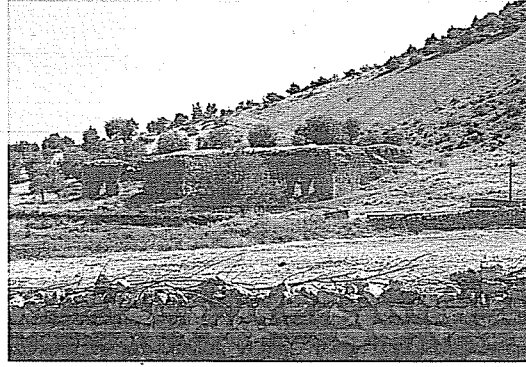
Çok sanatkarane yapılan bu çadıra Raiye kasidesini yazan Hami'yi pek takdir eden Paşa,onun bu kasidesini ipekle bu çadırın eteklerine işlemiştir.

IV.Murat zamanında Devegeçidi üzerinde IV.Murad köprüsü yapılmıştır.Bu köprü Bağdat seferi zamanında yapıldı. Lice Çeper hanı IV.Murat zamanında yapıldı

Diyarbakır-Mardin yolunda Karasu üzerinde bulunan bu köprüyü XVII.yüzyılda Sultan IV.Murad ciddi onarımda bulundurdu.Köprü Romalılardan kalmadır. Köprü 73.70 m. uzunluğunda, 5.65 m. de genişliğindedir. Altı gözden meydana gelen köprünün en geniş kemer açıklığı 8.90 m.dir. Resim.N.Satıcı

Karaköprü

Çeper hanı

29.6.1. Kanuni'nin Irakayn Seferi ile IV. Murad'ın Bağdat Seferinin Güzergahının Tespiti

Türk Tarih Kurumu Başkanı Sn. Halaçoğlu'nun 2002 yılında yazdığı "Osmanlılarda Yollar, Menziller ve Posta Teşkilatı" adlı eserinde Kanuni'nin Irakayn Seferi Ruha-Diyarbakır ile IV. Muradın Bağdat Seferi Ruha-Kara Amid güzergahı şu şekilde belirtilmektedir: Ruha- Cüllab; Abidun-Elmalu; Akpınar/ Karacadağ-Kızıltepe; Kangırd Çayı-Kara Amid/Diyarbakır.

Yaptığımız Yüzev araştırmasında Karacadağ'daki Akpınar mevki, günümüzde Mir Cemal Pınarı adıyla anılmakta olup, Ovabağın 8 km. güneybatısında Karacadağ'ın Zirvesinin yakınındadır. Kızıltepe menzili Ovabağ'ın yaklaşık 2 km. kuzeyinde Gire Sor adıyla bilinmekte olup, Ovabağ'ın Mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Yaptığımız alan araştırmasında Kankırd Çayı üzerinde halen Sultan Murat Yolu adıyla bilinen bir geçit ve yol parçası saptadık. Buna göre Kankırd Çayı üzerinde yer alan Topyolu Köyünden Sultan Murat yola geçmekte ve oradan Fabrika Köyü'ne yönelmektedir.

Günümüz yer isimlerine bağlı olarak SULTAN MURAT YOLU Diyarbakır sınırları içinde şu güzergahı izlemektedir:

Fiskaya/Höyük	Fabrika Köyü
Fabrika Köyü	Topyolu Köyü
Topyolu Köyü	Kabahıdır Höyüğü
Kabahıdır Höyüğü	Soğansu Köyü
Soğansu Köyü	Buyuransu Köyü
Buyuransu Köyü	Kızıltepe/Ovabağ Köyü
Kızıltepe/Ovabağ	Mir Cemal Pınarı

Sultan Murat Yolu bu noktadan itibaren Batıya yönelerek Şanlı Urfa il sınırlarına girmektedir. (131)

29.6.2. IV.Murad'ın Diyarbakır Hristiyanlarına Saygısı

Diyarbakırlı Hristiyanlar her zaman sultan tarafından korunmuştur.Adı Çelebi olan bir hristiyan ailesi bulunmaktadır;çelebi kelimesi Türkler için bir isim değil de asaleti gösteren ve isimle birlikte

kullanılan bir ünvandır.Bu adın kökeniyle ilgili olarak bana IV.Murat'ın İranlıların elinden aldığı Bağdat seferinin dönüşünde Diyarbakir'de durduğunu ve burada Fazallah adında bir hristiyan tarafından karşılandığı anlatıldı.Bu sultan yağda pişmiş sebzeleri çok seviyormuş ve zeytin yağından hiç haz etmiyormuş.Maalesef Diyarbakir'de olduğu dönem inançlı hristiyanlar için yağın yasak olduğu karem ayıymış.Yine de sultan hizmetten çok memnun kalmış ve yağ yediğini zannediyormuş.Fakat hizmetçilerden biri ev sahibinin dininden dolayı bunun böyle olmasının imkansız olduğunu söylemiş.Murat ev sahibini çağırması ve yağ için teşekkür etmiş.Hayır sultanım diye cevap vermiş Fazallah,dinim bana yağı yasaklıyor.Bu yüzden badem yağı kullandım.Badem yağı hem çok nadir bulunur hem de çok pahalıdır.Sultan bunun üzerine şöyle cevap vermiş'Fazallah dindar bir insansın.Dinin sayesinde bu çıkış yolunu buldun.Seni kutlarım Fazallah Çelebi.Aile de böylece kendileri için kullanılan bu onurlandırıcı ismi muhafaza etmiştir (132).

29.7. IV. Mehmed

Bugün Meryemana ve Keldani kiliseleri aktiftir.Kentin çeşitli semtlerindeki irili ufaklı 20'den fazla kiliseye dokunulmamış, her cemaat kendi inancına uygun olarak ibadetlerini serbestçe yapmışlar...Buna ilişkin olarak Ulu Cami güney duvarında yer alan ve kentteki gayrimüslimlerin serbestçe ibadetlerini yapabilmelerini sağlayan Padişah IV. Mehmed'in 1683 tarihli fermanı ilginç ve önemlidir.

Bu fermanla Padişah, özellikle kiliseleri ve rahipleri vergiden muaf tutmakta, emre uymayan yöneticilerin şiddetle cezalandırılacağını belirtmektedir.Padişah'ın bu fermanın son cümlesi şöyle;"..... *paskalya akçesi ve kiliselerde sakin olan keşişler ve ruhbanlardan cizye ve sair tekalif alınmaya, bilcümle hilaf-i şer' ve hilaf-i kanun-ü defter alınmağa rıza-i hümayunum yokdur...*"

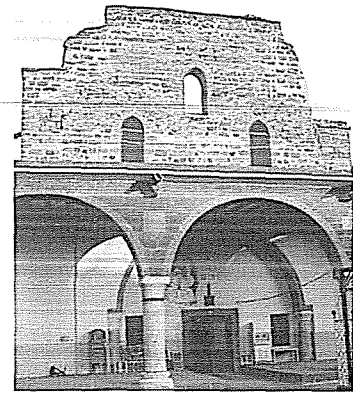
Avcı Mehmed lakabı ile anılan Padişah IV. Mehmed'e ait, vergi affımı içeren 325 yıllık bir tarihi kitabe, Ulu Camii'nin Hanefilere ayrılan bölümün dış duvarında yer alır. (1683 yılı)

29.8. 2.Abdülhamid

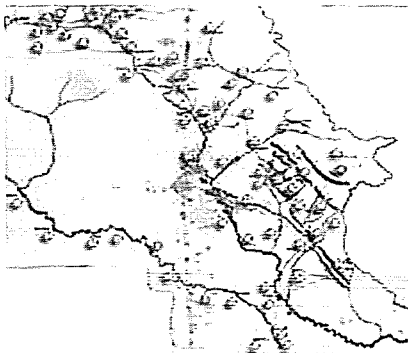
2. Abdülhamid'in petrol haritası Güneydoğu'da petrol var mı, yok mu? Sultan II. Abdülhamid tarafından hazırlanan petrol haritasında bu soruya 100 yıl önce cevap verilmiş. İşte detaylar!...(133)

Keldani kilisesi

Meryemana kilisesi

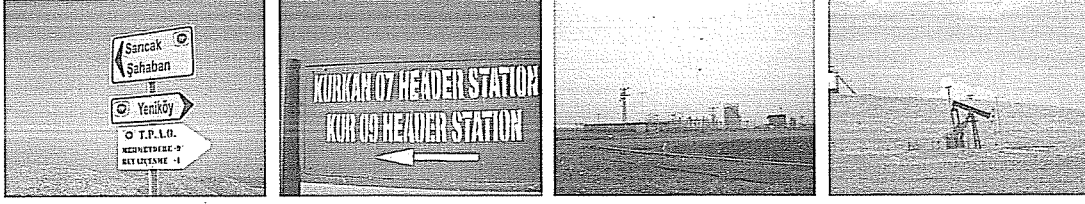

Petrol tespit edilmiş alanlara örnekler

1. Diyarbakır, 2. Mardin, 3. Bismil, 4. Hazro Çayı, 5. Sinan, 6. Batman çayı, 7. Dicle(134)

Diyarbakırda petrol olduğu geçen asrın başında biliniyordu.1904 yılında Hollandalılar Diyarbakır petrolünü işletmek istemiş, Sultan Abdülhamid'e başvurmuşlardır

Diyarbakır'da Fransız Perenco firması Kurkan(Ergani yolu üzeri),Şahaban(Ergani yolu üzeri),Beykan(Ergani yolu üzeri) ,Katin(Lice yolu üzeri) ve Kastel(eski Bismil yolu üzeri),Karaali(Silvan) ana petrol üretim istasyonlarıdır.Gün-

(135)Şahaban bölgesi

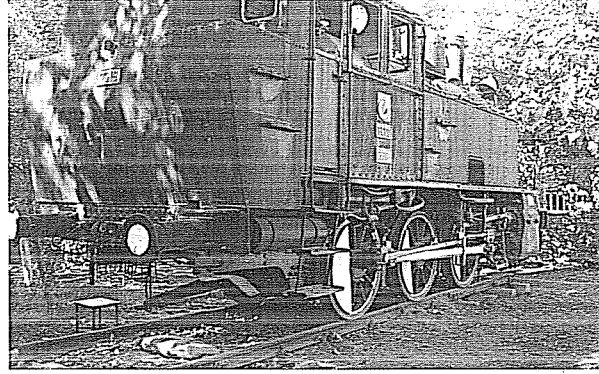
lük 13.000 varil ham petrol üretimi yapılıyor. Katin sahasının Barbeş lokasyonunda bir doğalgaz kuyusu var,110 petrol kuyusunun pompa enerjisi bu gaz kuyusunun elektrige dönmesi ile sağlanıyor. Perenco'da dalgıç pompalar kullanılır.TPAO'nun Yeniköy Saricek bölgesinde ham petrol üretim istasyonları var.TPAO'da eski tür atbaşı pompalar kullanılır

Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'nde açılan 2 kuyuda 41.9 gravite ile Türkiye'nin en yüksek graviteli petrolü bulundu.DHA Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Türkiye'nin en büyük petrol rezervini Diyarbakır'da buldu. Diyarbakır'ın Taştan Köyü'nün 10 haneli Güzel mezrasında 1800 metrede bulunan 26 gravitelik ve tahmini 16 milyon varil ham petrolün Türkiye'nin en büyük rezervi olduğu belirlendi(136..)

İstanbul-Diyarbakır-Bağdat Demiryolu

1899 yılında da Bağdat-İstanbul hattının yapılması karara bağlanmıştı.Bu noktada Sultan Abdülhamid ile Alman imparatoru anlaştı.15 Nisan 1916'da Bağdat demiryolunun Resülayndan Diyarbakır'a uzatılmasına karar verilmiştir.İnşaata 8 Mayısda başlandı... 1milyon lira bütçe kondu.

10 mayısta Tuzladan inşaat bölgesine amele taburları hareket etti.Avans olarak 30.000 lira ,Hat masrafı olarak 3452 lira 23 kuruş ödendi. 5975 işçi çalışmaya başladı(137) Ancak harp bu olayı yarım bırakmıştır

Diyarbakır garında eski bir lokomotif

Sultan Abdülhamid bölgede Süryanilerin koruyucusu olmuştur:Patrik II. Abdulmesih, 20 Ekim 1895'te Amid'e vardığında, yaşanan kötü olaylardan dolayı; Süryaniler, Keldaniler ve Rumlar korkuya kapılmışlar ve bundan dolayı Patrik, Sultan II. Abdulhamid'e bir telgraf göndermiştir. Ondan, Süryanilerin korunması konusunda bir ferman elde eder. (53)

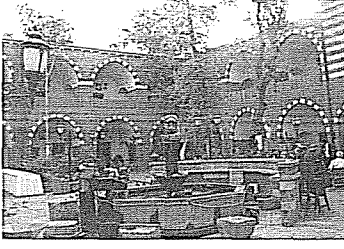
Osmanlı Paşalarının Diyarbakır'a Verdiği Hizmetler

1. Bıyıklı Mehmet Paşa

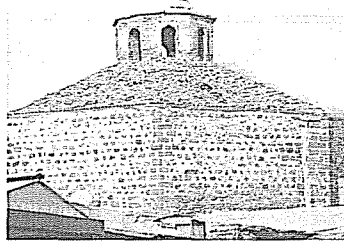
Diyarbakır'ın ilk Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından 1516-1520 yıllarında Kurşunlu veya Fatihpaşa ismiyle anılan bir cami yaptırılmıştır.

Yavuz Selim'in emri üzerine aslen Diyarbakırlı olan Bıyıklı Mehmet paşa Diyarbakır'ı Şah İsmail'in adamı Karahandan kurtarmak üzere yola çıktı. Kürt beyleri; Amasya ve Sivas beylerbeyi şadi bey de harekete geçti.

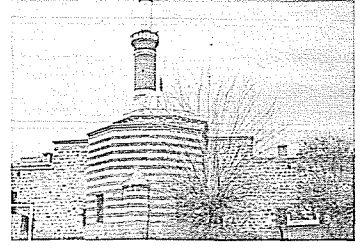
Diyarbakır'da Karaköprüde karargah kurdular.Burada su açısından Dicle nehri ve konaklama için geniş bir düz alan vardı.Türk beylerbeylerinin burada toplanması haberi üzerine Karahan ,Diyarbakır kuşatmasını keserek ayrıldı.Yavuz'un birlikleri 10 Eylül 1515'de Diyarbakır'a girerek Diyarbakır'ı kurtardı(138)

Deliller hanı

Deva hamamı

Hüsrevpaşa camii

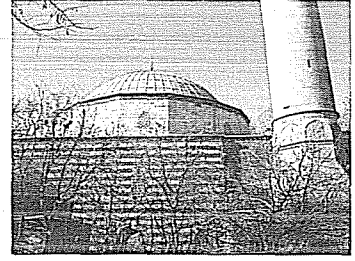
2. Hüsrevpaşa

Diyarbakır Deliller hanı(1527), ve yapımcısı Hüsrev paşa'

Hüsrev paşa:1521-1528'de Diyarbakır valisi olur.1521 'de Hüsrev paşa camii ve Deliller hanını yaptırmış.Diyarbakırda 7 yıl kalmıştır.deva hamamı vakfındandır.Deliller hanı Diyarbakır hacılara da önemli katkıda bulunan önemli bir lojistik merkezdi.Diyarbakır Deliller hanı 800 deve barındıran bir mekandı.Çeşitli vilayetlerden gelen hacılar burada konaklar,dinlenir,yer ve hayvanlarının ihtiyacını karşılar ve buradan bir delil (rehber) alarak haca giderlerdi. Mardin Kapıdadır. 1527 miladi yılında Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa tarafından arkasındaki cami ve medrese ile birlikte yaptırılmıştır. Deliller Hanı olarak bilinmesinin nedeni, Hicaza gidecek hacı adaylarını götürcek delillerin (rehber) bu handa kalmalarındandır.

3. İskenderpaşa

İskender Paşa 1551-63 yılları arasında, Diyarbakır'da 12. Osmanlı Valisi olarak görev yaptı. Diyarbakır'a Hamravat Suyunun getirilmesine büyük katkıda bulundu. İçkale'de Ayn Zeliha suyunu akıttı. Sinan'ın yapısı olan camiin adı, risalelerde geçer. Vakfiyede, kendisinin Van'da görevde olduğu zaman caminin bittiği yazılıdır

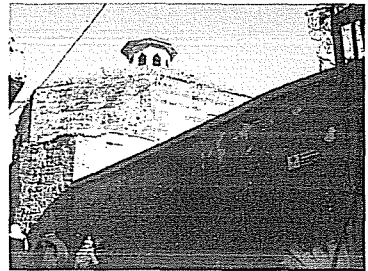
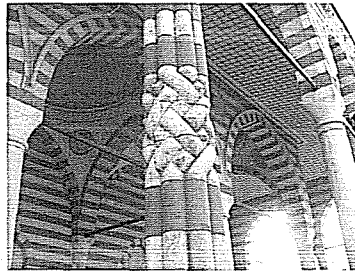
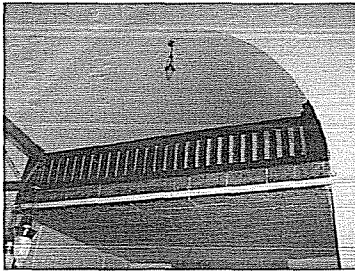
Karabehlül Bey Camisi (Silvan) :Diyarbakır Silvan ilçesinde bulunan bu cami Diyarbakır Valisi-İskender Paşa'nın mahiyetinde bulunan Silvan'lı ŞeyhAhmetzade Elvend Bey'in oğlu, Sancak Beyi Kara Behlül tarafından yaptırılmıştır.

4. Alipaşa

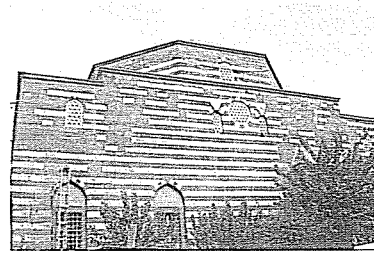
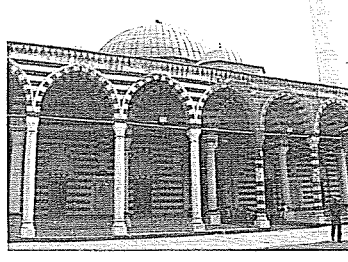
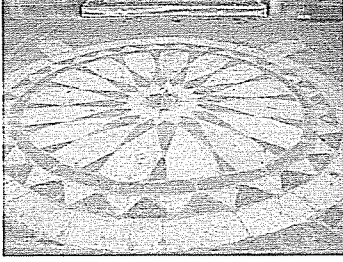
1534-1537 yıllarında Hadım Ali Paşa Diyarbakır valisi oldu.Adıyla anılan cami ve medreseyi yaptı.

5. Behrampaşa

1572 yılında Diyarbakır Valisi Behram Paşa tarafından kendi adıyla bir cami yaptırmıştır.

Sütunsuz yerleştirilmiş Müezzinzade mahfili (Statik harikası)

6. Melek Ahmet Paşa

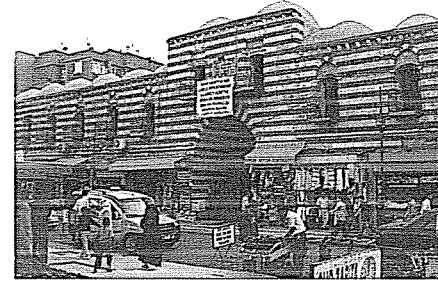
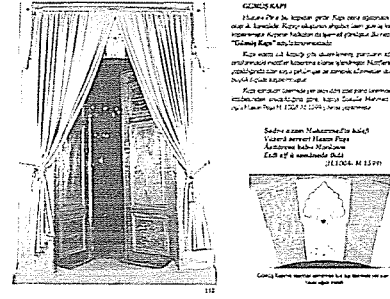
1528'de Diyarbakırda doğdu.Melek gibi bir insan olduğundan bu lakabı aldı. 1591'de Diyarbakırda camisini yaptı

7. Hasan Paşa

Diyarbakır'da ayakta kalmış hanlardan ikincisi olan Hasan Paşa Hanı,Osmanlılar zamanında Diyarbakır'da valilik yapmış olan Hasan Paşa tarafından 1572-1575 yılları arasında Hasan paşa hanı yaptırılmıştır. Hasan Paşa Diyarbakır'da ilk olarak kuyumcular için bir çarşı yaptırmıştır.

Pek çok kutsal yerler ve Ravza-i Mutahhare 'de bulunan kapı ve sanduka lar,avize Hasan paşa hanında Ahmed Usta'nın eseridir (139)..

Imam-ı Azam türbesi :Padişah IV.Murad Bağdad'ı aldığıında Emakin-i mübareke tezyinatını Diyarbakır kuyumcularına yaptırmıştır(140)Konya'daki Mevlana türbesinin ikinci kapısı, Bağdat'taki Imam-ı Azam türbesinin altın ve gümüş işlemeli kapısı ile avize, şamdan ve kandilleri Diyarbakır'da yapılmıştır.(7)(141) Daha sonra Ketenciler adıyla bilinen ancak günümüze ulaşamamış çarşığı yaptırmıştır. Kuyumcular Çarşısı'nda yapılan hasır bilezikler, haplar, kişnişli gerdanlıklar, avizeler, hançerler vb. parçalar, Ketenciler Çarşısındaki dükkânlarda satılırdı. Hasan Paşa, bu iki çarşıya ticaret için gelenlerin gecelemleri için bir han da yaptırmıştır. Zaman 01 Temmuz 2007

8. Nasuh Paşa

Yaptığı cami, Diyarbakır İçkale'nin dışında, Fatih Paşa Camisi'ne giden yol üzerindedir. Diyarbakır'da Nasuh Paşa'nın valilik yaptığı 1606-1611yıllarında camisi yapılmıştır

9. Mahmud Paşa

12 Aralık 1859'da vefat etti,Mardin kapısı haricinde Şeyh Muhammed Amidi Türbesi civarında,onun anısına sahada istiska zamanı için bir namazgah yaptırmıştır(142)

10. Kurt İsmail Paşa

Diyarbakır surları dışında, Harput yolu üzerinde, Seyrantepe semtinde bulunan bu camiyi Kurt İsmail Paşa kardeşi Meded Bey adına 1869-1875 yılında bir cami yaptırmıştır

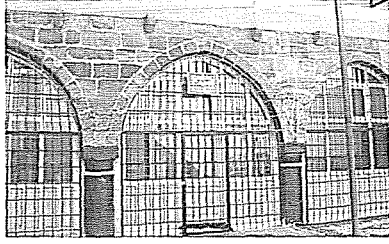
1870 yılında Diyarbakır valisi Kurt İsmail paşa sur dışında kimsesiz çocukları barındırmak ve onlara bazı sanatları öğretmek için bir ıslahhane inşa ettirir.700 öğrencisi için üç yıllık bir ilkokul düzeyinde öğrenim uygulandıktan sonra dökümcülük,boyacılık,marangozluk öğretilir. Bu ıslahhane sonra Diyarbekir Sanayi mektebine dönüştürülür.Okulda kullanılan malzemeler ile görevli bulunan

usta öğretici ve öğretmenler Avrupa'dan getirilir.Okulu iyi derecede bitirenlere sermaye verilerek işyeri açmaları sağlanırdı (143)

Diyarbakır'da Kurt İsmail paşa'ya kadar şehri sur içindeydi.Kurt İsmail paşa şehri sur dışına çıkarırdı.Bu hususta resmi binaları yaptırmasının yanı sıra alt yapı hizmetlerine de yöneldi ve yollar yaptırdı. Kentin sur dışına çıkmasına önayak olan kişi, 1868 – 1875 döneminde Diyarbakır'da 7 yıl valilik yapan Kurt İsmail Paşa'dır. Valiliği sırasında sur dışına Vilayet Konağı, hastane ve kışla binaları yaptırmıştır.

11. Kara Mustafa Paşa

Diyarbakır'ın doğusunda Yeni Kapı yakınında bulunan Arap şeyh Camisi'ni Diyarbakır'da valilik yapmış olan Kara Mustafa Paşa 1644'te yaptırmıştır. Mimarı belli değildir. (144)

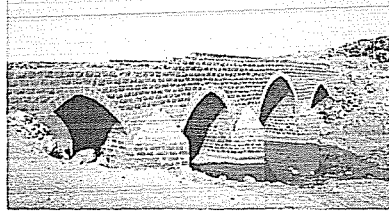

12. Cigalzade Mahmud Paşa

1604 yılında Diyarbakır valisi oldu.Ali paşa mahallesinde Çakal mescidinin banisidir.(145)

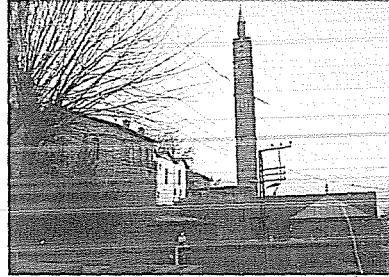
13. Dilaver Paşa

1615,1618 ve 1620 tarihlerinde Diyarbakır valisi oldu. Dilaver köprüsü Mardin kapısında ve iki saat mesafede yolcular için bir han yaptırmıştır.Urfa kapısına giderken Mürdar su kahvesi olan yerde mescit olarak inşa ettirmiş,küçük hamam ve gazi mektebi olan yeri maristan olarak yaptırmıştır. Bir köprüsü vardır.1892'den sonra enkazı kalmıştır(146)

14. Silahtar Murtaza Paşa

1658'de Diyarbakır valisi oldu.Kale camiinin sayfiye döşemesini ve çeşmeleri ve harem kapısına karşı merdivenin yukarısında küçük bir mescid, Hz.Süleyman türbesine girilecek büyük kapıyı, Aynüzzelal mevkiinde su mahzenini,kibleye karşı pınarları vardır.(147)

15. Defterdar Ahmed Paşa

1677'de Diyarbakır valisi oldu. Minaresiz bir camii vardır. (148)

16. Hacı Ali Paşa

1690'da Diyarbakır valisi oldu.Kastal mahallesinde paşa camii bu zatın eseridir. (149)

17. Daltaban Mustafa Paşa

1697'de Diyarbakır valisi oldu.Fatih paşa ile Nasuh paşa arasında bir mescit yaptırmıştır.(150)

Dabanzade Mustafa paşa tarafından yaptırılan Dabanoglu mescidi yakınında bir türbe var.

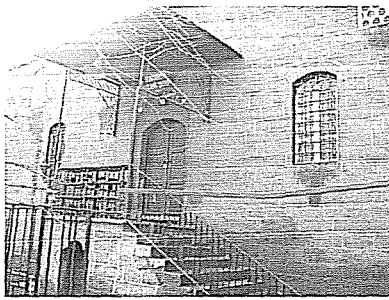
18. Çeteci Abdullah Paşa

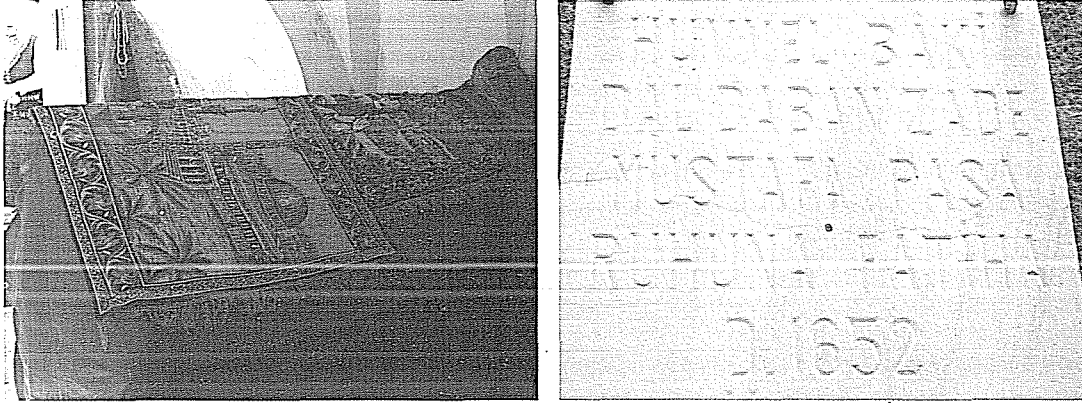
Çermiklidir.1740'dan itibaren beş defa Diyarbakır valiliği vardır. Çermikte medresesi,rum kapısı haricinde bir su bendi vardır. Dağ kapı haricinde Cinobaşı mevkiine defnedildi.

(151)Genç yaşta katıldığı İran savaşlarındaki kahramanlığıyla ünlendi

19. Sarı Abdurrahman Paşa

1763'de Diyarbakır valisi oldu .Ulu camide bir kütüphane yaptırdı. Hanzade mahallesinde paşa hamamı da bunun evkafıdır. (152)

20. Zekeriya Paşa

2 Nisan 1842 tarihinde tophane ferikine gönderilen tahrirat müsveddesinde 'Diyarbakır'da dökülerek Diyarbakır müşiri Zekeriya Paşa tarafından İstanbul'a getirilen 6 kıta Obüs topu ve koşum ve yuvarlak vesaire'nin Tophaneye teslim edildiğini gösteren kayıt, bu dönemde Diyarbakır İç kalesinde bir dökümhane olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 25 Aralık 1814 tarihli bir belgeden, dökümhanenin daha bu tarihlerde bulunduğunu tespit etmekle beraber 3 Ekim 1843 tarihli hûlasadan 'Diyarbakır dökümhanesinin Zekeriya Paşa tarafından küşad edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Seferlerinde Diyarbakır Paşaları

1. Dilaver Paşa

1030 [1620]'de Diyarbekir valiliğiyle ve Diyarbekir askeriyle Hotin seferinde bulunmuştur oldu (153)

2. İbrahim Hafid Paşa

1746'da Diyarbakır'da doğdu, tahsilini tamamladıktan sonra Kapucubaşılık rütbesiyle Diyarbakır voyvodası oldu. 1799'da Diyarbakır valisi oldu. Napolyon'un Mısır'ı istilaya kalkışması üzerine ordu toplayarak oranın savunmasına katıldı. 1813'de Diyarbakır'da öldü. Aynı zamanda kıymetli bir şair olup mürettep divanı vardır (154)

3. Mercidabık savaşı ve Diyarbakır beylerbeyleri

Merci-i Dâbık'a, Memlûk ordusundan sonra gelen Osmanlı ordusunun sağ kolunda, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Diyarbakır valisi Biyikli Mehmed Paşa, Sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa, merkezde de Kapıkulu askerleriyle Yavuz Sultan Selim yerlerini almış bulunuyorlardı. Savaşa ayrıca Diyarbakır paşalarından İskender Paşa katılmıştır

İran Seferlerinde Diyarbakır Paşaları

1. Mustafa Paşa

1027 [1617]'de gelmiştir. Diyarbekir valisi iken, Serdar Halil Paşa ile İran seferinde ve Hrdebil çenginde bulunmuş ve mezkûr sene Cumâdelülâsında şehiden vefat etmiştir.

2. Arifi Ahmed Paşa

[Ocak 1720] Diyarbekir'e vali olup üç sene kalmıştır. 1135 [1722]'de İran seferine serasker oldu

3. Abdipaşazade Ali Paşa

1155 [1742]'de Diyarbekir valisi ve bir sene yedi ay sonra 1156 [1743]'te İran seraskeri olup 1157 Rebiülevvelinde [Nisan 1744] Diyarbekir'de vefat eyledi. (155)

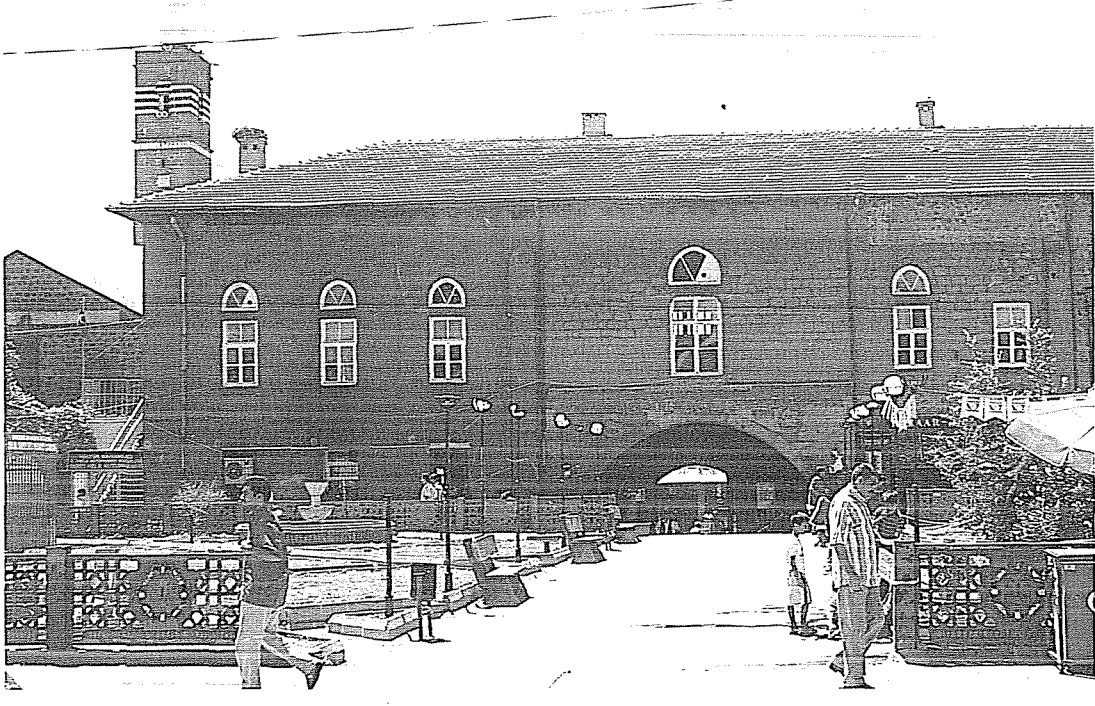
4. Ahmet Paşa

Ahmet paşa 1526 yılında Diyarbakırda doğdu, İskenderpaşanın büyük oğludur. 1577'de zuhur

eden İran savaşlarında bulundu. Tifliste Acem ordularını yendi Diyarbakır valisi Ahmed paşa ,Tiflis ve Revan canibi Ser askeri olarak görevde bulundu.XVIII.Yüzyılda Diyarbakır doğu seferlerinin merkez üssü olumuş,ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere sahip olmuştur. (156)

5. Defterdar Ahmet Paşa

Diyarbakır önemli lojistik desteğini uzaklardaki ordudan da esirgememiştir.Diyarbakırda cami inşa ettiren Defterdar Ahmed paşanın görevi,İran sınırındaki orduya zahire gönderilmesiydi.(157)

6. Çeteci Abdullah Paşa

Çermiklidir.Fırat ırmagını kadar olan bölgeyi Türkiye'den koparmaya çalışan İran İmparatoru Nadir Sah'a karşı yaptığı savaşlarda görülür.

Çeteci Abdullah Pasanın İran-İrak'taki akinları ve savaşları ile Nadir Sah 1746'da barışa razı olarak 1639 Kasrı Sirin Antlaşması yapılmış ve Türkiye İran sınırı belirlenmiştir.

Çok yigıt veson derecesabelli görüşleresahip bulduğundan ve çetesavaşlarında şöret kazandığından "Çeteci" lakabı ile tanınmıştır. Çesitli yerlerde Vali ve Beylerbeyi görevlerinde bulunmuştur. Bu yerler: 1730 Sivas Valisi 1740 Diyarbakır Beylerbeyi 1750 Diyarbakır Beylerbeyi 1752 Diyarbakır Vali 1759 Diyarbakır Beylerbeyi (Abdullah Büyükkaya)

7. Köprülü Abdullah Paşa

Merzifonlu Mustafa Paşa'nın ikinci oğludur. 1130 [11-7]'de Diyarbekir ve 1132 Rebiülevvelinde [Ocak 1720] Erzurum valisi ve 1135 Zilkadesinde [Ağustos 1723] Van vilayetiyle Azerbaycan ve Tebriz seferi seraskeri nasedildi.1137 [1724]'te Tebriz'i feth ederek Nadir Şah ile mükâlemeye memur oldu (158.)

8. Derviş paşa

1578 'de Lala Mustafa paşa İran seferine çıkar.Diyarbakır'dan Derviş paşa ve askerlerini alır,Çıldır bölgesine gelir.Bir kaç yüz askerle Derviş paşa keşif için ileri gönderilir.Düşman güçleriyle aniden karşılaşan Derviş paşa,kendisinden kat be kat Tokmak Han komutasındaki İran ordusuyla karşılaşır,onlara

büyük zayıat verir, ancak büyük bir ordu karşısında o da büyük zayıat verir. Arkadan Özdemiroğlu Osman paşa komutasındaki ordu yetişir. 1578'de Osmanlı ordusu Çıldır zaferini kazandı ve Osmanlıya Kafkasya yolu açıldı. (159)

9. Halıcızade Mustafa Paşa

9 Temmuz 1629'da Hüsrev paşa İstanbul'dan İran seferine çıkar. 2 Kasım'da Diyarbakır'a gelir. Diyarbakır beylerbeyi Halıcızade Mustafa Paşa ile İran seferine çıkar. Mihriman'da 40.000 kişilik Zeynel bey komutasındaki İran ordusunu yenerler (160)

Diyarbakır Beyleri ve Diyarbakır'a Katkıları

1. Eğil Beyliği

Lala Kasım Bey Eğil Kalkan köyünde gömülüdür. Şah İsmail'e direnen Eğil beyleridir Lalebey camii: Eğil beyi Lala bey camii olarak bilinir. Şah İsmail 1507'de Diyarbakır'ı istila ettiği zaman ona itaat etmedi. Eğil kalesi kendisinden alındı Mansur'a verildi. Lala Kasım bey Çaldıran savaşına katıldı. Çaldıran savaşından sonra Eğil kendisine geri verildi

2. Çermik Beyliği

Çermik beyliğinin kurucusu, Mırdası Emir Muhammed'in oğlu Emir Hüseyin'dir. Bu Emir, babasının sağlığında Berdenc kalesi ve Çermik yöresi valisi bulunuyordu. Babası ölünce, bu bölgede, beyliğini kurdu. Ölünce yerine oğlu Emir Seyfeddin, bu da ölünce oğlu Şah Yusuf, bunun da ölümüyle oğlu Velat Bey, sonra da Şah Ali Bey ve bunun da ölümüyle beyliğin yönetimi oğlu Muhammed Bey'e geçti. Muhammed Bey, Çermik yöresini Safevilerin elinden kurtarmış, Diyarbakır'ın Osmanlı Birliğine katılışı sırasında da Yavuz Sultan Selim'den bir sultanlık emirnamesi alarak beyliğini sürdürmüştür. (120)

3. Atak Beyliği

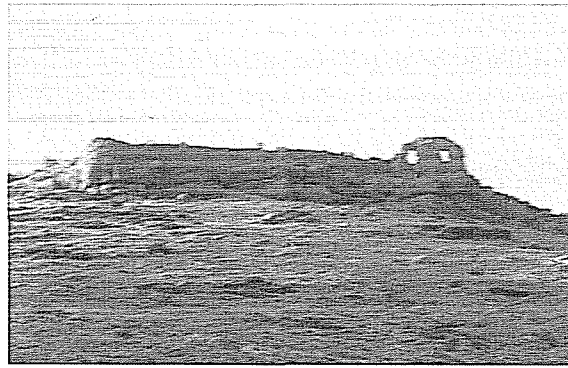
Beyliğin kurucusu Zırkanlı Mir Mahmud oğlu Ahmed Bey'dir. Kendisi Şah İsmail'in çağdaşıydı. Şah İsmail Diyarbakır bölgesini istila ederken, onun elinden de Atak Kalesi'ni ve dolaylarını almış, Kaçar oymağına vermişti. Zırkanlılar burasını terk etmek, başka yörelere göçmek zorunda kaldılar. Bu durum Çaldıran Savaşı'na kadar sürdü <http://www.bydigi.com/>

Ulu camiinde sağda gözükten Şafi bölümü

Burayı Lice (Atak) beylerinden Vakıf Ahmet bey yapmıştır. Lice'de Vakıf Ahmet bey camiini yaptırmış, ancak depremde yıkılmıştır

4. Tercil Beyliği

1506'da ölünce yönetimi, oğlu Ahmed Bey aldı. Şah İsmail, 1508'de Diyarbakır bölgesini istila ederken yapılan savaşlardan birinde şehid oldu. Yerine kardeşi Ali Bey, onun da ölümüyle yerine diğer kardeşi Şemsi Bey geçti. Çaldıran savaşından sonra Safeviler'le yapılan savaşlara katıldı. Osmanlı birliğine katılmayı isteyenler arasında Şemsi Bey de vardı. Yavuz Sultan Selim Tercil kalesinin yönetimini bir fermanla yine kendisine verdi. Ölünce, yerine oğlu Haydar Bey geçti. Tercil ve buraya bağlı yerlerin yönetimi Budak beye bağlanmıştı. Budak Bey 43 sene yaşadı. (120) (161)

Hazro'da Tercil kalesi

Tercil (Hazro) emiri Haydar bey Çıldır çarpışmasında Safeviler tarafından öldürüldü.

İran savaşlarında Diyarbakır, efsanelere de konu olmuştur. IV. Murat'ın Bağdad seferinde (o zaman Bağdat'da İranlılara karşı savaşıyordu)

Telli İbrahim Bey:

Tercil beylerinden(Bugünkü Hazro bölgesi) İbrahim bey yiğit,yürekli bir beymiş.

Askerleriyle beraber IV.Murat'ın yanında Bağdat seferine katılmış.Savaşın en sıkışık bir anında ,kahramanlığı ve gücüyle tanınmış düşman komutanlarından birisini atından çekip alarak padişahın önüne fırlatmış.Bu boğuşma sırasında,düşman komutanı yere düşmeden önce bıçağıyla İbrahim beyi kolundan yaralamış.

Bunu gören padişah,hemen cebinden altın tel işlemeli mendilini çıkararak İbrahim beyin yarasını sarmış.Bu olaydan sonra İbrahim bey'e 'Telli İbrahim bey'denmiş'denmiş ve saygınlığı bir kat daha artmış. Şimdi, bu yiğit beyin mezarı Hazro-Tercildedir. (162)

Kulp Beyliği

Çaldıran savaşı sonrasında, Besyan aşireti reislerinden Ali Fır adında bir adam Meyyafarkın kale-sine saldırıp burasını Safevilerden aldı.. (120)

Çaldırandaki sağ kolun ucunda bulunan hemşerilerimiz katkılarına sonraki seferlerde de devam etmişlerdir.

Kulp beyi Ali bey 1573'te ölünce Hüseyin bey Kulp beyi oldu.III.Murat Azerbeycanı feth için veziri azam Osman paşayı gönderdi.Hüseyin bey de diğer Kürt beyleriyle orduya katıldı.1585'te Tebrizde şehit oldu.Oğlu Seyyid Ahmet bey esir düştü.Esarettten kurtulduktan sonra oğlu Seyid Ahmet bey Kulp ve Batman yöneticisi oldu(Beysanoğlu II/640)

Koruk Savaşı (Diyarbakır Atak ve Eğil Beyleri)

Diyarbakırın fethinden sonra Şah İsmailin temsilcisi Karahanla,Yavuzun temsilcisi Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdrisi Bitlisi arasında çatışmalar devam eder.İki ordu Kızıltepe yakınlarında Koruk mevkiinde karşıkarşıya geldiler.

Osmanlı ordusunun sol kanadında iki grup halinde bir çok Kürt beyleri ile onların akraba ve taraftarları Karaçin-oğlu Ahmed bey ve Çavuş Ahmed bey kumandalarında bir miktar Anadolu askeri bulunmakta idi.İdrisi Bitlisi muharebeden sonra Yavuz'a gönderdiği uzun mektubunda (TKSA ,E 8333) Osmanlı ordusunun sol kanadındaki kuvvetleri sayarken Hısnı keyda hakimi olan Sultan Halil Eyyubi'nin,Sason hakimi Mehmet beyin,**Eğil hakimi Kasım beyin**,Bekir bey Bohtinin,Mehmet Bey Zerakinin,Şah Ali bey Mirdisi'nin (Palulu),Nasır Bey Süleymani'nin Emeir Sarim'in oğlu Kasım beyin kendisinin solunda Bitlis hakimi Şeref beyin,Hzian hakimi Davud beyin,Şah Velel bey Süleymani'nin,**Atak hakimi Ahmed beyin** Sultan Ahmet Hacuki'nin ve kardeşi İsfahan beyin,Çemizgezek hakimi Emir Pir Hüseyin beyin sağında bulduklarını yazar.Kendisinin de bu iki kısım arasında irtibat temin etmekte olduğunu kaydetmiş,yukarıda bahsedilen Ahmed beyden ,ancak muharebede büyük yararlığı görülen Kürt beylerinin ve askerlerinin başarılarını ve cengaverliklerini överken onların da bu cenahta olduklarını,Kürtlerin kahramanlıklarını ve ne kadar iyi savaştıklarını bizzat gördüklerini zikr ederken belirtmiştir.

Bu savaşta da Kürtler savaşın kaderini değiştirdiler.Safevi birlikleri Osmanlı saflarının solunda bulunan kuvvetlere karşı hücumla geçmişler ve bu saldırıda hedef teşkil eden Çemizgezek hakimi Emir Pir Hüseyin tutunamamış,bu cephede bulunan Dulkadir askerleri mukavemet edemeyerek kaçmaya başlamışlar.Tam bu sırada Bitlis hakimi Emir Şeref bey,Hizan hakimi Davut bey,**Atak hakimi Ahmed bey** imdatlarına yetişerek Safevi askerlerini perişan etmişler ve muharebenin kaderini değiştirmişler .Safevilerin önemli komutanlarından Çuka ve Yegan beyler bu saldırıda öldürülmüşlerdir.Ayrıca savaşın hengamesi esnasında Safevilerin baş komutanı Karahan aldığı bir kuşun savaşın kaderini değiştirmiştir.Karahan'ın bu yenilgisinden sonra Sincar,Telafer,Ergani,Çermik,Siverek ve Birecik geri alındı. (163)

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşında Diyarbakırlılar

1. Balkan Savaşı ve Diyarbakır

Osmanlı belgelerinde ve Diyarbakır Şer'iyye sicillerinde Diyarbakır'dan 1785 sonlarında Sofya üzerine, Nisan 1800-Ağustos 1802 tarihlerinde Mısır ve Rumeli üzerine göndermek için asker istenmektedir. (164)

1785 tarihinde Diyarbakır'dan Sofya canibine gönderilmek üzere 200 asker istenmektedir.(165)

2. Diyarbakır ve Plevne Savaşı

Diyarbakır Ergani kazasından Sezai Karakoç'un dedesi Plevne savaşına katılmıştır

1933 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde dünyaya gelir. Babası Yasin Efendi'nin koyduğu isim Muhammed Sezai'dir. Nüfus kayıtlarında Ahmet Sezai olarak geçer. Dedeleri, Ergani ve yöresinde oldukça etkin kişilerdendir. Babasının babası Hüseyin efendi, Plevne savaşına katılmış; Gazi Osman Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Aile Leventoğulları olarak anılır. (166)

Bu tespit meşhur bir kişinin yaşamı analiz edilince ortaya çıkıyor.Kimbilir Diyarbakır'da Plevneye kaç gitti,kaçı gazi,kaçı şehit

Bir tarihin tanığı olan Ayşan isimli teyzemizin Diyarbakır'ın milli savaşlarla ilgili hatıralarını veriyorum.

Birinci dünya harbi başlamış,artık her yerde savaş konuşuluyordu.Halkımızın arasında büyük bir fakirlik baş göstermişti. Savaştan dolayı topraklarını ekip biçemeyen köylü perişan olmuştu.Savaş şiddetlendikçe halkın sıkıntısı ve açlığı da artıyordu.Ambarlarda depolanan köylünün kışlık yiyeceği,askerlere yiyecek olarak veriliyordu.Mutfakları boşalan insanlar ,ağaç yapraklarını ve kabuklarını yiyecek hale gelmişlerdi. Bir avludan ses gelmişti.Gencecik bir kadın ocakta bir şeyler kaynatıyor. Dizine yaslanmış iki küçük çocuk, habire inler bir şekilde

Ses çıkararak 'ana ana açım açım, ne zaman pişecek diyordu.Ana da cevap olarak 'Az kaldı, hele biraz uyuyun,uyanuncaya kadar pişer'deyip çocukları sakinleştirmeye çalışıyordu.Kadın tencerede kavak ağaçlarının kabuklarını kaynatıyordu.Çocuklardan sonra ağlama sırası şimdi, bendeydi.İyi de onlar pişer mi dedim.Peki ne yapabilirim.Evde yiyecek adına bir şey kalmamış. En son ekmeğimizi dün bitirdik.Zahiremiz aylardır yok,çocuklar sabahtan beri aç.Böyle yaparak avutuyorum onları.Eve koşarak yiyecek getirdim.Çocuklar torbaya saldırdılar.Yumuşak buldukları her şeyi,hiç bakmadan yemeğe başladılar.Genç ana sessizce gözyaşları dökerek: Sağol, Allah razı olsun senden,dedi

Ya çocukların babası diye sordum.İki yıl önceydi.Büyük oğlum bir yaşında,diğerine ise yüklüydüm.Götürdüler kocamı.Balkanlarda savaş varmış.Gidiş o gidiş, bir daha da dönmedi(167)

Tarihi Diyarbakır salnamelerine baktığımızda

Diyarbakır'daki komutanların Balkan savaşlarında üstün başarı gösterip madly aldığını görüyoruz

Plevne madalyası

15.Fırka Hümeyun Kumandanlığından Redif 60.alaydan Yüzbaşı Mehmed Nazmi efendi_Plevne ve Girid madalyası

3.Bölükten Yüzbaşı Hasan Tahsin efendi Plevne iane madalyası

1.Bölükten

Mülazım-ı Evvel Mehmet ağa

Ve Mülazım-ı evvel Mahmud Ağa altın İmtiyazlı Plevne madalyası almışlardır

Hafif Süvari 43.alay Kaymakam Server Bey Plevne madalyası almışlardır

Diyarbakır salnameleri.IV/321,323,324,232

Yunan Muharebe madalyası

Kumandan Kaymakam Cemal bey

Kumandan kaymakam Mehmed Ali Bey

Kumandan Kaymakam Şakir Efendi

Mülazım-ı evvel Hasan efendi

Kumandan kolağası Neşet efendi

Yunan muharebe madalyası almışlardır.

Diyarbakır salnameleri V/253,256,257,356

Balkan savaşında Diyarbakır vekilleri Osmanlı mebusu düzeyinde çok aktifti. Diyarbakırlı gayrimüslim mebuslar da bu noktada çok hararetle tekliflerde bulunuyordu.

Örneğin Oseb efendi, Karadağ konusunda 'vatan-ı mukaddes malen ve bedenlen fedakarlık etmeye hazır ve amade' olduğunu ifade ediyor. (168)

Balkan Savaşlarında Diyarbakır Paşaları

DİLAVER PAŞA: 1615'te üç sene [1618]'de iki sene, [1620]'de sekiz ay ki tekerrür eden üç defa valiliğinde cem'an beş sene sekiz ay icrâ-yı hükümet etmiştir. Harem-i hümayında terbiye olunup çarşnıgırlıkla taşraya çıkmış, badehu Kıbrıs, Bağdat eyaletine nasp edilmiş tir. *Nazmâfya*. göre 1029 [1619]'da, *Kâmüsü'l-a'lâm'a* ve *Salname*'yç. nazaran [1620]'de Diyarbakır valiliğiyle ve Diyarbakır askeriyeli Sultan Os-man-ı sâni ile Hotin seferinde bulunmuştur.

HÜSEYİN PAŞA: Çermiklidir. Çeteci Abdullah Paşa'nın yeğeni, Sadrazam Ra-gıb Paşa'nın damadıdır. Rüşd ü reviyet ve memduh hasletler sahibi olduğuna mebni, 1181 Zilkadesinin 2. günü [21 Mart 1768] vezaretle Karaman ve kaç gün sonra Anadolu ve yine o sene içinde Diyarbakır ve 1182 [1768]'de Musul ve 1184 [1770]'te Adana valisi olmuştur.

Bunun kardeşi Hasan Paşa da vezirdir. Bender, Hotin muhafızlığında bulunmuş ve 1183 [1769] senesinde Hotin'de şehit olmuştur. (169)

3. Kuzey Afrika Savaşlarında Diyarbakırlılar

Belli zaman dilimlerinde bazı *Yeniçeri Kayıt Defterleri* üzerinde yaptığımız araştırma ve inceleme çalışmaları sonucunda elde edilen verilerden hareketle, Garb Ocakları'nda, özellikle bunlardan biri olan Tunus'ta, sadece birkaç yıla ait görev yapan Diyarbakırlı ve diğer Güneydoğu Anadolu bölgesi kökenli gençlerin ortalama sayılarına ulaşmak olanaklı görünmektedir.

Tunus Ocağı'na ait muhtelif tarihler arasında durumları belli bazı askerî birlikler örnek alınarak bu konuda bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. İncelenen birliklerdeki Güneydoğu askerlerin kesin sayıları burada verilebilmiştir.

Verilen bu rakamlar, 1195-1197 H. (1780-1783 M.) tarihli "Yeniçeri Kayıt Defteri"nde kayıtlı toplam 200 birlikten sıralı ilk 14 birlik, 1210-1212 H. (1795-1798 M.) yıllarını içeren "Yeniçeri Kayıt Defteri"ndekayıtı toplam 200 birlikten rastgele seçilmiş 25 birlik, titiz bir şekilde incelenerek ortaya konmuştur.

1195-1197 H. (1780-1783 M.) yıllarında Tunus eyalet ordusunda mevcut bulunan toplam 200 birlik içinde incelenebilen ilk 14'ünde yekûn 5 Güneydoğu Anadolu gencin görev yaptığı belirlenmiştir. Bunlardan 4'ü Diyarbakırlı, 1'i de Urfalı'dır.

Unutmamak gerekir ki, aynı tarihlerdeki incelenmemiş 186 birlik daha vardır. Bu birlikler içinde de aynı Güneydoğu Anadolu yoldaşları bulunması olasıdır. Bu husus, 186 birliğin titiz bir şekilde gözden geçirilmesi sayesinde ancak açık bir şekilde ortaya konabilecektir.

Sayıları 1 İlk 14 birlikte rastlanan Diyarbakırlı gençlerden, 3'ü *ser-31 Testurlı*, 1'i *ser-38 Diyarbakırlı* birliğine, Urfalı 1 gencin ise *ser-40 Engürlü* birliğine bağlı olarak eyalet ordusunda görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu tarihlerden 15 yıl sonra, yani 1210-1212 H. (1795-1798 M.) yıllarında, Tunus eyalet ordusunda bulunan toplam 200 birlik içinde tarama-seçme yöntemiyle incelediğimiz 25 birlik içinde ise, 17 Güneydoğu Anadolu genç vardır. Bunun 5'i Diyarbakırlı, 7'i Urfalı, 4'ü 'Antebli, 1'i de Kilislidir. (170)

4. Yemen'de Diyarbakırlılar

Arabistan bölgesinde Diyarbakır askerleri hizmet vermiştir

2 Aralık 1847 tarihli, 352 no'lu Diyarbakır Şeriyye sicili'ne göre 'Diyarbakır eyaletinden Arabistan Ordu-yu humayununa 2196 nefer gönderilmesi ile ilgili sened mevcuttur.

29 Ocak 1842 tarihli belgede Arabistan ordusu müşiri Mehmed Mahmud'dan gelen mektup'Arabistan ordusunun Haleb mevkiinde olan 3.alay 2.tabur 4.bölüğü neferatından Diyarbakır'da Molla Bahaeddin mahallesi sakinlerinden Ali b.Hıdır'ın 21 Mayıs 1845'te vefat ettiği.(171)

Yemen cephesinde Diyarbakır-Erganilileri görüyoruz. Beşiktaşlı Serbest Ali(Yerlikaya) ve Hüseyin yerlikaya Yemende uzun yıllar savaşmışlardır. Hamit Çavuş(Eski belediye başkanı Cemal Gülbahar'ın babası) yedi yıl Yemende savaşıp dönebilenlerdendir.(172)

5. Sarıkamışta Diyarbakırlılar

Sarıkamışta Diyarbakırlılar

Sarıkamışta tüm ülke şehitlerine ağladığı gibi Diyarbakırlılar da ağlamıştır.Örnek olarak 5 şehidi vereceğim. (173)

DIYARBAKIR							
Adı	Baba Adı	Doğum Yılı	Şehadet Tarihi	Şehadet Yeri	Askerlik Şubesi	İlçesi	
ABDULHAMİT	MEHMED	1289	10/10/1914	SARIKAMIŞ MUHAREBESİ	DIYARBAKIR		
MEHMED	TOPUZ AHMED	1298	24/3/1914	AZAP MUHAREBESİNDE		ÇERMİK	
HASAN	MEHMED	?	30/9/1914	AZAP SIRTLARINDA	DIYARBAKIR	HAZRO	
DİNOR	İSMAİL	1296	26/10/1914	AZAP MUHAREBESİNDE		LİCE	
MEHMED SAH	TAHİR	1305	26/10/1914	AZAP MUHAREBESİNDE	LİCE	LİCE	

6. Çanakkale'de Diyarbakırlılar

Çanakkale DIYARBAKIR İli Şehitleri

(174)

ADI	BABA ADI	ILAKAP	DMİLİ	İLİ	İLÇESİ	BUCAĞI	KÖMÜ	ÖLÜM T.	
1	ALI	HU	ADILCEVAZ	1300	DIYARBAKIR	SILVAN		20.05.1916	
			MUHACIRLERINDEN						
2	ALI	MEHMET		1298	DIYARBAKIR	ÇERMİK		22.04.1915	
3	ALI	MEHMET		1301	DIYARBAKIR	HANI		06.03.1915	
4	BAYRAM	ABDULLAH	ACEM OĞULLARI	1308	DIYARBAKIR	ÇERMİK		29.03.1915	
5	CEMAL	BAYRAM		1309	DIYARBAKIR	BİSMİL	MERKEZ ÇOLAĞAN	06.03.1915	
6	CEMAL	NUMAN			DIYARBAKIR			18.02.1915	
7	CUMA	RESVAN		1303	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ	MERKEZ YAYGINKONAK	26.02.1915	
8	CUMA ALI	OSMAN	ZARACI OĞULLARI	1295	DIYARBAKIR	HANI		19.05.1915	
9	FERHAT AĞA	KOŞAN	OSMAN	1305	DIYARBAKIR	ÇERMİK		26.05.1915	
10	GALIP	AHMET			DIYARBAKIR			01.02.1915	
11	HAKKI	HASAN		1311	DIYARBAKIR			25.06.1917	
12	HALİT	AHMET		1308	DIYARBAKIR			17.04.1915	
13	HASAN	MAHMUT	HASAN	1310	DIYARBAKIR	HAZRO	MERKEZ ÇITLIBAĞÇE	24.04.1915	
14	HASAN	MEHMET		1309	DIYARBAKIR			19.02.1915	
15	HASAN	MEHMET		1285	DIYARBAKIR	SILVAN		16.04.1915	
16	HASAN	RASUL	ÇOLAK OĞULLARI	1299	DIYARBAKIR	HANI		19.05.1915	
17	HÜSEYİN	ALI		1305	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ		05.11.1915	
18	HÜSEYİN	DAVUT		1298	DIYARBAKIR			05.10.1915	
19	HÜSEYİN	HASAN		1298	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ		06.03.1915	
20	İBRAHİM	ALI		1307	DIYARBAKIR			05.03.1915	
21	İBRAHİM	DAHİL		1308	DIYARBAKIR	ÇINAR	OVABAĞ ALATOSUN B.	09.05.1915	
22	İBRAHİM	ETHEM		1308	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ		10.03.1915	
23	İBRAHİM	MUSTAFA		1300	DIYARBAKIR	ÇERMİK		29.05.1915	
24	İBRAHİM	RESUL		1291	DIYARBAKIR			26.05.1915	
25	İBRAHİM EFENDİ	CEMİL PAŞA			DIYARBAKIR			16.05.1915	
26	İSMAİL	MEHMET		1301	DIYARBAKIR	HANI		06.03.1915	
27	KAZİM EFENDİ	MUSA			DIYARBAKIR			28.05.1915	
28	MAHMUT	HASAN			DIYARBAKIR			31.05.1915	
29	MAHMUT	İSMAİL			DIYARBAKIR	HANI		23.04.1915	
30	MAHMUT	KASİM		1295	DIYARBAKIR			07.03.1915	
31	MAHMUT	MUSA	ŞEYH	1291	DIYARBAKIR			06.03.1915	
32	MEHMET	AHMET		1292	DIYARBAKIR	LİCE		29.09.1915	
33	MEHMET	RESUL		1291	DIYARBAKIR	HANI		(belirsiz)	
34	MEHMET ALI	MEHMET		1302	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ	MERKEZ AVUT	18.02.1915	
35	MEHMET NAIM EFENDİ	CEMİL PAŞA		1298	DIYARBAKIR			18.02.1915	
36	MEHMET SABRİ	HACI İSMAİL		1285	DIYARBAKIR			28.02.1915	
37	MEHMET ZİYA	İSMAİL		1285	DIYARBAKIR			28.02.1915	
38	MEMDUH EFENDİ	HALİL HULUSİ			DIYARBAKIR			15.09.1915	
39	MUSTAFA	HÜSEYİN		1310	DIYARBAKIR	ÇERMİK		08.09.1915	
40	MUSTAFA	MEHMET ALI		1303	DIYARBAKIR			07.03.1915	
41	MUSTAFA	NUMAN			DIYARBAKIR			19.02.1915	
42	RAMAZAN	SÜLEYMAN		1301	DIYARBAKIR	ÇERMİK		04.08.1915	
43	SALİH	CEBRİL		1294	DIYARBAKIR	ÇÜNGÜŞ	MERKEZ KARAKAYA	30.04.1915	
44	ŞAMEDDİN	MUSA		1300	DIYARBAKIR	ÇERMİK		27.11.1915	
45	ŞERİF	OSMAN		1296	DIYARBAKIR	ERGANI		01.05.1916	
46	ŞEYHO	İSMAİL		1307	DIYARBAKIR	MERKEZ	MERMER DERVİŞHASAN	19.05.1915	
47	TAHİR	ALİ		1295	DIYARBAKIR	LİCE		21.10.1915	
48	TATAR	FARİSİ		1305	DIYARBAKIR	LİCE		12.11.1915	
49	ZİYA	MEHMET			DIYARBAKIR			18.02.1915	

Çanakkale savaşında Diyarbakırlı şehitlerine örnekler

6.1. Çanakkale Şehidi Diyarbakırlı Cemil Paşa Ailesi

Diyarbakırın ünlü ailelerinden olan Cemilpaşa ailesi ismini 1837-1902 yılları arasında yaşamış olan Ahmed Cemil paşadan almaktadır. Ahmet Cemil Paşa Siirt ve Yemen mutasarrıflığında bulunmuş ve ailesi Çanakkale savaşında şehit olmuştur.

Birinci dünya savaşından önce Cemilpaşa ailesinden altı kişi Avrupada öğrenim görmekteydi. Cevdet, Kadri, Şemseddin, İbrahim ve Kemal. Cemilpaşazadeler savaş başladığında Osmanlı saflarında savaşmak üzere İstanbul'a döner ve değişik cephele giderler.

Bunlardan İbrahim Halil bey ve Mehmed Naim efendi, Çanakkale savaşında, Şemseddin bey, Bağdat çöllerinde, Besim bey ise Kafkas cephesinde şehit olur. Ekrem Cemil paşa önce topçu başçavuşu olarak Çanakkale savaşına ardından Şark cephesine gönderilir. Kadri Cemil paşa da Şark cephesinde savaşır.

6.2. İbrahim Halil Bey

Ailenin Çanakkale şehitlerinden ilki İbrahim Halil bey, Cemil paşanın oğludur. Öğrenim görmek için 1906'da İstanbul'a daha sonra Almanya'ya gider. Birinci dünya savaşından önce Münih'te üniversite öğrenimini tamamlayıp elektrik mühendisi olur ve savaşın başlamasının ardından Osmanlı saflarında savaşmak üzere İstanbul'a döner. Milli savunma bakanlığının Şehitlerimiz listesinde İbrahim Halil beyin Çanakkale'de süvari subayı olarak 20. tabur, 2. bölükte savaşırken şehit olduğu belirtiliyor. Cemilpaşa ailesinden Esat Cemiloğlu, İbrahim Halil beyin top darbesiyle şehit olduğunu anlatıyor.

6.3. Mehmet Naim Efendi

Cemilpaşa ailesinin Çanakkalede şehit düşen ikinci ferdi, Mehmet Naim efendidir. 19. Tümede üsteğmen olarak savaştığı sırada, Seddülbahirde 18 Şubat 1915'te şehit olduğunda 34 yaşındadır.

Şemseddin bey

Çanakkale cephesinde savaştıktan sonra gönderildiği Bağdat çöllerinde şehit olur. Cemil paşanın oğlu Kasım beyin oğludur. İsviçrede eğitim görürken, Birinci dünya savaşı başladığında amcaları ve amcazadeleriyle birlikte İstanbul'a döner. İstihkam ihtiyat zabiti olarak önce Çanakkale cephesine ardından Bağdat cephesine gönderilir ve burada şehit olur

Cemil paşa ailesinin günümüz temsilcilerinden Huşper Cemiloğlu (Cemil paşanın torunu) Diyarbakırdaki evinde ziyaret ederek, ailenin Çanakkale şehitlerinin hikayelerini bir de ondan dinledim.

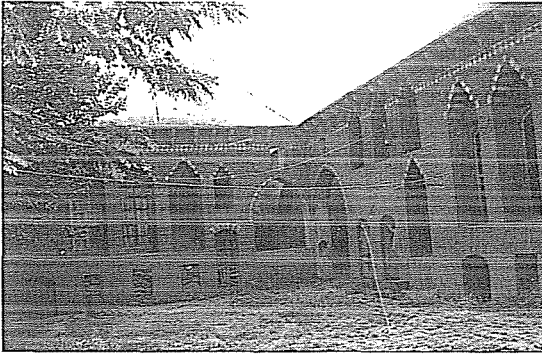
Huşper hanım, birinci dünya savaşında şehit ve gazi olan Cemilpaşazadelerin fotoğraflarını göstererek teker teker tanıttı. Çocukluğunda büyüklerinden dinlediği hikayeleri benimle paylaştı. Amcalarının, amcazedelerinin Avrupada öğrenim gördükleri halde, savaşın başlaması üzerine dönüp, vatan için savaştıklarını ve şehit olduklarını anlattı. Huşper hanımın ailesindeki şehitlerle ilgili, kocası rahmetli Felat Cemiloğlundan aktardığı bilgi ise dikkat çekici. Huşper hanım, rahmetli eşi Felat Cemiloğlunun amcalarının sembolik mezar taşlarını yaklaşık 10 yıl önce Çanakkaledeki şehitlikte gördüğünü, söyledi. 2006 yılında Çanakkale şehitliği yeniden düzenlenmiş ve burada Cemilpaşa ailesinin şehitlerinin isimleri yer almaktadır

Diyarbakırlı yazar Şeyhmuz Diken de rahmetli Felat beyden duyduğunu paylaşarak şunları aktardı:

Felat Cemiloğlu bana amcalarının Çanakkale savaşında şehit düştüğünü anlatmıştı. Onlarla birlikte birinci dünya savaşında şehit olan Besim beyden de çok bahsedirdi. Kadri ve Ekrem beylerin de savaşa katıldıklarını, Çanakkale şehitliklerinde şehit olanların arasında isimlerinin olduğunu söylemişti

6.4. Ekrem Cemil Paşa

Ekrem Cemil paşa 'Muhtasar hayatım' isimli kaitabında Şark cephesinde savaştığından bahsediyor. 1891 Diyarbakır doğumludur. İstanbul ve ozan'da eğitim görmüştür. Birinci dünya savaşının başlamasıyla amcaları ve amcazadeleriyle birlikte İstanbul'a döndü. 4 ay süren askeri eğitimin

ardından topçu başçavuşu olarak önce Çanakkale cephesine, ardından da Erzurum cephesine gönderildi. Burada bir sene kaldıktan sonra Muş cephesinde görevlendirildi. Bu esnada M. Kemal de Çanakkale cephesinden Muş cephesine gönderilmiştir. Ekrem Cemil burada bir çatışma sırasında kolundan ağır yaralanır ve Diyarbakır'a tedaviye gönderilir. Diyarbakırda tedavi gördüğü müddet boyunca İsmet İnönü, Mustafa Kemal ve Nihat paşa gibi dönemin Osmanlı zabıtları, babasının ve konaklarının misafiri olurlar. Rusyadaki Ekim devriminin ardından Doğu cephesi kapanınca, bu cephedeki bütün askeri güçler Filistin cephesine yardıma gön-

derilir. Ekrem Cemil paşa bu sırada Diyarbakırda karargahta bulunan Mustafa Kemal'in yaverliğini yapmaktadır. Mustafa Kemal Filistin bölgesine gönderilince yerini Nihat paşaya bırakır. Ekrem Cemil paşa da bu dönem de karargah kumandan yardımcılığına yükseltilir. Nihat paşa ile birlikte Filistin cephesine giden Ekrem Cemil paşa, buradan da ayrıldığı birliğine katılmak için Halep bölgesine gönderilir. Ancak birliğinin yoğun İngiliz topçu ateli altında tamamen yok olduğunu öğrenince M. Kemal'in hareket halindeki birliklerine katılarak önce Mardin'e, ardından Diyarbakır'a döner.

Aileden Ziya bey de silahlı kuvvetlere uçak hediye etmiştir. (175)

Erganili Sofibekir Ömer Çanakkale savaşına gitmiş ve dönmemiştir. (176)

Çüngüş Malkaya köyünden başka bir örnek

Şükrü Çatalağaç (Gazi) (DT: Hicri 1315-ÖT: Bilinmiyor): Çatalgillerden Hüseyin ve Fatma'dan olma 21223753870 T.C. kimlik nolu köylümüz Şükrü Çatalağaç'ın (Bedirhan Çatalağaç'ın amcası, Gülsan (Çatalağaç) Yurt'un babası) Çanakkale savaşlarına katılarak gazilik rütbesi aldığı bilinmektedir. Madalyasının öldükten sonra geldiği söylenir (Kaynak: İşgillilerden Ramazan İşgör). (177)

Çanakkale savaşında Diyarbakırlılara bir örnek de hem subay hem de edebiyatçı bir Diyarbakırlıya bakalım

6.5. Mehmet Halit Bayrı.

Türkiyemizde ilk folklor ve halk edebiyatı çalışmalarına öncü olanların başında gelen Mehmet Halit Bayrı, soyca Diyarbakırlıdır. Babası deniz binbaşısı Diyarbakırlı Ahmet Muammer Bey, annesi ise Maide Hanım'dır. Mehmet Halit Bayrı, 8 Şubat 1896 yılında İstanbul'da doğdu. Henüz beş yaşında iken babasını kaybetti. Annesi Maide Hanım tarafından yetiştirildi. İlk okulu bitirdikten sonra Galata Rüştiyesinde ve Kabataş İdadisinde okudu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak Çanakkale muharebelerine katıldı. 1918 de terhis edilince İstanbul'a döndü (178)

Birinci Dünya Savaşında Diyarbakırlılar

1916 yılında İraktaki Türk ordusunun nehir taşımacılığında kullandıkları kelekler için ağaçlar Diyarbakır'dan gönderiliyordu. (179)

1. Dünya savaşı sırasında Diyarbakır'dan Basra'ya mühimmat ve zahire taşımacılığı yapılmıştır. (180) (181) 1. cihan savaşında Diyarbakır halkının yanı sıra üst düzey bürokratları da savaştıydı. Diyarbakırlı Cemilpaşazade'nin oğlu Ekrem Cemil bey 24. fırkada topçu alayında eğitim aldıktan sonra Çanakkale cephesinde savaştı. Sonra Erzurum cephesine gönderildi, buradan Muş cephesine nakledildi, Ruslara karşı savaştı. Yaralanınca Diyarbakır asker hastanesine sevk edildi. Çanakkale kumandanlığını yapan İzzet paşa ve Erkanı Harbiye reisi İsmet İnönü Cemilpaşa konağına konuk olunca, kumandanlara hizmet için hastaneden ayrıldı. Hastanede iyileştikten sonra 2. Ordu kumandanı Mustafa Kemal paşanın yaveri oldu. İkinci korduda karargah kumandan yardımcısı olarak Filistin'e gönderildi. (182)(183)

Diyarbakırlı Ziraat Yüksek Mühendisi Esat Cemiloğlu 98 yaşında. Canip Yıldırım ağabeyle, 11 Haziran 2003, Çarşamba günü ziyaretine gittik. Eski sporcu ve boksör Esat amca oldukça yaşlanmış, ama her şeyi anımsıyor ve düzenli aktarabiliyor. Esat Amca'nın aktaracakları olur diye daha çok ben soruyorum. Çanakkale Savaşları'nda şehit olan amcazadesi Şemseddin'in yazdığı şiiri okudu (185)

Diyarbakır'ın her noktasından Dünya savaşına katılım olmuştur. Diyarbakır'ın bir uç noktasına bakalım:

Bir örnek de Çüngüş-Malkaya köyünden verelim:

1. I. Dünya Savaşı

Kaya Güldalı (Gazi) (Kaynak: Kenan Yıldırım)

Ömer Yıldırım (Mehmet Yıldırım'ın babası) (Gazi) (Kaynak: Kenan Yıldırım)

Hasan Başdemir (Gazi) (Kaynak: Kenan Yıldırım) (177)

Diyarbakır tüm savaşlarda fedakarlık etmiştir

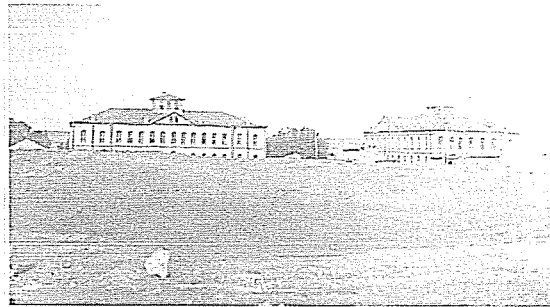
Diyarbakır'ın en küçük ilçelerinden 1990 yılında ilçe olan Kocaköy'den örnek verelim

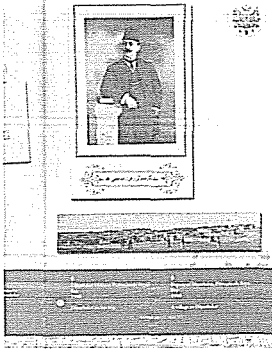
I. Dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşında 94 şehit verdi (185)

1.2. Birinci Dünya Savaşına Katılan Diyarbakırlı Öğretmen Adayları

1882'de Diyarbakır'da darül muallimin iptidaileri açıldı. 1885 Diyarbakır salnamesinde adı darulmuallimin olarak geçer. Sibyan mektepleri için muallim yetiştirilmektedir. 1. dünya savaşında öğrenciler silah altına alınmıştır. (186)

1908-1911 Osmanlı meclis-i mebusan milletvekillerimiz İbrahim Efendi, Ziya

*Diyarbakır Mebusu
Pirinççizade Feyzi Bey
1908 (188)*

bey, İstepen Çıraçıyan efendi, Kamil efendi, Mehmet Reşit paşa, Kadir efendi, Rüşdi beydir. (187)

2. Meşrutiyet Diyarbakır milletvekili olarak önce belediye reisi Pirinççizade Arif beyi görüyoruz. Vefat edince oğlu Pirinççizade Fevzi bey milletvekili olmuştur. Yine Diyarbakır milletvekili Rıza efendi, Ergani'den Niyazi bey ve Ergani'den İbrahim efendi de milletvekili idi. (189)

1913 yılında Balkan savaşı yenilgisinden sonra Müdafai Milli cemiyeti için Bedirhanpaşazade Bedirhan, Bedirhanpaşazade Murat, Remzi ve Mehmed Sıdık ile Ayan üyesi Seyit Abdülkadir 'Evlad-ı Ekrad' çağrılı bilidirilerel' Ey Kür evladları-Müslüman haklarını korumak üzere harekete geçin'demişlerdi. (189)

Dünya harbinde ülkeye Diyarbakır'ın katkısı için 2001 yılında 96 yaşındaki Çermik ilçesinden Abbas Tuğrul'u dinleyelim:

Bizi düne harbine sürüledilar. bizim arhadaşlar halepte hisir getti. Vahdeddin zamaninin askeriyduh biz.

2001 yılında 93 yaşındaki Çermik'ki Mehmet Dogan şunları söyler:

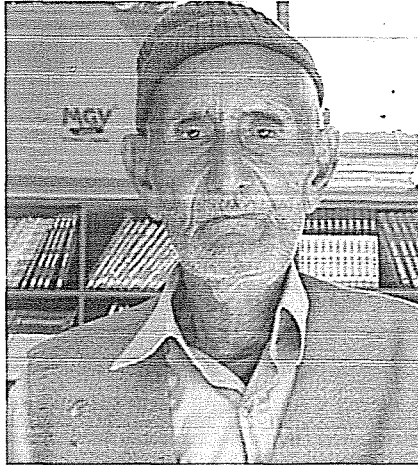
Atatürkün ilk esgeri benim .Atatürk nasıl degenegi aldı eline bizi topladı

87 yaşındaki Çermikli İbrahim Karakaya ise 'uç yuz yigirmidokuzda emrimiz geldi, esgere gettuh, şöbemiz erganiydi

75 yaşındaki Bekir Acı ise 'asgerde ehtiyatlıg kopti, bizi asger yaptılar. turan feyzioglu benim komtanimdi, turan feyzioglu. Onnan bizi deniz kıyılarına töktiler

93 yaşındaki Çüngüşlü Yaşar Yücel'i dinleyelim (Kitap 2001 baskılı)

Bin dokuz yüz kırhiki de alaman harbi koptı. Beni tuttular ehtiyatlıga yolladılar. O vakit ondörd ay ehtiyatlıg. Gettuh tırahıyaya.

2001 yılında 100 yaşında olan Çüngüşlü Dudu Yüksel anlatıyor

Babam gitmiş cepelere yatmışlar. Gavırla harb ediyler, yatmışlar herkes yerine. O adam doğnılmış kahmış, babam yere basmış. Demiş sen deli misin gavıra bah. Nerede ay aya dekken o adam kafasınnan vurulmuş. Bu savaklı Bekir demiş ki ulan sen en ölürsün ha, ulan sen de ölürsün ha. Gavırlara bah sen yat sipere yat da. Yoh baba, babam onı kucahlamış kafadan bi de babam kafadan. Ele sarılı kamlı. Ne deyem sen, canım kuzum, ne deyem he. Seferbirliğ (190)

1. Dünya Savaşı ile ilgili Konuştu

Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde yaşayan Derviş Güneş babasının katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nı anlattı. 27 Mayıs 2009

Derviş Güneş'in I. Dünya Savaşı Günlüğü

Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde yaşayan Derviş Güneş babasının katıldığı Birinci Dünya Savaşı'nı anlattı. Derviş Güneş, babasının Birinci Dünya Savaşı'nda nasıl kurtulduğunu kendi el yazısı ile günlüğüne geçirerek kaleme aldı. İşte günlüğünden bazı ayrıntılar; "Babam Abdullah dayım Muhammed ve Hüseyin 1914-1915 yılları arasında I. Dünya Savaşı'na katıldılar. Babam Bakır Maden iline bağlı Brusek köyünün Habura mezarından dayılarım ise Bakır Maden iline bağlı Heridan köyünden savaşa katıldılar. Akralarından bir kısmı Kafkasya Cephesi'ne bir kısmı ise Çanakkale Cephesi'ne

gittiler. Babam Kafkasya Cephesi'ne gitti. Babam orada Enver Paşa komutasındaydı. Allahu Ekber Dağları'nda Ruslarla savaş yapılmadan aralıksız yağan kar nedeni ile 95 bin askerimiz şehit oldu.

Enver Paşa, babam ve onların taburu Sarıkamış İstasyonu'nda bulunan bir tünele sığınarak kurtuldular. Sadece babam bu savaşlar sonrasında eve dönebildi. O da sol kolundan yaralanmış. Diğer 7 akrabamdan ise bir daha haber alamadık. Ben şu an 85 yaşları arasındayım. Ben de babamın savaştığı Allahu Ekber Dağı'nı giderek korundukları tüneli ve donarak şehit olan silah arkadaşlarından orda kalanları gördüm." (247)

Birinci dünya savaşında Diyarbakırlılar'dan bir grup da küçük bir ilçe olan Kocaköy'den gitmiştir.105'i Karaz olmak üzere Kocaköy ilçesinden 300 kişi Ağustos 1914'de savaşa gitmiş,12 kişi geri dönmüştür.Yine Surkan mezrasından 25 kişi savaşa gitmiş,hiçbiri dönmemiştir..Şaklat köyünden 90 kişi gitmiş,5 kişi dönebilmiştir.Hani'ye bağlı Yayvan köyünden 20 kişi savaşa gitmiştir.(246)

1.2. Diyarbakırlı Komutanlar

Kazım İnanç

1880 Diyarbakır doğumludur,1938'de vafat etti. (Korgeneral)

M. Kenan Dalbaşar

1886 doğumludur,1935'te vefat etmiştir. (Korgeneral) (191)

Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır

Mütarekenin ilk aylarında bazı Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti" mensupları "İttihat ve Terakki"cilere karşı faaliyete geçtiler. Birtakım geçmiş olayları ele alarak onlardan öğ almaya kalkıştılar. 1918 yılı Haziran ayında 8. Tetkik Heyeti Diyarbakır'a gönderildi. Buna bir tepki olarak, memleketi itilafçıların fesat ve şerrinden korumak, Doğuda muhtar bir Ermenistan tesisi girişimlerini önlemeye çalışmak amacıyla, siyasi hayata hiç atılmamış gençlerden oluşan gizli ve silahlı bir "İmdat Komitesi" kuruldu. 1919 yılı Haziran ayı sonunda da "Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" faaliyete başladı. Süleyman Nazifin girişimleri ile Aralık 1918'de İstanbul'da, çoğunluğunu Diyarbakırlı vatansever aydınların oluşturduğu "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin Diyarbakır şubesi açıldı (18 Haziran 1918). Bu cemiyet, Milli Mücadele süresince Mustafa Kemal Paşa'nın buyruk ve önerileri dairesinde çalışmalarını sürdürdü.

1.3. Savaşta Lojistik merkezi olarak Diyarbakır

Birinci Dünya savaşında Diyarbakır'ın önemli bir lojistik merkez olduğunu görüyoruz.Lojistik olmadan savaşın olmayacağını hepimiz biliyoruz.

Cahit Önder 7 Cephe'nin Gazileri. İsimli eserinde gazilerle röportaj yapıyor.Bu röportajdan Diyarbakırla ilgili kısımları sunuyorum

Biga ,Gürçeşme köyünden Mehmet Öztürk:

İngilizlerle savaştan sonra Bağdat'a,,sonra,Musul,sonra Nusaybin ve en sonra da Diyarbakır'a geldik.1.5 sene Diyarbakır'da kaldık.Adana'ya Fransızlarla savaşmaya gittik(s.30)

Osman Ertaş

Biga, Adile köyünden

Rus cephesinde savaşta bulundum,yaralandım.Ben Diyarbakır hastanesinde üç sene yattım.(s.38) (192)

Birinci dünya savaşında Diyarbakırlı Süleyman Nazif Fransız ve İngiliz işgaline karşı

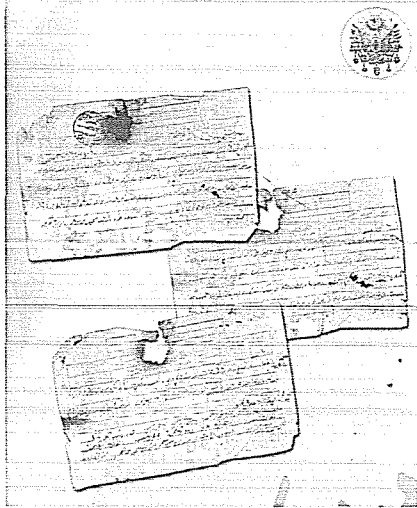
Kasım 1918'de Fransız kuvvetlerinin general Franchet d'Espery kumandasında ve azınlıklar ile kozmopolit halkın alkışları arasında istanbula girmelerine gönül rız olmayan Süleyman Nazif,Hadisat gazetesinde siyah bir çerçeve içinde 'Kara bir gün' başlıklı makalesini yazdı.23 kasım 1918 tarihli bu yazı üzerine Fransız general Süleyman Nazif'i tutuklattı ve kurşuna dizilmesini emretti.Ancak Erkan-ı harbiye resinin ve bazı yabancı komutanların araya girmesi sonucu bu emir geri alındı

Ancak Süleyman Nazif gene susmadı.Bu kez 23 Ocak 1920 günü İstanbul üniversitesinde ağır bir dille işgal kuvvetlerine saldırdı.Bu konuşma büyük bir yankı uyandırdı ve halkı galeyena getirdi. Bunun üzerine bu kez de İngiliz işgal kuvvetleri komutanı tarafından Malta'ya sürüldü.20 ay Malta'da sürgün yaşadı.Orada da boş durmadı Çal Çoban isimli bir kitap yazdı,burada milli duyguları dile getiren,heyecanlı yazılar bu kitapta bulunmaktaydı.Millî mücadelenin başarıyla sona ermesinden sonra İstanbul'a döndü(193)

İstiklal savaşının organizasyonunda Diyarbakır'ın önemli bir yeri vardır:

Mahmut Goloğlu Sivas Kongresi.Ankara.s:119,123 isimli eserinde konuyu şu şekilde ele alır:Türk Millî Mücadele tarihinin birbiri içine girmiş,birbirine karşıt olmuş çok yoğun ve türlü olayları içinde Diyarbakırın ve Diyarbakırlıların özel ve önemli bir yeri vardır.Kabul etmek gerekir ki;millî mücadelenin ilk önemli adımı olan,Doğu illerindeki millî kuruluşları doğuran,Erzurum ve Sivas kongreleri ile (Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk) ve (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk) cemiyetlerinin temeli bulunan,1918 yılı sonlarında İstanbul'da kurulan (Vilayat'î Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin)bilinen kurucularından çoğu Diyarbakırlı idi' demektedir.

Sivas kongresine katılımıyla ilgili olarak İhsan Hamdi bey şunları nakleder'...Mustafa Kemal paşa beni çok iyi karşıladı ve Heyet-i Temsiliye çalışmalarına kattı.M.Kemal Paşa beni Diyarbakır ve havalisinin temsilcisi olarak Heyet-i Temsiliye almıştı.İstanbul'a da böyle takdim etti..Sivasta birkaç gün kaldıktan sonra Diyarbakır'a döndüm.Yolda Ergani mutasarrıflığına uğradım ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin şubasını kurdum.(248)

11 Şubat 1920'de Ergani Müdafaa-i Hukuk cemiyetince işgalcilere karşı bir protesto telgrafı çekilmiştir. (249)

27 Kasım 1919 tarihli Albayrak gazetesinde 'Diyarbakır vilayetinde kamilen silahlı aşiretler arasında büyük bir heyecan ve galeyan meydana geldiği ve şayet Fransızlar Diyarbakır hududuna girecek olurlarsa silahla mukabelede bulunacakları bildirilmektedir.(250)

Kürt milletinin asırlardan beri Osmanlı saltanatı ve hilafetine bağlı olarak yaşadığı ve ayrılmayı hiç düşünmedikleri gibi bu hareketleri onaylamadıklarına dair Diyarbakır'da belediye başkanlığı,ulema,eşraf ve ahali tarafından çekilen telgraf.13 Aralık.1919. Osmanlı belgelerinde Diyarbakır.2.Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu

Mustafa Kemal'in ,Sivas'tan 24 Eylül 1919 fünü ABD inceleme kurulu başkanı General Harbord'a gönderdiği ayrıntılı rapordan' 'İmparatorluğu bölmek ve Türkler ile Kürtler arasında bir kardeş kavgası çıkarmak ve bağımsız bir Kürdistan kurma planlarına ortak etmek üzere Kürtleri kışkırttılar.İleri sürdükleri tez,imparatorluğun nasıl olsa dağılacaktır.Bu düşüncelerini gerçekleştirmek üzere Kürtleri kışkırttılar.İleri sürdükleri tez,imparatorluğun nasıl olsa dağılacaktır.Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için büyük paralar harcadılar.Her türlü casusluğa başvurdular.Noil adında bir İngiliz subayı,uzun süre Diyarbakır'da bu yolda çaba gösterdi ve her türlü yalan ve aldatmaya başvurdu.Ama bizim Kürt yurttaşlarımız düzenlenen oyunun farkına vararak,O'nu ve yüreklerini para ile satan bir grup haini bölgeden kovdular.(252.)(253)

Şanar Yurdatapan'ın babası Danyal paşa:'Ben bir Kürt dostuyum.Neden diyeceksin...Sakarya savaşında ben süvari teğmeniydim.Seyisim de Kürttü.Ve ben Sakarya savaşında yaralandım.Seyisim beni sırtına aldı,seyyar hastaneye kadar taşıdı.Hastanenin kapısında o da yıkıldı.Meğer o da yaralı imiş.Kanlar içinde yerlere yıkıldı.Kimse Kürtlere olan saygımı ve sevgimi benden alamaz.Kürtleri ancak savaş meydanında tanıyabildim

Bölgenin Ülkeye Bakışı

Bölgemiz insanı ülkenin başka bir yerinde yabancılarca zarara uğrayan illerin acısını yaşamış ve itiraz etmiştir.

Ergani Maden halkı tarafından, Fransızların kışkırtmasıyla Maraş'ta meydana gelen Ermeni olaylarını protesto için başta Fransız olmak üzere bütün Avrupa toplumlarına gönderilen telgraf. 9 Şubat 1920 (Osmanlı belgelerinde ·Diyarbakır.2.Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu)

2. Kurtuluş Savaşı

Diyarbakır, Doğu Anadolu ile Arabistan'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde olması dolayısıyla tarihin hiçbir döneminde önemini yitirmemiştir. I. Dünya Savaşından sonra Diyarbakır'ı Osmanlı egemenliğinde tutmak istemeyen Batılı devletler Diyarbakır'ı Ermenistan veya Kürt Devletine vermek istiyorlardı. Diyarbakır ileri gelenleri bu tehlikeli durum karşısında Doğu illerinin diğer ileri gelenleriyle birleşerek İstanbul'da Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Cemiyet, Diyarbakır eşrafından Diyarbakır

Mebusu Zülfü [Beş] Efendi, Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve Harputlu Alaaddin Beyden meydana geliyordu.

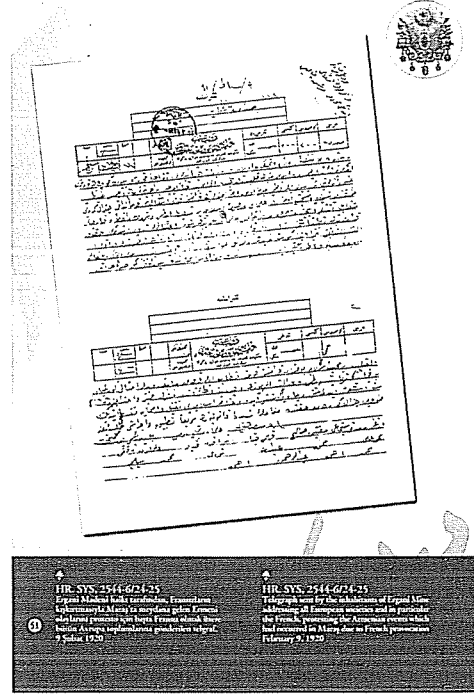
Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan gönderdiği bir yazısında Diyarbakır'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını önermekte idi. Bu gelişmelerden önce de (Mart 1919) Dahiliye Nezâretinden Diyarbakır vilayetine gönderilen bir şifre telgrafta, halkın hükümete bağlılık hislerinin kuvvetlendirilmesi ve İslâm nüfusunun çoğunluğu teşkil ettiğinin belirlenmesi yolunda yapılacak çalışmalara kolaylık gösterilmesi isteniyordu.

Izmir'in işgali üzerine, İzmir Redd-i İlhak Cemiyetinin işgale karşı çıkılması için bütün illerden yardım ve destek isteyen yazısı Diyarbakır'a da gelmişti. Bunun üzerine 22 Mayıs 1919'da Diyarbakır Belediyesi önünde halk tarafından İzmir'in işgalini ve Doğu illerinde bir Ermenistan kurulması düşüncesini protesto mitingi yapılmıştı. Hemen bir gün sonra ise Belediye Başkanı Dellalzâde Abdurrahman Efendi başkanlığında toplanılarak Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulması ve müteşebbis idare heyetinin seçimi kararlaştırılmıştır. Cemiyetin kuruluşu Haziran 1919 sonlarını bulmuştur. Cemiyet, Reis Yasin Efendizâde Şevki Efendi, Bekir Sıtkı Bey, Bayrampaşazâde Arif Bey, Abdülkadir Paşazade Abdülgani Bey, Zazazâde Mustafa Efendi; ulemeden Hamdi Efendi, Heyetizâde Kâmil Efendi, Kılmczâde Hayri Efendi, Hafız Ömer Efendizâde Kemal Efendi,

Attarzâde Yakup Efendi ve Cemil Paşazade Mustafa Bey'den meydana gelmiştir*¹. Bu şahıslardan birçoğu din adamı hüviyetini hâiz idiler.

Diyarbakırlılar bir taraftan da Erzurum Kongresi hazırlıkları içinde idiler. Kongreye Diyarbakır'dan Müftü Hacı İbrahim Efendi, Nazım Önen, Bekir Sıtkı Nakıboğlu ve Abdülgani Bey delege olarak seçilmişlerdir. Diyarbakır valisi delegelerin Erzurum'a gitmelerini engellemek istemişse de Müftü Hacı İbrahim Efendi her halükârda kongreye katılmayı başarmıştır Bilahare T. B. M. M. için yapılan seçimlerde seçilen beş üyeden ikisi olan Ahmet Hamdi Efendi ve Mustafa Akif Bey ilmiye sınıfından idiler

Diyarbakır'a tabi olup Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı kurulan Silvan ve Ergani kazalarında da öncülük

yapanlardan bir çoğunun yine din adamı olduğu görülmektedir. Silvan'da Müftü Abdurrahman Efendi, ulemadan Yakup Efendi, Salih Efendi, Hasan Efendi ve Hüseyin Efendi ile meşâyih'ten Mehmet, Hulusi ve Şemseddin Efendiler, beldenin önde gelen uleması olarak eşraf ve halkın aydınlatılmasını sağlamışlardır

Ergani'de ise İzmir'in işgalinden sonra teşkilatlanma çalışmaları başlamıştır. Ergani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş tarihi Ekim 1919'a rastlar. Cemiyette Başkan Belediye Reisi Yusuf Efendi, Hasan, Fahrizâde Kadri Efendi, Kasıgizâde Muharrem Efendi, Yusuf Efendizâde Kazım Efendi, Mahmut Efendizâde Hacı Şefik Efendi, Mollazâde Ahmed Efendi, Kavasbaşızâde Mustafa Rıfki Efendi, Dava Vekili Nuri Efendi, Hacı Yusufzâde Kaya Efendi vb. din adamları görev almışlardır". Ergani'den I. T.B.M.M/ye giden mebuslardan Mahmut Efendi, Mehmet Emin Efendi ve Nüzhet Efendi din adamı idiler(194)

Erzincan	702	Ardahan	31
Kars	41	Malatya	643
Adıyaman	193	Ş.Urfa	710
Erzurum	910	Şırnak	8
Bingöl	106	D.Bakır	497
Ağrı	35	Mardin	182
Bitlis	282	Batman	8
G.Antep	1626	Elazığ	718
Hakkari	21	Muş	105
Siirt	153	Van	343

(195)

2.1. M. Kemal Paşa ve Kulp

Rusların Diyarbakır'ı ele geçirmek için üç yol seçeneği vardı a)Bitlis yolu b)Bingöl yolu c)Kulp yolu. En önemlisi Kulp yolu idi.Buradan geçilirse Diyarbakır ele geçmiş demektir.Bu açıdan Ahmet İzzet paşa ve M.Kemal düşmanı kulp boğazına çekmeyi planladı.8.Fırkamız hazırlanmıştı.14 yaşından büyüklerin çatışmaya alındığı 7 aşiret Konuklu Şeyh Muhammed Emin komutanlığında savaşa katıldı.Boğazın iki yakasına siperler kazıldı. Ruslar Pomak mevkiine gelince ateş başladı.Ruslar büyük zayıat vererek çekildi.16.000 esir alındı. Kulp'ta 6500 şehit verdik.Bu noktada buraya bir anıt çok yakışır.M.Kemal üç yerde çadır kurdu:Kulp,Şenyayla ve M.Kemal çeşmesi denen mevkiide.

M.Kemal paşa ordusunun ikmalini yapmak üzere Kulp-Şenyayla yolunu yaptırdı.3 ayda Kulp ve köylülerin yardımıyla yol bitti. Erzurum'da Ruslara karşı kazanılan zaferle Aziziye tabyasında şehitlerimize gösterilen anıt ve saygıyı Kulp'ta da bekliyoruz. Kulp hastanesinde binden fazla yaralı şehit olmuştur

Kulp'lu Hakkı Tel'in anlattıkları:'Babam Sabri,Mustafa Kemal paşa'nın milis kuvvetlerinde binbaşı idi.Kulp'ta büyük evimizi boşaltarak paşa'nın emrine verdi.Paşa Şin yaylasında çadırını bir ceviz ağacının altında kurdu.8 Temmuz ayında Ruslar taarruza geçtiler;8.Fırka çok zayıat verdi.Darakuluk'ta yapılan bu savaşta Alay kumandanı Recai bey şehit oldu.Mersinli binbaşı Turgut bey bacağında yaralandı.Hastahane olarak kullanılan evimize getirildi;tedavi sırasında o da öldü.8.Fırka kumandanı Rifat beyle Anduk dağına çıkıldı.Rus taarruzunu durdurmak için tedbirler düşünüldü.(196)(197)

Rus subay ve yazar Ayvarov Rus-kürt ilişkilerini anlatırken

Yaklaşık 100 yıl önce de 13 Temmuz 1828'de de Kürtlerin burada önemli bir hamlesini görüyoruz.Kulp'ta Rus İstavrol alayı üzerine Kürtler saldırdı bulunuyor,Rusların üç bin hayvanıyla,askeri iaşelerini ele geçiriyor

Ayvarov'Kürtler 1801 yılından önce Asya milletleri içinde cengaverlikleriyle şöhret bulmuştur. İfadesini kullanır(198)

Bu savaşta Silvanlıların katkısını da unutmamak gerekir. Büyük Gazi (M.Kemal), Şin boğazındaki muvaffakiyeti idame için Silvanda milli tabur ve alaylar teşkil etmiştir.Bunların başında Sinanlı müte-

veffa Abdülkadir ve oğlu Süleyman ve Hatip beylerle daha birçokları alay ve tabur kumandanı sıfatile bu harbe iştirak ederek muvaffakiyet elde etmişlerdir.(199)

2.2. M.Kemal ve Hazro

16.Kolordu komutanı olarak Silvanda görev yapan M.Kemal askerini iâşesini düşünüyordu.Paşa birgün Hazroda Mehmet Budak'a karargah subayları ile misafir olur.Öğle yemeği çok mükemmeldi.An-cak paşa asker açken sofraya oturamam dedi.Mehmet Budak bey sofraya oturun,askerini 1 aylık ekmek ihtiyacı benden dedi. Mehmet Budak bey 240 ton buğday,Hatip bey 120 ton buğday ve halk da 150 ton buğday hibe etti.(200-202)

1936 yılında tüm Diyarbakır buğday mahsülünün 7235 ton olduğunu hatırlarsak bu verilen buğday miktarının çok önemli olduğu görülmür. (203)

Mustafa kemal,Milli mücadelenin başlangıcında Hazro'da Memet bey'in evine misafir olur.Bir gün Memet bey'e sorar.'Hazo dağları beni korurmu diye'.İşler yolunda gitmezse,güvenli bir yer arayışı bu.Tabii diyor ki Memet bey Atatürk'e,'Paşam Hazro dağları sizi korur' (204-205)

Cemiloğulları ve Mustafa Kemal'e destek:Esat Cemiloğlu'nun babası Mustafa bey,Osmanlı imparatorluğunu kurtarırsa ancak Mustafa Kemal kurtarıcı diyen adam.Ekrem bey,Kadri bey,Mikdat bey bunların hepsi,Fransa'dan geliyorlar,Kurtuluş savaşına katılıyorlar.Şehit olanlar var Kurtuluş savaşında.Besim tepesi var,Allahü Ekber dağlarında,bunlar orada çarpışıyorlar (206)

2.3. M. Kemal'in Bölge Eşrafına Çektiği Telgraflar

Abdullah Beyzade Sadık,Hazro'lu Hatip Bey,Bedri Beyzade Mehmet Nuri,Hacı Reşit AğazadeAli Beylere

16/3/35 tarihli telgrafnamenizle şahsıma gösterilen itimat ve muhabbet ve amal-i mukaddesi-miz için izhar edilen itimat ve muhabbet ve amal-i mukaddesimiz için izhar edilen azim ve teminat bil vucuh mucib_i şükranımdır.Zaten sizin gibi kahraman ve vatanperver arkadaşlarımdan başka tür-lüsünü beklemezdim.Şimdilik kongrenin in'ikadına intizaren Ordu ve Milli teşkilatını aynı hedef ve gaye etrafında tutmak yani hiçbir vechile,hiçbir ecnebi boyunduruğuna girip esaret kabul etmemek vatanımızdaki milel-i İslamiyeyi makamı hilafet ve saltanat etrafına toplu tutmak ve milletlerimizin inkişafı ve saadeti müstakbelesine el birliği ile ve her türlü mümkinat dairesinde çalışmak gibi vatan ve istiklalimize hakim bir gayeyi tahtı emniyete almak için maddi ve manevi her türlü hazırlıklarımızı yapalım...Mustafa Kemal.

Hazro Eşrafından Mehmet Beyefendiye,

Efendim,

..Zatı alileri gibi vatanperver dindaşlarımızın vatani ve fedakarane olan muavenet ve hizmetleriyle vatanımızın ve makam-ı hilafetimizin tahrisine matuf mesai-i meşruanızda ergeç naili muvafakiyat ola-cağımız hakkındaki kati kanaatım layetezelzeldir.Ankarip ümmet-i İslamiyenin Avrupalı müstevlilerden tahlisi hususundaki muvafakiyat haberlerini zatı alinize inşallah tebliğ ederim.Ahvalı mahalliye hakkın-da beni sık sık tenvir ve öteden beri devam edegelen hidamatı vataniyede ve bilhassa ahalimizin irşadı hususunda kemal-i azm-u sebat ile devam buyurmanızı rica eder, gözlerinizden öperim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi M.Kemal(207)

2.4. İzmir İşgali ve Kurtuluşunda Diyarbakır

İzmir'in işgali üzerine Silvan'dan Birleşmiş milletlere gönderilen telgraf:

17 Mayıs 1919 tarihli Belediye reisi Ahmet Hilmi,Müftü Abdurrahman ve bazı şahısların im-zalarıyla Sadaret makamına ve yine Belediye reisi Ahmet Hilmi imzasıyla İtilaf Devletleri temsilcileri ve matbuata gönderilen telgrafla şunlar söyleniyor:..Yunansitan'ın bütün Osmanlı vatani arasında ruh kadar büyük önemi olan göz bebeğimiz İzmir ve dolaylarını ilhak tasavvuru ve işgal etmeye başladığını teessür ile haber aldık.

İnsanlık ve adalete büsbütün aykırı gördüğümüz bu harekete gerek adalet severe devletlerin ve gerekse bütün İslam unsurlarının kayıtsız kalamıyacağı fikrini bildirmekle birlikte Osmanlı vatanından bölünme ve ayrılma kabul etmeyen ve 600 yıldan beri Osmanlı vatanından olan ve Osmanlılarla birlik-te çeşitli musibet ve tecavüzlere uğrayan İzmirimizin bir karış toprağını bile ziyana razı olamayacağımızı bütün medeniyet alemine büyük acılı kalbimize tercüman olarak tebliğine aracı olmanızı ve İtilaf devletlerinin de bu hususa adalette bakmalarını 30 bin nüfus adına rica ve talep eyleriz. (208)

14 Mayıs 1919'da İzmir ve havalisi Yunan ilhak ediliyor.Bunun üzerine Diyarbakır'da 22 Mayıs 1919'da belediye salonunda toplantı yapıldı,İzmirin işgalini protesto için miting ve çekilecek telgraflar konuşulduBelediye önünde miting yapıldı.18 Haziran 1919 günü 11 kişiden oluşan Diyarbakır Müdafai Vatan cemiyeti oluştu.15 gün sonra bu cemiyet Müdafai Vatan cemiyetine ilhak olmuştur.(209)

Diyarbakır'da çıkan Küçük Mecmua sayı 15,11 Eylül 1922 'deki sayıdan özetle:

'Bu zafer Diyarbakır'da büyük şenlik ve törenle kutlandı.Ordumuzun sevgili İzmir'imize girdiği ,sabah erkenden toplanarak ilan edildi. Şehir şevkten,sevinçten derhal harekete geçti Minarelerden tekbir nidaları,salavat-ı şerife sesleri gök kubbesine doğru yükselmeye başladı.Caddelerde bütün dükkanlar,resmi daireler,hususî evler milli bayraklarla,şarkın güzel halılarıyla,gelin odaları gibi donatılmıştı.İktisadî meslekleri temsil eden esnaf heyetleri,her biri kendi bayrağının arkasında yürüyerek belediyeye doğru geliyorlardı...Bu kadar muhteşem bir toplantı ve bu kadar güzel güzel bir resmi geçit Diyarbakır'da ilk defa vukua geliyordu.Geceleyin minareler kandillerle,daireler fenerlerle donanmıştı...ikinci gün yine bütün çarşılar albayraklarla,ipekli kumaşlarla,çiçekli halılarla tezyin olunmuştu. Halk dünkü bayrama doyamadıkları için,bir gün daha iktisadî işleri durdurdular,bir gün daha iktisadî işleri durdurdular,bir gün daha içtimai hayat,vecdli bir hayat yaşadılar.İnşallah yakında sevgili Edirne-mize de kavuşarak bir de Edirne bayramı yaparız'(210)

İkinci İnönü savaşında kürt süvarilerin cesur ve fedakar hamleleri o günkü Vahdet gazetesinde yazılıdır.

Vahdet gazetesi'Cepheki Kürt aşiret süvarileri düşmana soluk aldırıyor(211)(212)

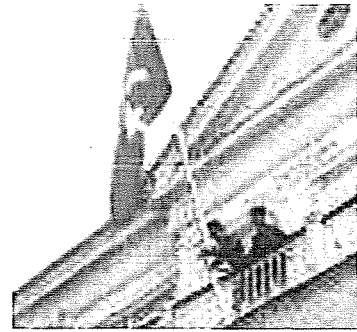
İzmir'in kurtuluşunda Diyarbakır'lıları aktif olarak görüyoruz.

Çüngüş ilçesi Malkaya köyü sitesinden alıntı yaptım:

Ben Bayram Dayı'nın İzmir'de Yunan harbinde savaştığını bilmiyordum. Bayram Dayı açıldı, fuar yerlerinin yakılıp yıkıldığı kemer altı Yunanlılar tarafından harebeye çevirilmiş, aylarca muhasara kalmış bu güzel İzmir'in muhitleri ekleyerek "ben İzmir'de ve civarında ATATÜRK'le beraber çok savaş ve muharebeye katıldığı anısını anlattı ve beraber ATATÜRK'le çok resmi olduğunu, bir eski resminde kendisinde olduğunu söyledi. Gözyaşlarını tutamadı ve devam etti. Yunanlıları nasıl denize döktüklerini konak hükümet konagi önündeki ilk kurşun ve bayrak çekimini Menemen'de tepkiler ve yakılan, yıkılan ev, işyerleri talan edilip yağmalan! Anlattı da anlattı. Hep sordu yaşadıkları belde ve yöreleri belli ki çok meşgavet ve savaş zorluğu ve vatan kurtuluşunu anlattı çok hüzünlü olarak.(177)

Birde Diyarbakır Çüngüş ilçesi malkaya köyüne bakalım:

Bayram Arslanoğlu (Gazi) (DT:Hicri 1312-ÖT:Bilinmiyor): Köyümüzden Bastamgillerden Zülfo ve Ayşe'den olma 20815767400 T.C. kimlik nolu Bayram Arslanoğlu, Kurtuluş savaşına katılarak gazi rütbesi aldığı söylenmektedir.(177)

İzmir'in kurtuluşunda hükümet konağına bayrağı çeken Ergani'li reşo Çavuş

Diyarbakır Anıtparkta da isimleri belirtilen Diyarbakırlılar
 TABLO: İSTİKLAL SAVAŞINA KATILAN DİYARBAKIRLILAR

İSİM	BABASI	MEMLEKET	D. TAR. RÜŞTİ	İSİM	BABASI	MEMLEKET	D. TAR.
Rıza	Hasan	Diyarbakır	1870	fahri	Hüseyin	Siverek	1881
ahmet	hüseyin	Diyarbakır	1876	Sabri	Hamit	Diyarbakır	1881
NuriMustafa	Diyarbakır	1895	Turan	Arif	Diyarbakır	1896	
Tekin	süleyman	Diyarbakır	1896	savaş	Mehmet	Diyarbakır	1894
a.kadir	İzzet	Diyarbakır	1897	Bahri	Dursun	Diyarbakır	1892
Ali Derviş	Diyarbakır	1893	Arif	Fethi	Diyarbakır	1898	
Hüsnü	Baha	Diyarbakır	1898	Ali	Fettah	Diyarbakır	1896
Kadri	Muhlis	Diyarbakır	1899	Erdem	burhanettin	Diyarbakır	1898
Şevik	Osman	Diyarbakır	1883	Salih	a.kadir	Diyarbakır	1880
Remzi	Ahmet	Diyarbakır	1898	Ulaş.tgm.y	Salih	Diyarbakır	1894
Mazhar	Mehdi	Diyarbakır	1893	lv.bnb	Mahmut	Eyüp	Diyarbakır
Erkim	Ismail	Diyarbakır	1885	lv.yzb	Vasif	Mustafa	Diyarbakır
Oğuzata	a.rahman	Diyarbakır	1893	lv.yzb.	Tevfik	Hasan	Diyarbakır
Vaadi	Kemal	Diyarbakır	1895	lv.ya.tgm	Nurettin	Abdullah	Diyarbakır
Şükrü	Ali	Diyarbakır	1874	TB.Bob	Ali rıza	Yusuf	Diyarbakır
a.kadir	mali	Diyarbakır	1878	TTB.Bob	Ahmet	Salih	Diyarbakır
Aziz	Ali	Diyarbakır	1882	TB.KB.yzb	Kubat	Hasan	Diyarbakır
Haydar	Hasan	Diyarbakır	1880		Rüştü	Mustafa	Diyarbakır
Mustafa	Hızır	Diyarbakır	1884		Cemil	Ismail	Diyarbakır
Altan	Mehmet	Diyarbakır	1883		Yahya	Mehmet	Diyarbakır
NuriZülfikar	Diyarbakır	1892	Kamil	Derviş	Diyarbakır	1883	
Remzi	Sabri	Diyarbakır	1885	Süren kök	Reşit	Diyarbakır	1888
Reşit	a.kadir	Diyarbakır	1891	Ismail	Halil	Diyarbakır	1889
a.kadir	Fevzi	Diyarbakır	1871	Mehmet	Ismail	Diyarbakır	1874
Faik Ali Nuri	Diyarbakır	1874	a.revak	Yusuf	Diyarbakır	1871	
Yunus	Şeyh bey	Ergani	1869	Yusuf ziya	Hasan	Diyarbakır	1876
Şükrü	a.kadir	Diyarbakır	1875	Kamil	Bekir	Diyarbakır	1882
Mehmet	Osman	Diyarbakır	1877	Mehmet	Hafız ali	Diyarbakır	1879
Mehmet	Ibrahim	Diyarbakır	1882	Mustafa	Reşit	Diyarbakır	1877
Rafet	Mustafa	Diyarbakır	1882	Ahmet	Hanet	Diyarbakır	1881
Ahmet	Osman	Diyarbakır	1880	Hasan	Şahin	Diyarbakır	1883
Ata Ulvi	Diyarbakır	1896	p.üstgm	Ahmet	Mehmet	Diyarbakır	1892
Muhsin	Numan	Diyarbakır	1898	p.tgm.	Ekrem	Salih	Diyarbakır
Hasan	Mustafa	Diyarbakır	1899	p.yd.tgm	Hüseyin	Mehmet	Lice
Ali Hüseyin	Kulp	1316	er	Mustafa	Mehmet	Bismil	1315
Mehmet	Mehmet	Çermik	1314	Er	Turhan	Hüseyin	Çüngüş
Mehmet	Abdullah	ergani	1309	Er	Süleyman	tatar	Ergani
Mustafa	Hafis	Ergani	1312	Er	Abdulkadir	Ibrahim	Ergani
Rıza Osman	Ergani	1316	er	Reyit	Ibrahim	Ergani	1317
süleyman	Mehmet	ergani	1295	Er	Nuri	Abdullah	Ergani
süleyman	Osman	Ergani	1316	Er	Mustafa	İsa	Ergani
Reşit	Reşit	Lice	-		Ömer	Şemdin	kulp
karaman	Hüseyin	Kulp	1315		Zübeyir	Ali	Kulp
Cemil	Yusuf	Kulp	1310		Ismail	Halil	diyarbakır
Mehmet	Mustafa	Diyarbakır	1894		Halet	Asım	Diyarbakır
Hakkı	Mehmet	Diyarbakır	1893		Şefki	Nazif	Diyarbakır
Fuat Bekir	Diyarbakır	1897	Sefir		Bekir	Diyarbakır	1902
Turgay	Ali azmi	Diyarbakır	1899		Raif	Mustafa	Diyarbakır
Ziya Abdullah	Diyarbakır	1895	p.tgm	Hakkı	Sadık	Diyarbakır	1317
Mehmet	Maruf	Diyarbakır	1315	Er	Ibrahim	Ali	Diyarbakır
Ali Ahmet	Diyarbakır	1314	Er	Sait	Mehmet	Ergani	1303
Zülfikar	Zülfü	Ergani	1299	Er	Ali	Mahmut	Ergani
Mustafa	Tevfik	Diyarbakır	p.yd.tg		Garip	Derviş	Lice

Ancak yukarıdakiler sadece bir kısmıdır. Bir çok yazar bu listede bu savaşta şehit olan akrabalarının ismini göremediğinden yakınmıştır. (213)

İstiklal savaşının organizasyonunda Diyarbakır'ın önemli bir yeri vardır:

Mahmut Goloğlu Sivas Kongresi. Ankara.s:119,123 isimli eserinde konuyu şu şekilde ele alır: Türk Milli Mücadele tarihinin birbiri içine girmiş, birbirine karşı olmuş çok yoğun ve türlü olayları içinde Diyarbakırın ve Diyarbakırlıların özel ve önemli bir yeri vardır. Kabul etmek gerekir ki; milli mücadelenin ilk önemli adımı olan, Doğu illerindeki milli kuruluşları doğuran, Erzurum ve Sivas kongreleri ile (Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk) ve (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk) cemiyetlerinin temeli bulunan, 1918 yılı sonlarında İstanbul'da kurulan (Vilayat'ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetinin) bilinen kurucularından çoğu Diyarbakırlı idi' demektedir.

Sivas kongresine katılımıyla ilgili olarak lhasan Hamdi bey şunları nakleder'... Mustafa Kemal paşa beni çok iyi karşıladı ve Heyet-i Temsiliye çalışmalarına kattı. M. Kemal Paşa beni Diyarbakır ve havalisinin temsilcisi olarak Heyet-i Temsiliye almıştı. İstanbul'a da böyle takdim etti. Sivasta birkaç gün kaldıktan sonra Diyarbakır'a döndüm. Yolda Ergani mutasarrıflığına uğradım ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin şubasını kurdum (214)

11 Şubat 1920'de Ergani Müdafaa-i Hukuk cemiyetince işgalcilere karşı bir protesto telgrafi çekilmiştir. (215)

27 Kasım 1919 tarihli Albayrak gazetesinde 'Diyarbakır vilayetinde kamilen silahlı aşiretler arasında büyük bir heyecan ve galeyan meydana geldiği ve şayet Fransızlar Diyarbakır hududuna girecek olurlarsa silahla mukabelede bulunacakları bildirilmektedir (216)

Meclis Diyarbakırlıların fedakarlıklarına hayran kalmış, onların sadece İstiklal madalyası ile ödüllendirilmesini eksik görmüştür. Meclis tutanaklarına bakalım:

1923-1926'da çıkarılan kanunlardan c.2. ve .s81'e göz atalım:

'Diyarbakır mebusu Zülfü beyin hamil olduğu İstiklal madalyası şeridinin kırmızı yeşle tebdili hakkında' (217)

3. Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır

29 Ekim 1923 Pazartesi günü toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, uzun tartışmalardan sonra saat 23.30'da Türkiye devletinin şeklini "Cumhuriyet" olarak kabul etti. Onbeş dakika sonra da Gazi Mustafa Kemal Paşa yine oy birliğiyle cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhuriyetin ilanı ve Gazi'nin cumhurbaşkanı seçilişi haberi Diyarbakır'da sabaha karşı duyuldu. İçkale'den atılan 101 pare topla kutlandı. Vali Ahmet Mithat Bey, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Belediye Başkanı Hüseyin (Uluğ) ve birçok kuruluş başkanları, halkın ileri gelenleri Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telleri çektiler. Resmi daireler tatil edildi. Şehir bayraklarla süslendi. Halkın, mülki ve askeri erkanın, dernek ve esnaf kuruluşlarının katıldığı muazzam bir tören yapıldı. Vali tebrikleri kabul etti.

3.1. Diyarbakır'ın Özel Günü: 5 Nisan

Atatürk'ün 1. Dünya Savaşı içinde Diyarbakır'da bulunduğu sırada yaptığı hizmetlerden, şehirde giriştiği bayındırlık işlerinden, halka gösterdiği yakın ilgiden daha önce söz etmiştik.

Bu bağlılık ve sevginin verdiği heyecanla Belediye meclisinin 2 Nisan 1926 günkü toplantısında, Atatürk'ün Diyarbakır'ın fahri hemşeriliğini kabul buyurmaları için bir karar alınması ve bu kararın kendilerine telle bildirilmesi hususu konuşulup oybirliğiyle kabul edildi. Gazi, Diyarbakırlıların fahri hemşeriliğini kabul ettiklerini ve bundan duydukları memnuniyeti 5 Nisan 1926 tarihli şu telgrafla bildirdi:

Diyarbakır Belediye Reisi Nazım Beyefendiye,

Muhterem Diyarbakır halkının beni fahri hemşeri intihap etmek suretiyle hakkımda gösterdikleri

kadirşinaslıktan mütehasıs oldum. Muhterem hemşerilerime selam ve muhabbetlerimin iblağını rica ederim.

5.4.1926 Reısicumhur Gazi Mustafa Kemal"

Böylece 5 Nisan, Diyarbakır'ın özel bir günü oldu. Her yılın 5 Nisanında törenler düzenlenir, günün Diyarbakır'a ulaşan trenin ilk seferini yaptığı gün (22 Ekim 1935).önemi ve Atatürk'ün aziz hatıraları üzerine konuşmalar yapılır. Şehir o gün baştan başa bayraklarla süslenir. Çeşitli meydanlarda ekipler tarafından halk oyunları oynanır. Günün neşeli geçmesi, taşıdığı anlama yaraşır bir şekilde kutlanması için çalışılır.

Atatürk Diyarbakır'da Cumhuriyet dönemi Diyarbakır tarihinde önemli bir yeri olan olaylardan bir de demiryolunun Diyar*bakır'a ulaştığı, ilk lokomotif düdüğünün duyulduğu 22 Ekim 1935 günü halkın gösterdiği unutulmaz coşku ve ilgi olmuştur. Fevzi Paşa Diyarbakır hattının açılışı nedeniyle Atatürk, kendisine çekilen telgrafa şu cevabı vermişti:

"Bay Ali Çetinkaya

Nafia Vekili

Diyarbakır

Fevzi Paşa Diyarbakır hattının açılma töreni dolayısı ile vatandaşların samimi tezahüratını ve sev*gisini bildiren telinizi büyük sevinçle aldım. Yurdumuzun demir ağlarla örülmesi sahasında kazanı*lan bu yeni muvaffakiyet güven ve genliğimizi arttıracaktır. Bu yolda başarıların devamını dilerim. •

ATATÜRK" 16 Kasım 1937 günü yapılan görkemli bir törenle Diyarbakır'dan Cizre yoluyla Musul sınırına, Van gölü sahillerinden İran sınırına uzatılacak demiryolunun temeli atıldı. Töreni Atatürk'ün de özel treninden izlemesi ayrı bir mutluluğa vesile oldu.

Diyarbakırlıların çoğu, Atatürk'ü, 16. Kolordu, daha sonra 2. Ordu komutanı olarak Silvan ve Diyarbakır'da görev yaptığı 1916-1917 yıllarından beri tanıyorlardı. Hatta O'na "Sarı Paşamız" diyorlardı. O, bu defa kurtardığı vatanın Cumhurbaşkanı ve Diyarbakırlıların fahri hemşerisi olarak geliyordu.

Diyarbakır bütün heyecanıyla O'nu karşılamaya hazırlanıyordu. Kentin ana caddelerini çeşitli kurum ve kuruluşların yaptırdıkları görkemli takılar süslüyordu.

2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın karargah binası.

Bütün evler, mağazalar, dükkanlar Türk bayrağı ve O'nun resimleriyle bezenmişti. Geleceği gün olan 15 Kasım 1937 sabahı, süslenmemiş bir ev, bir cadde kalmamıştı. Nihayet büyük kurtarıncının treni saat 18'i 10 geçe hafif bir alkışla istasyona girdi ve muazzam kalabalığın önünde durdu.

Atatürk'ün vaktin epeyce geçmiş olması nedeniyle şehre çıkılmayacağı ve beyhude merasim yapılmaması hakkındaki buyrukları, tren daha istasyona gelme den ilgili kişiler tarafından bildirilmişti. Fakat, trenin istasyonda duruşunu müteakip, halkın coşkun tezahüratını gören Atatürk, O'nu seven bu mahşeri kalabalığın isteklerini yerine getirdi. Yanlarında Başbakan Celal Bayar, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, bazı milletvekilleri olduğu halde trenden inerek gar binası terasına çıkıp halkı selamladılar. Bir süre sonra özel vagonlarına döndüler. Abidin Özmen vagonun merdiveninden halka hitaben şunları söyledi:

"Atatürk geceyi vagonlarında geçireceklerdir. Yarın şehre teşrif edeceklerdir. "

Bunun üzerine halk dağıldı.

Saat 21'i çeyrek geçe İstasyondan şehre doğru süratle yayılan bir haber, O'nun biraz sonra Halkevine geleceğini bildiriyordu. Kısa bir süre sonra Halkevi salonları hınca hınç dolmuş ve taşmıştı. Yaşa var ol Atatürk ve o alkış sesleri ortalığı çınlatıyordu. Atatürk, özel locasında, önce şerefine verilen kanseri dinledi. Konser bitince şu tarihi konuşmayı yaptı:

"Yirmi yıl sonra tekrar Diyarbakır'da bulunuyorum. Dünyanın en güzel ve en modern bir binası içinde, modern, nefis bir müziği dinleyerek... Beşeriyetin medeni bir halkı huzurunda, bu halkın evinde duyduğu zevk ve saadetin ne kadar büyük olduğunu elbette ki takdir edersiniz. Bunu kaydetmekle bahtiyarım. "

Ertesi gün şehrin ve ilin adı Diyarbakır'a çevrildi. Sonra 10 Aralık 1937 gün ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile bu ad kesinleşti.

Halkevinden ayrılan Atatürk Orduevine gittiler. Buradan Vali konağına, bir süre dinlendikten sonra da özel trenlerine döndüler.

16 Kasım 1937 Salı sabahı saat 9'da otomobilleri ile şehri gezmeye çıktılar. İlk İnkale'deki Umumi Müfettişlik dairesine uğradılar. Burada bölge valilerini kabul ederek illerinin durumu ve sorunları hakkında verdikleri bilgileri dinlediler. Bölgenin tarım, ekonomi, bayındırlık, kültür işleri ile Van gölü havzasında kurulacak üniversite hakkında Umumi Müfettiş Abdin Özmen'den bilgi aldılar. Aynı binanın (bu bina halen "Komutan Atatürk Müze ve Kütüphanesi"dir) alt katında bulunan ve 1917'de 2. Ordu Komutanı iken çalışma odası olarak kullandıkları odayı incelediler ve bu konuda sonradan yapılmış olan tadilatı değindiler. Buradan 7. Kolordu Komutanlığı karargahına uğradılar. Sonra Gazi caddesini takiben bugünkü Atatürk Köşkü'ne gittiler. (Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Komutanı iken oturduğu köşk) Köşte bir saatten fazla kalındı. Tayyare alayına gidilmek üzere köşkten hareket edildi. Yolda Urfa kapısında duruldu. Atatürk burada surları, tarihi Urfa kapısını, üzerindeki kitabeleri, demir kapının motiflerini inceledi. Surların ve diğer tarihi eserlerin büyük bir dikkat ve önemle korunmasını buyurdu. Son bir meydan açılacak ve kaleyi iç ve dış taraftan bir tur yolu çevreleyecektir. Bu meydan aynı zamanda bir park halinde ağaçlandırılacaktır. Burada kale duvarları boyunca uzayan yola muhtelif İstikametlerden caddeler açılacak, arasında Uçar'dan alayın ihtiyaçları, durum ve sorunları hakkında bilgi aldı. Buradan istasyona dönüldü. O gün aynı zamanda Diyarbakır - Irak ve İran demiryollarının temel atma törenleri vardı. Saat 15'e iki dakika kala Atatürk'ün özel treni tören yerinin civarına kadar getirildi. Saat 15'te başlayan töreni Atatürk trenin penceresinden sonuna kadar izledi. Aynı gün akşam Vali konağında şerefine verilen çayda hazır bulundular. Burada yine şehrin imarı üzerinde durdular ve ilgililere şu önerilerde bulundular.

"Diyarbakır'ın tarihi kalesinin orta yerinde büyük Tayyare Alayına gelindi. Alay Komutanı Fevzi bölünecek olan kısımlar bugünkü Diyarbakır'ın ana kısımlarını teşkil ve bu bölümler, Diyarbakır'ın mimari hususiyetlerini üstünde taşıyan avlulu, havuzlu ve bahçeli evlerle dolacaktır.

"Yeni Diyarbakır kurulur ve eski Diyarbakır imar ve tezyin edilirken tarihi değeri haiz tek bir eser hırpalanmayacak ve en iyi bir surette muhafaza edilecektir. "

Esefle belirtelim ki Atatürk'ün bu önerisi yerine getirilmemiş, o tarihlerde yapılan imar planında bu hususlar nazara alınmış ise de sonradan yapılan değişiklikler, göz yummalar sonucu şehir çok düzensiz bir şekilde gelişmiş, bazı tarihi ve mimari değeri büyük olan yapılar yıkılarak yerlerine beton yığından oluşan çirkin binaların inşasına gidilmiştir.

Atatürk, eski i. Umumi Müfettişlik binası önünde.

Kale içinde açılması düşünülen meydan ve park da gerçekleşmemiş, plana konulan caddeler de sonradan iptal edilmiştir. Aynı düzensizlik, umursamazlık ne yazık ki bugün de devam etmektedir.

Saat 18.30'da Vali konağından muazzam bir halk topluluğunun alkışları arasında ayrılan Atatürk, doğruca istasyona gidip trenlerine geçtiler ve saat 18.45'te coşkun alkış ve uğurlama tezahürleri arasında Elazığ'a gitmek üzere şehrimizden ayrıldılar.(218)

3.2. Diyarbakırlı Kore Gazileri

Diyarbakırlılar İstikal savaşı,Çanakkale savaşı dışında tüm savaşlarda fedakarane ülkemiz için gönüllü olarak savaşa gitmişlerdir.Aşağıda bu fedakarlık örneğine tanıklık edeceğiz.

Diyarbakır'da Bağlar bölgesinde Kore gazileri semti bulunmakta,Diyarbakır tarihe bu isimle

vefasını göstermektedir. Diyarbakır'dan Kore savaşına 14 kişi katılmıştır. Lice'li Rıza Aydın, kardeşim Metin Basykal, Şehmus Erdem, Hamza Ergün, Liceli Muhammed, Kocaöylü Muhammed, Kocaköylü Ahmed, Eğilli Askeri bey, Sımaki'den Mehmet Oyan...

Ayrıca Diyarbakır'ın önemli simalarından Şerafettin Güneli de bu savaşa katılmıştır. (219)

Klarnet ustası Erganili Nadırhan Gözler. Önemli bir musiki ustasıydı. 02.01.1930'da doğdu ve 02.01.1987'de vefat etti. Kendisi Kore savaşına gönderilen ve sağlam olarak dönen hemşerilerimizdendir. (220)

Bunlardan Rıza Baykal'ı örnek olarak dinleyelim.

Ali Rıza Baykal . Baba adı: Ahmet, Doğum yeri Lice/Diyarbakır. D.Tarihi: 1930

1951 yılı sıralarında 7. ayda gönüllü olarak seçildim. Ben ve kardeşim öne çıktık. Kardeşim bekar,

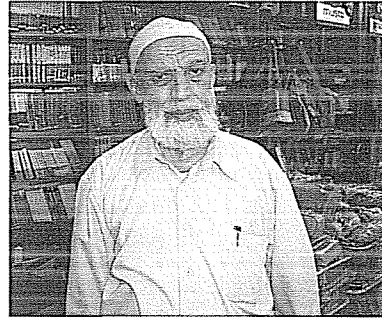
Ben evliydim. Yüzbaşı bir aileden iki kişi biranda gidemez dedi, biz ısrar ettik. Ben yatakta ölene kadar harpte Aslan gibi öleyim dedi. Tuğay komutanı Suri Acar böyle bir kahramanlığı hayal edemezdim, dedi. Kore'de 2 Türk, 2 G. Koreli ön keşif kolu olması istendi. Ben öne çıktım. Bu ölüm anlamıydı, tehlikenin içine girdik. 25 gün sonra fedakarlığımız yüzünden bizi geri çektiler. Seul'e gönderdiler. Seul'de ben huzursuz oldum. Beni tekrar cepheye verin, ben buraya istirahat etmeye gelmedim dedim. Zorla cepheye gittim. Cepheye Zihni yüzbaşı niye geldin, ben seni dinlenmeye göndermişim, dedi. Ben de buraya istirahat etmeye değil, savaşa geldim dedim, ısrarla cepheye kaldım. 29 Mayıs 1953, Ramazan'ın 15. günü idi. Bayram Yüksel'le akşam namazı kıldık, orucumuzu açtık. Korkunç bir yayılım ateşi başladı. Ben ön cepheye geçmeye çalıştım. Gitme ölürsün dediler. Zorla öne kaçtım. Bir havan topu yanıma düştü, yaralandım. Buna rağmen ön cepheye daldım. Ağır makhala ile taradım. Çatışma 36 saat sürdü, aç ve susuz çatıştık

Kore devlet başkanının Diyarbakırlı Şehmus Erdem'e yazdığı mektup yukarıdaki bilgileri teyid etmektedir.

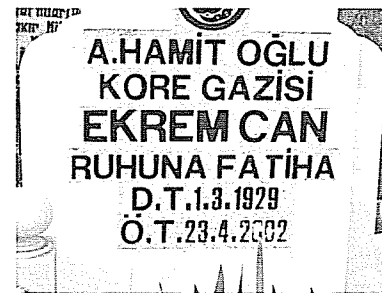
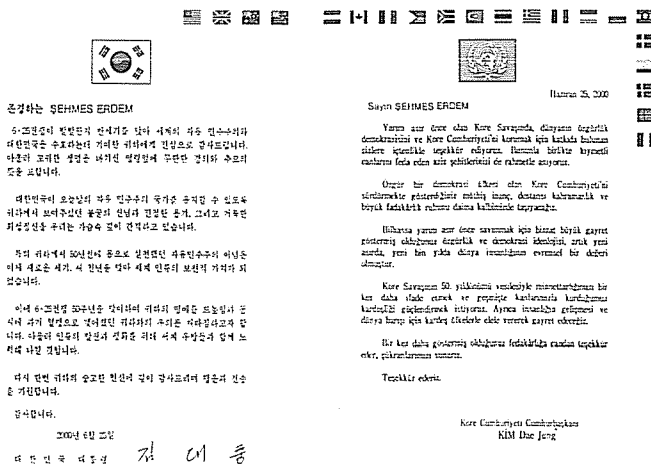
Kore gazilerimizin hayırları da dikkat çekmektedir. Ergani'de 1965 yılında Koreli Ali tarafından 'Koreli Ali camii' yaptırılmıştır.

Şimdi de Çüngüş'ün Malkaya köyünden bir örnek verelim:

Hacı Bayram Yıldırım (Gazi) (1931-): Köyümüzden Ismail ve Leyla'dan olma Hacı Bayram Yıldırım, 1952 yılında yapılan Kore Savaşı'na katılarak gazi rütbesini almıştır. Gazi

Kore gazisi Ali Rıza Baykal

H. Bayram Yıldırım halen Diyarbakır'da ikamet etmektedir, evli ve 8 çocuk babasıdır.

3.2.1. Prof. Dr. Orhan Muzaffer Baykal

5 Ocak 1924'de Diyarbakırda doğdu.1947 yılında Tıp Fakültesini bitirdi.1952-1953 tarihinde Kore Türk Tugayında görev yaptı.1958 ABD'ye gitti klinik patoloji üzerine çalıştı. Sonra Ankara Ün merkez laboratuvarı patoloji şefi,daha sonra Mikrobiyoloji profesörü oldu

(222)

Diyarbakır'da Kore efsaneleri de konuşulmaktadır. Ali Pınar'lı Seyit babanın ger gece Kore savaşına gittiği ve sabah doğru döndüğü efsanesi vardır. (223)

Diyarbakır'dan Kore'ye gidip de dönmeyenler yani şehit olanlar da vardır.gerek Diyarbakırlı ve gerekse Güneydoğulu ve Doğulu Kore şehitleri için genelkurmay belgelerine bakalım:

Türkiye'den şehitlerin olduğu listede şehit sayısı olarak Diyarbakır'ın önlere olduğunu görüyoruz.

Diyarbakırlı Kore şehitleri

(224)

Mahmut Gündüz

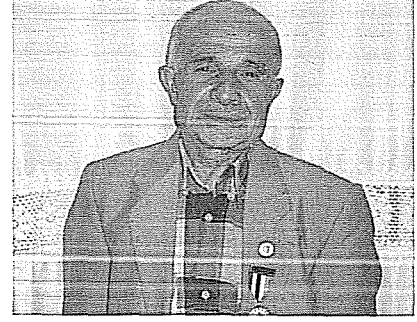
1919'da Diyarbakır'da doğdu,1939'da Diyarbakır lisesini bitirdi.1954-1955 yıllarında Kore 5.Türk Silahlı kuvvetlerinde bölük komutanlığı yaptı:(225)

4. Kıbrıs Savaşında Diyarbakır

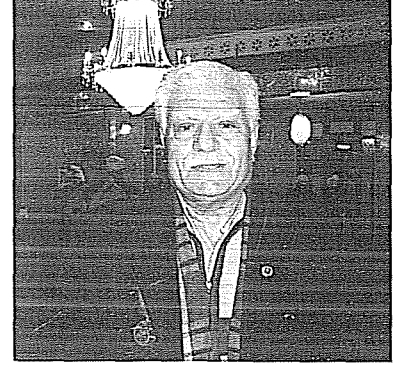
1974 harekatı çok eski olmadığı için orta nesil bunu çok rahat hatırlıyor.Kıbrıs savaşı çıktığında Diyarbakır'da yekvücut oluş ve millî birlik meydana gelmiştir.Şehirde konvoylar oluşmuş,millî heyecan doruğa çıkmış,gençler askerlik şubesine koşarak gönüllü olarak savaşa gitmek istemiş,askeri konvoylara köylüler karpuz ve meyve ikram etmiştir

Diyarbakır'da sokak şairleri sokak sokak dolaşırlardı, arkalarına takılan pek çok çocuk da kendilerine bazen nakaratlarda eşlik ederdi.Bunlardan en son aklımda kalan;Havacı Pilot Cengiz Topel'in üzerine yazılmış destandı.Ali isminde biri okuyordu. (226)

Bilindiği üzere Pilot Cengiz Topel Kıbrıs çıkarmasında uçağı düşen ve şehit olan bir pilotumuzdu. Diyarbakırlılar Kıbrıs savaşındaki başka illerde doğmuş şehitleri,örneğin şehit pilot Cengiz Topel'i de unutmamış Gözeli'de bir ilköğretim okuluna ismini vermiştir

Kore Barış Harekatı Gazisi Hacı Bayram Yıldırım (2004, Fotoğraf: H.Sarı)(177)

Diyarbakır'dan Mahmut Öztas Dönderen

ADI-SOYADI	S. VE RÜT.	BABA ADI	MEM.	DOĞUM	MEDENİ DURUMU	BİRLİĞİ	ŞEHİT TARİHİ
Miklat Uluönlü	Piyade binbaşı	Ibrahim	Diyarbakır	1909	Evli,iki çocuk babası	1. Kore Tugayı	18.May 1951
Cevat Alan	Er	Hasan	Çermik	1929	Evli	1.Kore tugayı	30.Oca. 1951
Resul Erdaş	Er	Mehmet	Lice	1928	Evli,bir çocuk babası	1.Kore tugayı	11.Mar 1951
M.Ali Gündüzeli	Er	Mehmet	Çermik	1929	Bekar	1.Kore tugayı	31.Oca.51
Cuma Güzel	Er	Hasan	Çermik	1928	Bekar	1.Kore tugayı	29.Kas.50
Kemal Karacadağ	Er	Kasım	Diyarbakır	1928	Evli,iki çocuk babası	1. Kore tugayı	20.May.51
Selahattin Burçoğlu	Topçu onbaşı	Abdülkerim	Diyarbakır	1930	Bekar	2.Kore tugayı	19.Kas.51
Abdüllatif Çelik	Piyade er	Ismail	Bismil	1924	Bekar	2.Kore tugayı	16.Kas.51
Mehmet Sabri Olcay	Topçu er	Haydar	Kulp	1930	Evli	2.Kore tugayı	22.May.52

Bağlar semti Diyarbakır'da 3001.000 nüfuslu en büyük semtlerinden biridir. Bu semtte Girne caddesi isimli bir caddenin varlığı Kıbrıs çıkartmasına verilen önemi yansıtır

Şefik Korkusuz Diyarbakırda gündelik hayat isimli eserinde günlük hayatla ilgili hatıralarını anlatırken 'Ahmet Sana' isimli birinden bahseder:

Ahmet Sana, 1974 Kıbrıs çıkarması zamanında Bol Küçe dediğimiz biraz geniş olan sokağımızın ortasında büyük bir Türk bayrağını bir damdan aşağı sarkıtmış ve eline Cenah (Başı topuzlu sopa) alarak sokakta nöbet tutup, gelen geçene selam verdiriyordu. Durumu soranlara da, Bu gün namus günüdür, selam vermiyen Rumların ajanıdır, öldürme lazım diyordu. Bizim Ahmet Sana ağabeyimiz meğerse geceleri de nöbet tutuyormuş, ola ki bir Yunan ajanı çıkıp bayrağa zarar verir diye. Nihayet Kıbrıs çıkarması zaferle sonuçlanıncaya kadar, o bayrak damdan inmedi ve gelen geçen de selam vermek mecburiyetinde idi. (227)

Prof Dr Nevzat Tarhan :5-6 sene önce Batman'a bir konferans için gitmiştim. Orada askerlik şubesinde yaşanan bir olayı anlatmışlardı bana. 74 Kıbrıs Barış Harekâtı olduğunda, Batman'da Kürt- Arap kökenli insanların askerlik şubesi önünde kuyruğa girerek, 'biz de gideceğiz oraya' demişler. Farkında olmadan teröristlerin oyununa geliyoruz biz. El ele tutunarak bu sorunun çözüleceğini vurgulamak gerekiyor. Türkiye'de ortamı stabilize ederek karıştırmak isteyen çıkar odakları var. (M.Gazete - 30.10.2007)

4 Ocak 1964'de saat 14.30'da Diyarbakır Belediye meydanında çok muhteşem Kıbrıs Mitingi yapılmıştır. (228)

Bu miting Diyarbakır'lıların ülkenin tüm acı ve sıkıntılarına ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir.

Diyarbakır'ın en işlek olduğu bölge Dağkapıdır. Burada Kıbrıs savaşının anısı bir caddenin üzerindedir ve Tek bedeninin önündedir.

Diyarbakır'dan Kıbrıs hareketine katılanlara örnek olarak Çüngüş malkaya köyünden örnekler verelim:

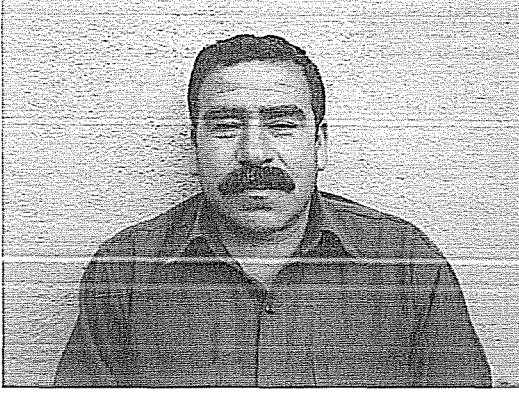
• *Kıbrıs Barış Hareketi*

Hacı Çetinyamaç (Gazi) (14.09.1953 -): Köyümüzden Mehmet ve Hediye'den olma Hacı Çetinyamaç, 1974 yılında yapılan 2. Kıbrıs Barış Harekâtı 1. çıkartmada görev almıştır. Ankara'da Etimesgut Zırhlı Birliklerde Gösteri Tatbikat Alayı, Mekanize Piyade 3. Bölük'de askerlik görevini tankçı çavuş olarak yaptığı sırada 2. Kıbrıs barış hareketine katılarak gazi rütbesini almıştır. Gazi Hacı Çetinyamaç halen Diyarbakır'da ikamet etmektedir, evli ve 4 çocuk babasıdır. (177)

Recep Kızılelma (Gazi) (04.06.1953 -): Köyümüzden Aligillerden Ramazan ve Zülfiye'den olma Recep Kızılelma, 1974 yılında yapılan 2. Kıbrıs Barış Harekâtında 1. çıkartmada görev almıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılarak gazi rütbesini alan Gazi Recep Kızılelma halen İstanbul'da ikamet etmektedir, evli ve 2 çocuk babasıdır. (177)

Kıbrıs savaşlarında Diyarbakır sadece bu asırda değil daha önceki asırlarda da katkıda bulunmuştur. Bulgar arşivlerine göre 1841 yıllarında Kıbrıs adasındaki sıradan birliğe Diyarbakır bütçesinden 80800 kuruş harcanmıştır. (229) Kıbrıs savaşında Diyarbakırlı süryaniler

Kıbrıs Barış Harekati Gazisi Hacı Çetinyamaç
(21 Haziran 2005, Fotoğraf: H.Sarı)

Bir başka aydın din bilgini de Süryani cemaatinin dini lideri Aziz efendi. Aziz Günel

Sık sık gazetemizin İnönü caddesindeki bürosuna da gelirdi. Hemen her konuda sohbet ederdik.

Önemli olaylarda, özellikle Kıbrıs'ta 1960'larda şiddetlenen EOKA cinayetlerini kınayan açıklamalar yapardı.

1963 yılı Aralık ayında saldırılarını yoğunlaştıran Rum EOKA'cılarının 21 Aralık günü, Dr. Binbaşı Nihat İlhan'ın evini basarak, eşini ve 3 çocuğunu banyoda katletmeleri Diyarbakır'da da geniş yankı bulmuştu.

Bu olay bilindiği gibi Kıbrıs için bardağı taşıran damla oldu. Katliamın tüyler ürperten fotoğrafları tüm dünyada lanetlendiği günlerde gazetemize gelip "Cemaat olarak Makarios'u AFOROZ etme kararı aldık" demişti...

Bu elbette, dünya çapında çok önemli bir karardı. Bir Hıristiyan cemaati, bir diğer Hıristiyan cemaatinin, Rum Ortodoks dünyasının önemli bir dini liderini AFOROZ ediyordu.

Bu haberi gazetelerimize geçtik. Dünya çapında yankı yaptı...

Haberle ilgili özel sohbetimizde "Bu önemli kararda, Türkiye'de yaşayan Süryani cemaatini koruma içgüdüsünün etkisinin olup olmadığını" sorduğumda şöyle demişti Aziz Günel efendi; "Hayır, kesinlikle hayır. Evet biz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde azınlık olarak yaşıyoruz. Ama hiçbir zaman kendimizi yabancı görmedik. Kaldı ki Hıristiyanlıkta da tıpkı Müslümanlıkta olduğu gibi, şiddet günahdır. Hele kadın ve çocuklara şiddet uygulamak, onları katletmek kesinlikle affedilemez... Biz bu kararı bu duygularla aldık. (230)

KAYNAKÇA

1. İhsan Çölemerikli: Mezopotamya Uygarlığında Hakkari. LİS yay. Diyarbakır. 2006. s.24
2. <http://sanliurfa.dmi.gov.tr>
3. Esra Ekin. : Mitanni Kürt Devleti. mizgin dergisi. sayı.49
4. Faraç çobanoğlu, Taraf/ - İstanbul - 13.09.2008
5. Ekrem Akurgal. Anadolu Kültür Tarihi. TÜBİTAK. 2008.. s.173,1745
6. <http://edebiyat.ege.edu.tr>
7. www.vikipedi.com
8. <http://tekyeli.googlepages.com>
9. <http://www.geocities.com/>
10. <http://www.e-silvan.info/content/geography.htm>
11. Yrd.Doç.Dr.Canar Parla. Osmanlı öncesinde Diyarbakır.I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.2004.s.248
12. (Müslüm Üzülmöz:Çayönünden Ergani'ye.2005 S:52)
13. Mehmet Ali ABAKAY Borsa 21 Dergisi Sayı : 6
14. Ş.beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.Büyükşehir belediye yay.2003/63
15. Naci Akdemir <http://www.panoramio.com/photo/2265814>
16. www.elazig.net
17. www.siverek.eu
18. (M.Fatih Azamlı.Diyarbakır ulu camiiinde bezeme.D.Ü.Arkeoloji lisans tezi.2000.s:8)
19. (B.N.Graçov.İskitler.Selence.İst.2008.s.50.
20. Doç. dr. şevket dönmez. iskitler ve önyasya www.tebe.org/
21. www.board.gen.tr
22. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/>
23. Yrd.Doç.Dr.M.Sarıbyık ,Ö.Yılmaz.Siyasi Tarihiyle İlkçağda Diyarbakır.Bitirme tezi.D.Ü.Edebiyat Fak. 2005.Faks.51.
24. Keğam Kerovpyan.Mitolojik Ermeni tarihi.2.BaskıAras yayİst.2003..s.56
25. <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/>
26. Canan Seyfeli.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.s:764
27. Lord M. P. Warkworth'un 1898 yılı baskılı Notes from a Diary in Asiatic Turkey adlı seyahatnamesi
28. Nevin Soyukaya* Arkeolojik Araştırmalar Işığında Diyarbakır ve Çevresi Müze şehir.Diyarbakır.YKY yay. İst1999
29. Y.Hekimoğlu,E.Atılğan.Ergani.İst.1967.s.28Yrd.Doç.Dr.Kenan Ziya Taş,Cenk Yolcu.Ergani Tarihi ve Tarihi Eseleri.D.Ü.Eğitim Fak.bitirme tezi.1995.s.6
30. .Ali Kaya.Drsim tarihi.2002.s148.
31. <http://www.nedir.cc>
32. Y.Hekimoğlu,E.Atılğan.Ergani.İst.1967.s.28
- 33 Yrd.Doç.Dr.Kenan Ziya Taş,Cenk Yolcu.Ergani Tarihi ve Tarihi Eseleri.D.Ü.Eğitim Fak.bitirme tezi.1995.s.6
34. (Ali Kaya.Dersim tarihi.Can yay.2002.s.154)
35. (Ş.beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.1/149)
36. (Ş.beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.1/81)
37. http://zulkarneynitez.blogcu.com/zulkarneyn-onsoz_503468.html
38. (halil gürak gayretli zaman gazetesi.19.ekim.2008
- 39.Ebuşİkelam Azad.Zülkarney.iz yay.2.baskı

40. B.N.Grakov. İskitler. Selence. İst.2008.s.61,288.
41. Şevket Beysanoğlu. Kuruluşundan günümüze kadar Diyarbakır tarihi. Müze şehir. Diyarbakır. s.61.
42. Doç. Dr. M. Faruk Toprak: Arap Kaynaklarında Diyarbakır. Müze Şehir Diyarbakır. 1999. s:134.
43. Doç. Dr. M. Faruk Toprak: Arap Kaynaklarında Diyarbakır. Müze Şehir Diyarbakır. 1999. s:132..
44. Cem zorlu :1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır. s:85
45. Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Acar: Vakidiye göre Amid şehrinin fethi. D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. c. 1999. cilt:1, s:200). İbnül Esir, el Kamil fi't-tarih. c.X. s.215
46. Murat Pıçak. Artuklular döneminde Diyarbakırın sosyoekonomik durumu. Artuklular. 2008 Mardin valiliği yay2/506)
47. Zeki Dilek: Lice .İst.2002.s.15048.. Şerefhan; Şerefname (Çev. M. Emin Bozaslan). 3. Baskı. Hasat yay. İst. 1990. 383
49. Ahmet Demir: İslamın Anadolu'ya Gelişi. Kent yay. İst. 2004. s.107)
50. Apokrif kitap / Bel Ejder 1. Bab, 2. Cengiz DUMAN. www.kurankissalari.tr.gg
51. Ali Kaya. Dersim Tarihi. Can yay. 2002. s.15.
52. İlhan Pınar, Gezginlerin güzülüyle Diyarbakır. Müze Şehir. YKY yay. İst. s.159
53. www.suryanilik.com/
54. Şevket Beysanoğlu: Diyarbakır'da gömülü meşhur adamlar. Neyir matb. Ankara. 1985. s.9,10
55. Mar Yeşua' Vakayiname. Terc. Mualla Yanmaz. İst. 1958. s.32
56. Ş. Beysanoğlu.. Kuruluşundan Günümüze Diyarbakır. Müze şehir Diyarbakır. YKY. yay İst. 1999. s.48
57. Harun Yahya Kavimlerin Helaki. 8. Baskı. İst. 2006. s.138,139
58. Yrd. Doç. Dr. refiye şenesen (Pagandan Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Aşhab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Aşhab-ı Kehf'te Hıdrellez Şenlikleri
59. Hamza aksal. Amed'in Büyüleyici Mağaraları Mizgin derg. sayı. 18
60. Şevket Beysanoğlu Diyarbakır Tarihi. 1/146)
61. Müslüm. Üzülmez. Doğu Anadolu-Ergani Bölgesinde Arkeolojik Çalışmalar. 16 Aralık 2008
62. Yrd. Doç. Dr. Gürol Barın, Fatma Kaya. Diyarbakırdaki Roma mimari yapıları. D.Ü. Arkeoloji tez. 2004 s.19-21
63. Yrd. Doç. Dr. Gürol Barın, Fatma Kaya. Diyarbakırdaki Roma mimari yapıları. D.Ü. Arkeoloji tez. 2004 s.16
64. Prof. Dr. H. değertekin. Diyarbakır surlarının bugünkü durumu. YKY yay. İst. 1999. s.1
65. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarıbyık. Ömer Yılmaz. Siyasi Tarihiyle Diyarbakır. Bitirme tezi. D.Ü. Fen fak. 2005. s.6
66. Birgül Savaş: Diyarbakır surları. D.Ü. Arkeoloji bölümü lisans tezi. 2000. s.:30
67. Fatma Kaya: Diyarbakır'daki Roma mimari Yapıları. D.Ü. Arkeoloji böl. lisans tezi. 2004. s.16
68. <http://www.e-silvan.info/content/geography.htm>
69. Şevket Beysanoğlu Diyar-ı Bekr'den Diyarbakır'a. <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/34/html/sec12.html>
70. Şevket beysanoğlu, Şevker ve Kitabeleriyle Diyarbakır", Cilt-1 s:155-156)
71. Resul Çoban Hz. Süleyman Camii (Lisans Tezi) D.Ünv. İlahiyat Fak. Diyarbakır / 2004
72. Bahaeddin Yediöldüz: Osmanlı öncesi Diyarbakır'ına genel bir bakış. Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır. Diyarbakır valiliği. 2008. s.17-19
73. Seyyid Osman Ustaoglu: Tarikatlar ve Silsileleri. Ank. 1/28
74. Şevket .beysanoğlu. Diyarbakır tarihi. 2003. 2/684
75. Prof. Dr. Mustafa Fayda. Allah'ın Kılıcı Halid B. Velid. İfav yay. 3. baskı. İst. 2006. s.332,334,33
76. <http://www.bibilgi.com/>

77. Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.1/175
78. <http://www.e-silvan.info/content/geography.htm>
79. (Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.1/178)
80. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Mervaniler>"
81. Yaşar parlak.Silvan.Ank.1997.s.50
82. Şevket Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.1987.neyir matb.1/208)
83. Şevket .Beysanoğlu.Müze şehir Diyarbakır.YKY yay.İst.1999.s.58
- 84.. Prof.Dr.Faruk Sümer Prof.Dr.Ali Sevim.Malazgirt Savaşı.TTK yay.1988.s.38)
85. Abdurrahim Tufantöz.Ortaçağda Diyarbakır Aça yayAnk.2005.s.110
86. (Tori:Tarihte Türk Kült İlişkileri.Peri yay.İst.2002.s.9,34)
- 87.Prof.Dr.Mustafa Kafalı.Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakırın Türk tarihinde yeri Diyarbakır.I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.2004 s:18,19,267)
- 88.. Şevket Beysanoğlu Diyarbakır tarihi.2003.1/255
- 89.. Diyarbakır İl Yıllığı 1967.Diyarbakır valiliği.s.189
- 90..Şevket Beysanoğlu.Kuruluşundan günümüze kadar Diyarbakır tarihi. Müze şehir. Diyarbakır.1999. s.61
- 91.. Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.1/261
- 92.. Murat Pıçak. Artuklular döneminde Diyarbakırın sosyoeekonomik durumu. Artuklular. 2008Mardin valiliği yay2/508
- 93.Şevket Beysanoğlu.Müze şehir Diyarbakır.YKY yay.İst.1999.s.61
- 94.. Yrd.Doç .Dr.Murat Akgündüz.Artuklular zamanında Diyarbakırda ilmi faaliyetler. 1.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu.20-22 Mayıs 2004.Diyarbakır.2004.
95. Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S 268,269
96. Şevket .Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.Büyükşehir belediye yay.2003.2/463
97. Mehmet Yalar.Eyyubilerde ilim ve ulema.Uluslararası Selahaddin Eyyubi sempozyumu. Diyarbakır.1996.s.269-270
- 98.R.Şeşen:Selahattin Devri Eyyubiler devleti 267 Efe Dumuş:XII.yüzyılda Diyarbakırda bir Türk beyliği Diyarbakır valiliği I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.2004 .s:221.
- 99 Prof.Osman Turan.Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi.İst.
- 100..Şevket Beysanoğlu.Diyarbakır Tasrihi.2003.1/299
101. Canan Parla. Diyarbakır surları ve kentin tarihi.ODTÜ.MFD.22:1,57-84
- 102.(Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S 268,269
- 103 Yrd.Doç.Dr.M.S.Erpolat:Dünden bugüne Ergani'deki ziyaret yerleri.Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezler Kongresi.Ankara.Türksev yay.2004.s:517
- 104 .Şevket .Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.Büyükşehir belediye yay.2003.2/463
- 105.www.yerelnet.org.tr/silvan
106. (Yrd.Doç.Dr.Muammer Gül.İlhanlılar döneminde Diyarbakır.I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır sempozyumu bildirilrti.2004.s.202)
107. .(Z.Abidin Çiçek.Diyarbakır'ın fethi,Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır.1977.s.126)
108. Şevket beysanoğlu.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1966.s.115109
109. (Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S 268,269
- 110.Yrd.Doç.Dr.M.S.Erpolat:Dünden bugüne Ergani'deki ziyaret yerleri.Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezler Kongresi.Ankara.Türksev yay.2004.s:517
- 111.Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.Büyükşehir belediye yay.2003.2/463
112. . (Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S 268,269
- 113.Yrd.Doç.Dr.M.S.Erpolat:Dünden bugüne Ergani'deki ziyaret yerleri.Uluslar arası Türk Dünyası

- İnanç Merkezler Kongresi.Ankara.Türksev yay.2004.s:517
- 114.Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.Büyükşehir belediye yay.2003.2/463
- 115.<http://members.fortunecity.de/sanat/cinikera/cini.htm><http://www.minyatursanati.com/?p=24>.
116. Suna Gürsoy.Diyarbakır eski mimarisinde çini süsleme.Mimarlık AD.Yüksek lisans tezi.
Diyarbakır.1993.s.38,49
- 117.Metin Sözen Diyarbakır'da Türk mimarisi.İst.1971.s.69,50
- Sina Akşin (ed):Türkiye tarihi.Cem yay.1987 s.301,303
- 118.Savaş Yıldırım.Diyarbakır Yapılarındaki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri.2.Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu.2006s.117.
119. Zübeyde .Kırmızı.Amid-i Nur.2009 Diyarbakır Büyükşehir belediye yay..s.100
- 120.. www.bydigi.net
121. www.alevibektasi.org/
122. Ş.Beysanoğlu.Diyarbakır tarihi.2003.2/441-442
123. Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK yay. 1992, sf. 24
124. (Unvanüz'z'-zaman,vr.6b)(İslam Ansiklopedisi.Türkiye Diyanet vakfı.30/249)
125. Doç. Dr. Sakıp Yıldız, (Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri (Doçentlik Tezi) 362 S., Sahhaf- lar Kitap Sarayı Yayınları: 5, İnceleme-Araştırma)
126. Yönetmen Şahin B:Osmanlı Ansiklopedisi.İz yay.İst.1999.2./102
127. Yrd.Doç.Dr.Bilgehan pamuk 1.uluslararası akkoyunlu dönemi mihrapları.2004.s.605
128. Prof Dr Abdülkadir Yuvalı,Doç.Dr.Ahmet halaçoğlu:Osmanlı Doğu Vilayetleri.Babialı kültür yay. İst.2008.s..91.-94
129. Vedat GüldoğanDünden Bugüne Diyarbakır Musiki Folkloru.1.Bütün yönleriyle Diyarbakır sempozyumu.27-28 Ekim 2000.Ankara.s.375
130. Nusret AydınDiyarbakır-Eğil Hükümdarları tarihi.İst.Avesta yay.2000.s.86,92
131. Yrd.Doç.Dr. Eyüp Ay. 2005 Yılı Çınar İlçesi Arkeolojik ve Etno-Arkeolojik Araştırmasının Sunu- mu. Diyarbakır valiliği.sitesi
132. Şefik Korkusuz:Seyahatnamelerde Diyarbekir.s:186
- 133.Yard.Doç. Dr. Arzu Terzi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü öğretim üyesi)/13- Kasım-2006]
134. Haşim Söylemez - h.soylemez@aksiyon.com.tr - Sayı: 622 - 06.11.2006
135. Doç.Dr.Arzu Terzi.Abdülhamid'in petrol mirası.Timaş yay.İst.2009.s224.
136. www.diyarinsesi.org.27.2.2009
137. .(Orhan Avcı:Irakta Türk Ordusu.1914-1918..s:76)
138. Tori:Tarihte Türk Kürt ilişkileri.Peri yay.İst.2002.s.119)
139. Şevket beysanoğlu.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1967.2/s.81
140. Şevket Beysanoğlu:Anadolunun kültür ve medeniyet tarihinde Diyarbakır.Diyarbakır sempozyumu.2000.s:1601
141. Dr.Erdoğan Erol.Mevlana'nın hata,eserleri ve mevlana müzesi.Konya.2004..s110
142. . Abdülğani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanriverdi.Ahmet Taş- ğın.Medrese yay Ank.2007.s.174
143. (Mehmet Şimşek.Amid'den Diyarbekir'e Eğitim Tarihi.Kent yay.İst.2006.s.71
144. www.kenthaber.com
145. Abdülğani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanriverdi.Ahmet Taşğın. Medrese yay Ank.2007.s.41
146. Abdülğani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanriverdi.Ahmet Taşğın.

- Medrese yay Ank.2007.s.47
147. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına :Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşğın.Medrese yay Ank.2007.s..56
148. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.:Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşğın.Medrese yay Ank.2007.s.7
- 149.. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşğın.Medrese yay Ank.2007.s..80
150. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşğın.Medrese yay Ank.2007.s.89
151. .Şevket Beysanoğlu.Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar.Neyir mat.Ank.1985.s.95)
152. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşğın.Medrese yay Ank.2007.s.109
153. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır Valileri, Yayına hazırlayanlar: Eyyüp Tanrıverdi- Ahmet Taşğın, Medrese yay Ank.2007.s.117
154. Diyarbakır II yillığı-1967.s.276
155. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır Valileri.Yayına hazırlayan Dr.Eyyüp Tanrıverdi.Dr.Ahmet Taşğın, Ank.2007
156. .Doç.Dr.Ibrahim Yılmazçelik:XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.TTK.1995.s.16
157. Martin van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten.Evliya Çelebi Diyarbakır'de.Ist.1997.s.,107
158. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır Valileri.Yayına hazırlayan Dr.Eyyüp Tanrıverdi.Dr.Ahmet Taşğın.Ank.2007
159. Yönetmen Şahin B:Osmanlı Ansiklopedisi.Iz yay.Ist.1999..3/136
160. Yönetmen Şahin B:Osmanlı Ansiklopedisi.Iz yay.Ist.1999..4/59
- 161 Zeynel Abidin Çiçek.Diyarbakır'ın Fethi,Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır Söz yay.2007.s.179,180
162. Muhsine Helimoğlu Yavuz.Diyarbakır efsaneleri.Cumhuriyet ktb.Ist.2007s.354
- 163 Nusrat Aydın: Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi.S:93
164. Yrd.DoçDr.Ibrahim Yılmazçelik.XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.TTK.Ankara.1995.s16
- 165.Yrd.DoçDr.Ibrahim Yılmazçelik.XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.TTK.Ankara.1995.s.115
166. <http://www.turkedebiyat.net/>
167. Leyla Efe: Bir devrin Tanığı Aysan.Mizgin derg yay.2006.s.149,151
168. Türk Parlamento Tarihi.TBMM.yay. I. Ve II.Meşrutiyet. I/148
169. Abdülgani Fahri Bulduk:Diyarbakır Valileri.Yayına hazırlayan Dr.Eyyüp Tanrıverdi.Dr.Ahmet Taşğın.Ank.2007
170. Ibrahim Güler. Osmanlılar Devrinde Diyarbakır-Kuzey Afrika İlişkileri Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır.Diyarbakır valiliği.Ank.2008.s.326
171. Doç.Dr.Ibrahim Yılmazçelik.Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri.Ank.Neyir matb.2001.s.43.44
172. Müslüm Üzülmöz:Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş.Ladin matb.Ist.2005.s.658
173. (Salih Gülen: Sarıkamış.Yitik hazine yay.Ist.2005.s53)
174. www.geltag.com/
- 175 Emine Uçak Erdoğan:Çanakale savaşında Kürt Civanlar.Yarımada yay .Ist.2008.s.40-47
176. Müslüm Üzülmöz:Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş.Ladin matb.Ist.2005.s.658
177. www.geocities.com/malkayakoyu
178. Şevket Beysanoğlu.Kara Amid Derg.c.2.sayı:6-7.s.104
179. Orhan Avcı.Irakta Türk Ordusu.1914-19189.Vadi yay2004.S.86
- 180.C.Orhonlu.Osmanlı imparatorluğunda şehricilik ve ulaşım üzerine araştırmalar. İzmir.1984.s.128.

181. Yrd.Doç. Dr.Emrullah Güney.Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı.Ziya Gökalp Derg.sayı.59. Eylül.1990.s.42
182. Tori.Ünlü Kürt Bilgin ve Birinci kuşak aydınlar.Sorun yay.İst.2000.s.161.. 183.Malmisanj.Diyar-bekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği.Avesta.İst.2004.s.143
184. nacikutlay@yahoo.com
185. <http://www.turkmania.com/>
186. (Mehmet Şimşek.Amid'den Diyarbakir'e Eğitim Tarihi.Kent yay.İst.2006.s.71)
187. (Müslüm Üzülmez.Çayönden Erganiye Uzun Bir Yürüyüş.İst.2005.s..128-129
188. (2 uluslararası Diyarbakır sempozyumu.Osmanlı belgelerinde Diyarbakır)
189. Naci Kutlay:Kürtler.Peri yay.İst.2002.s.71
190. Doç.Dr.Saadet Özçelik,Yrd.Doç.Dr.Erdoğan Boz:Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı.Ank.2001.
191. Orhan Bayrak İstanbulda Gömülü Meşhur Adamlar.Milenyum yay.3.baskı.İst.2002.s.92,152
192. Cahit Önder 7 Cephe'nin Gazileri.Yazır matb.2005
193. Prof.Dr.Ismail Parlatur.Süleyman Nazif.Müze Şehir.YKY yay.İst.1999.s.315
- 194.Dr.Recep Çelik, Milli Mücadelede din Adamları-2, Emre yay. İst. 1999, s. 57.
195. <http://www.kuvvaimilliyet.net/>
196. (Şevket Beyzanoğlu:M.kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas cephesi Komutanlığı. Atatürk Araştırma merkezi dergisi.c.II.Mart 1986.sayı.5 s.496)
- 197.Ali sarısu.Mustafa Kemal paşa Kulpta .Kara Amid dergisi.Atatürk Yılında Diyarbakır.s.54
198. (Ayvarov.Osmanlı-Rus ve İran savaşlarında Kürtler.Sipan.Ankara.1995.s.30,III)
199. H. Basri Konyar.Diyarbakır Yıllığı.1936.s.320
200. Ş.BeysanoğluI.Atatürk sayısı..s:53—
- 201.Ş Beysanoğlu(ed)Müze Şehir Diyarbakır.s:70
- 202.Şevket Beysanoğlu:M.Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı.Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.c.II.Sayı 5.Mart.1986.s.496
203. Usman Eti.Diyarbakır.Diyarbakır matb.1937.s.23
204. Orhan Miroğlu:Canip Yıldırım'la Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı.İletişim yay.İst.2005.s.82
- 205.Şevket Beyzanoğlu:M.kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas cephesi Komutanlığı. Atatürk Araştırma merkezi dergisi.c.II.Mart 1986.sayı.5 s.496
206. Orhan Miroğlu:Canip Yıldırım'la Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı.İletişim yay.İst.2005.s.86
207. (KaraAmid Dergisi.1981.Atatürk sayısı..s 59.,60
208. Y.Parlak :Silvan.Ank.1997.s:115
209. Şevket Beysanoğlu:Kütürümüzde Diyarbakır.Ankara.1992.s.59.
210. KaraAmid Dergisi.1981.Atatürk sayısı..s.87
211. Sarıhan.Kurtuluş savaşı günlüğü.III.s.474-475
- 212.Bilal Şimşir:Kürtçülük.1787-1923.Bilgi yay.İst.2007s.462
213. (Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S.126)
214. Kamil Erdeha:Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler.İst.1975.s:143-155)
215. Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S126)
216. Özçelik I:İşgal yıllarında MardinI.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri.Özçoşar I,Güneş HH(ed).İst.2006.s:675
217. Türk Parlamento Tarihi.TBMM.yay.1923-1927.II/644
218. www.diyarinsesi.org
219. Ş.Diken :Diyarbakır diyarım,yitirmişem yanarım.İst.2003.s:241
220. Müslüm Üzülmez:Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş.Ladin matb.İst.2005.s.728
221. (Cenk Yolcu:Ergani Tarihi ve Eserleri.D.Ü.Eğitim fak.Tarih AD.Mezuniyet tezi.1995.s.15

222. Şevket beysanoğlu.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1967.3/s.172
223. Muhsine helimoğlu Yavuz.Diyarbakır Efsaneleri.Doruk yay.,s.362
224. GenelKurmaya Başkanlığı:Kore Savaşı Şehitlerinin Biyografileri.Ankara.1992
225. Şevket beysanoğlu. Diyarbakır'lı Fikir ve sanat adamları.San mat.Ank.1997.c.3..s.53
226. M.Şefik Korkusuz:Eski Diyarbakır'da Gündelik Hayat.Kent yay.İst.2007.s.80
- 227.M.Şefik Korkusuz:Eski Diyarbakır'da Gündelik Hayat.Kent yay.İst.2007.s.87
228. Diyarbakır II Yılı-1967
229. Slavka Draganova:Diyarbakır ve yöresi için Bulgaristandaki Osmanlı evrakı.Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır.2008.s.81
230. Mehmet Mercan.Diyarbakır'ı anlatmak-31diyarbakir@yahoo.com
- 231 Şevket Beysanoğlu:Diyarbakırım.1986.II/246
232. Beysanoğlu Ş.:Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Devlet Adamları.Neyir matb.Ank.1985.s:58
233. Beysanoğlu Ş.:Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Devlet Adamları.Neyir matb.Ank.1985.s:61
234. Yaşar Parlak.Silvan.Ankara.1997.san matb.S.94
- 235 (L.Inciciyan.XVII.Yüzyılda Diyarbakır. Kara-Amid dergisi.Haziran.1979
- 236 Yaşar Parlak.Silvan .Ank.1997.San matb s.12,19
- 237 Şevket beysanoğlu.Diyarbakır Tarihi.Neyir matb.1987.1/26)
- 238.www.Kenthaber.com
- 239 Canan Seyfeli.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.s:764,
- 240 *Voyage de constantinoplea bassora,en 1781,par le tigre et l'euphrate,et retoura constantinople,en 1782par le désert et aleandrie;par l'académicien sestini.traduit de l'italien.a paris,chez Depuis, libraire, cour de l'Orangerie, aux Tuileries,et au Jardin de l'Orangerie, vis a vis la rue Florentin.*
- 241.Ömer tellioğlu. Diyarbakır Salnameleri.Diyarbakır Büyükşehir bel.yay.İst.1999. cilt III s.376./
242. Mıgırdıç Margosyan.Tesbih Taneleri.Aras yay.İst.2007 s.25
- 243 Mıgırdıç Margosyan:(Gavur mahallesi).10.Baskı.Aras yay.2006.s.579
244. Mıgırdıç Margosyan:Söyle Margos Nerelisen.7.Baskı.Aras yay.İst.2005.s.10.)
245. Şevket Beysanoğlu.Diyarbakır Tarihi.Diyarbakır Büyükşehir bel yay.2003.I/ 26
246. Naci Akdemir.Kocaköy.Kocaköy kaymakamlık yayını..2008.s.24,31,43
247. www.diyarinsesi.org
248. Kamil Erdeha:Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler.İst.1975.s:143-155)
249. Müslüm Üzülmez:Çayönünden Erganiye.2005 S126)
250. Özçelik İ:İşgal yıllarında MardinI.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri.Özçoşar İ,Güneş HH(ed).İst.2006.s:675
251. Orhan Miroğlu:Canip Yıldırım'la Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı.İletişim yay.İst.2005.s.159
- 252-Nimet Arsan'Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri.s:74-84
- 253-Fatih Öznur.Atatürk'ün Kürtleri.Karakutu yay.İt.2009.s.51